

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาถึงสภาพและปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิต และชุมชน ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรธานี ตามกรอบการดำเนินงานของระบบโรงเรียนชุมชน ผู้วิจัยได้รวบรวมทฤษฎี หลักการ แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยจะนำเสนอเป็นลำดับขั้น ดังนี้

1. วิวัฒนาการการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน

2. การจัดโรงเรียนชุมชน

- 1) ความหมายของโรงเรียนชุมชน
- 2) ลักษณะของโรงเรียนชุมชน
- 3) ประเภทของโรงเรียนชุมชน
- 4) หน้าที่ของโรงเรียนชุมชน
- 5) หลักเกณฑ์การคัดเลือกโรงเรียนชุมชน
- 6) องค์ประกอบ หลักการ แนวการพัฒนาให้เกิดระบบโรงเรียนชุมชน
- 7) ประโยชน์ของโรงเรียนชุมชน

3. โครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

- 1) แนวเหตุผลและความเป็นมาของโครงการ
- 2) วัตถุประสงค์ของโครงการ
- 3) รูปแบบของโรงเรียน

4. โรงเรียนชุมชนและโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

5. การดำเนินงานโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

- 1) การจัดการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับเด็ก
- 2) การจัดการศึกษาเพื่อชุมชน
- 3) การบริการชุมชน

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. วิวัฒนาการของการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน

การศึกษาของไทยในอดีตนั้นสอนกันตามวัดวาอาราม โดยที่วัดและชุมชนมีความใกล้ชิดกันมาก บิณฑบาตที่ประสงค์จะให้บุตรหลานของตนมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม มักจะส่งลูกไปฝากให้พระสงฆ์ช่วยปกครองดูแล เพื่อหวังจะได้เรียนรู้เรื่องการอ่าน การเขียน และศิลปวิทยาการต่าง ๆ จากวัด เมื่อมีอายุครบกำหนดก็จะบวชเรียนและรับการศึกษาทางธรรม เพื่อให้รู้จักปรับปรุงการดำเนินชีวิตของตนในภายภาคหน้า นอกจากนี้วัดยังเป็นศูนย์กลางทางสังคมของชุมชน กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การทำบุญ การประชุมของชาวบ้าน เป็นต้น ต่อมาเมื่อสังคมเจริญก้าวหน้าขึ้น และจำนวนประชากรก็มีมากขึ้นจนวัดไม่อาจสนองความต้องการด้านการศึกษาของชุมชนได้อย่างเพียงพอ อีกทั้งความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และวิทยาการแผนใหม่เป็นไปอย่างรวดเร็ว จึงจำเป็นต้องมีการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนขึ้น และได้มีแนวคิดต่าง ๆ ของการจัดการศึกษาตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป (อุ้นตา นพคุณ, 2523) ดังนี้

1) โรงเรียนแบบประเพณีนิยม (The Traditional School) หรือโรงเรียนแบบดั้งเดิม หรือโรงเรียนที่เน้นเนื้อหาสาระ (Subject - Matter)

แนวความคิดพื้นฐานที่สำคัญของโรงเรียนแบบประเพณีนิยมนั้น ถือเอาความรู้เป็นหลัก เน้นที่การฝึกสมองหรือพัฒนาสติปัญญาของผู้เรียน ไม่สนใจความเจริญงอกงามด้านอื่น ๆ ลักษณะการเรียนการสอนจะยึดถือครูเป็นศูนย์กลาง ใช้วิธีการบรรยายหรืออธิบายเนื้อหาเป็นหลัก ไม่มีการรับฟังความคิดเห็นและความต้องการของผู้เรียน โรงเรียนนั้นจะมีหน้าที่เฉพาะของตน ไม่ควรจะไปมีบทบาทหรือยุ่งเกี่ยวกับชุมชน การศึกษาที่ดีที่สุดคือ การที่เด็กสามารถเรียนรู้ศึกษาวิชาที่มีคุณค่าในการฝึกสติปัญญาให้เจตียฉลาด หรือเรียนรู้สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อเมื่อเด็กเหล่านั้นเจริญเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ในวันข้างหน้า บทเรียนเหล่านี้อาจจะมีส่วนหรืออาจจะไม่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่

โรงเรียนตามแนวคิดนี้เป็นโรงเรียนที่ผู้ใหญ่วัดไปคุ้นเคย เพราะส่วนมากจะเคยเรียนในโรงเรียนนี้มาก่อน ในสายตาของประชาชนครูควรจะเป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่ตนสอน และมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ โรงเรียนจะเน้นความสามารถทางวิชาการ เพราะเชื่อว่าความเป็นเลิศในทางวิชาการเท่านั้นเป็นเครื่องแสดงถึงความสำเร็จและชื่อเสียงของโรงเรียน

แผนภาพที่ 1 แสดงลักษณะความสัมพันธ์ชุมชนของโรงเรียนแบบประเพณีนิยม

2) โรงเรียนแบบก้าวหน้าหรือแบบพัฒนา (The Progressive School)

โรงเรียนแบบก้าวหน้าเน้นเปรียบเสมือนตัวอย่างง่าย ๆ ของชุมชน และเด็ก ๆ เรียนรู้ การที่จะเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในวันข้างหน้า โดยเรียนรู้จากความเป็นอยู่ภายในโรงเรียนเสียก่อน ยึดถือผู้ เรียนเป็นศูนย์กลางในการเรียนการสอน วิธีสอนก็พยายามให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเต็มที่ เปิดโอกาสให้เด็กแสดงออกถึงความเป็นตัวของตัวเองมากที่สุด ความมุ่งหมายของ การเรียนต้องการให้ผู้เรียนมีความเจริญงอกงามในทุก ๆ ด้าน การเรียนการสอนมีลักษณะเป็นการ จัดประสบการณ์ต่าง ๆ ให้แก่ผู้เรียน มีการจัดวิชาต่าง ๆ เข้าเป็นหมวดหมู่และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ในด้านความสัมพันธ์กับชุมชนก็มีอยู่บ้างในแง่ของการใช้แหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น การศึกษานอกสถานที่ การออกค่ายพักแรม เป็นต้น

แผนภาพที่ 2 แสดงลักษณะความสัมพันธ์ชุมชนของโรงเรียนแบบก้าวหน้า

3) โรงเรียนชุมชน (Community School)

แนวความคิดสำคัญของโรงเรียนชุมชนนี้ คือ โรงเรียนมีหน้าที่โดยตรงในการดำเนินการ เป็นหน่วยงานพัฒนาชุมชน และทั้งนักเรียน เด็กและเยาวชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน ตลอดจน ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นสมาชิกของชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน การจัดการศึกษาจะพิจารณา ตามความต้องการและความจำเป็นของผู้เรียนและของชุมชนเป็นหลัก มีการใช้แหล่งวิชาการและ ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่ มีการสำรวจชุมชนเพื่อนำเอาปัญหาและความต้องการของชุมชน มาจัดทำหลักสูตรให้เหมาะสมและสอดคล้อง อกกับภาวะความเป็นอยู่ของคนในชุมชนนั้น ความ มุ่งหมายที่สำคัญของโรงเรียนจึงได้แก่ การปรับปรุงสภาพการดำรงชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น ทั้งในด้านการศึกษา อนามัย เศรษฐกิจ นันทนาการ และการจัดการบ้านเรือน ผู้เรียนจึงมี โอกาสได้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในสภาพแวดล้อมของตน และได้เรียนสิ่งที่จะนำไปใช้ประโยชน์ ในชีวิตประจำวันได้ การบริหารงานและการดำเนินงานของโรงเรียนก็เปิดโอกาสให้ผู้ปกครอง นักเรียน และบุคลากรในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมมากที่สุดตามกระบวนการแบบประชาธิปไตย

โรงเรียนและชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์ได้เต็มที่ ซึ่งโรงเรียนชุมชนจะมีลักษณะโดยเฉพาะ 2 อย่าง คือ

3.1) ให้การศึกษาแก่ชุมชนทั้งชุมชน ไม่ใช่แค่เด็กที่อยู่ในวัยเรียน

3.2) การแสวงหา พัฒนา และใช้ทรัพยากรภายในชุมชนเพื่อเป็นบริการทางการศึกษาของโรงเรียน

แผนภาพที่ 3 แสดงลักษณะความสัมพันธ์ชุมชนของโรงเรียนชุมชน

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบการจัดโรงเรียนแบบประเพณีนิยม แบบก้าวหน้า และโรงเรียนชุมชน
ดารา ทีปะปาล (2521) ได้นำเสนอตารางเปรียบเทียบการจัดโรงเรียนทั้ง 3 แบบ ดังนี้

ประเภทแนวคิด	โรงเรียนแบบประเพณีนิยม	โรงเรียนแบบก้าวหน้า	โรงเรียนชุมชน
1. หลักการที่สำคัญ	ถือตำราเรียนเป็นหลัก	ถือตัวเด็กเป็นหลัก	ถือแบบการดำรงชีวิตเป็นหลัก
2. ความคิดเห็นเกี่ยวกับตัวเด็ก	เด็กทุกคนเหมือนกัน คิดถึงเด็กเป็นส่วนเฉลี่ย	เด็กทุกคนไม่เหมือนกัน มีความแตกต่างระหว่างบุคคล	ความแตกต่างระหว่างบุคคลมีความสำคัญ ช่วยให้การร่วมงานในชุมชนได้ผลอย่างเต็มที่
3. ความคิดเห็นเกี่ยวกับธรรมชาติของคน	เด็กตามธรรมชาติแล้วไม่ดี	เด็กตามธรรมชาติดี	เด็กดีหรือเลวขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อม
4. จุดมุ่งหมายของความสำเร็จในตัวเด็ก	ระเบียบวินัย	ความสำเร็จของแต่ละบุคคล	ความสำเร็จในการทำงานเป็นหมู่คณะ
5. บทบาทครู	ให้บทเรียนแล้วท่องให้ฟัง	จัดกระบวนการเรียนรู้ให้แต่ละคนแสดงความสามารถของตนให้มากที่สุด	จัดกระบวนการเรียนรู้ให้การร่วมงานของกลุ่มได้ผลมากที่สุด
6. วิธีสอน	ท่องให้จำ	ให้แต่ละคนก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ	ให้กลุ่มรับผิดชอบ

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ประเภท แนวคิด	โรงเรียน แบบประเพณีนิยม	โรงเรียน แบบก้าวหน้า	โรงเรียนชุมชน
7. ความสัมพันธ์กับ ชุมชนในท้องถิ่น	เพิกเฉยโดยสิ้นเชิง	สนใจ แต่เป็นบางครั้ง บางคราว	ข้าหนักเป็นพิเศษ
8. เกี่ยวกับระบบ สังคม	จัดให้เด็กเข้าสังคม ปัจจุบัน สอนให้รักษา ระบบสังคมเดิม	การศึกษาค่อนข้าง หนักไปทางระบอบ ประชาธิปไตย	การศึกษาเน้นหนักทาง ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเริ่มต้นจากชุมชน
9. การวัดผลที่ได้ ออก มาและความสำเร็จ	ใช้ข้อสอบมาตรฐานที่ เน้นหนักในเนื้อหาวิชา ให้ครอบคลุมเนื้อหา วิชา ให้ความชำนาญ ในข้อเท็จจริงและ ทักษะสร้างปัญหาใน ทางนามธรรม	วัดเนื้อหาวิชารวมทั้ง บุคลิกภาพ ซึ่งต้องใช้ วิธีการวัดผลแบบใหม่ แต่ละคนร่วมกันวาง แผน ใช้การแก้ปัญหา สร้างความรับผิดชอบ ทางความคิดสร้าง สรรค์	วัดทั้งเนื้อหาวิชาและ บุคลิกภาพ รวมทั้งการ ร่วมมือกับชุมชน การ วางแผนงานของกลุ่ม มีความเกี่ยวข้องกับชุม ชน พยายามหาทางที่ จะแก้ปัญหาสังคม สร้างความรับผิดชอบ ในการร่วมงานกับ ชุมชน
10. หลักสูตร	หลักสูตรแคบและ จำกัด หนักทางด้าน เนื้อหาวิชา	หลักสูตรยืดหยุ่น ขึ้น อยู่กับเรื่องที่เด็กสนใจ	หลักสูตรยืดหยุ่น ขึ้น อยู่กับกระบวนการ และความต้องการของ สังคม
11. ความสัมพันธ์กับ ปฏิกิริยาทางสังคม	ไม่มีความสนใจต่อ ปฏิกิริยาทางสังคม ใช้ วิธีการอาศัยอำนาจ	ใช้วิธีทาง ประสบการณ์ชีวิต เพื่อ ให้นักเรียนเข้ากับ สังคมได้	ฝึกและให้ ประสบการณ์เกี่ยวกับ ชุมชน
12. ความสัมพันธ์กับ กิจกรรมของชีวิต	ไม่สำคัญ	ข้าหนักเหมือนกัน แต่ สนใจในกิจกรรมของ แต่ละบุคคลมากกว่า	ข้าหนักเหมือนกัน และเน้นหนักใน กิจกรรมของสังคม

2. การจัดโรงเรียนชุมชน

1) ความหมายของโรงเรียนชุมชน

Carter V. Good (1973) ได้ให้คำนิยามความหมายของโรงเรียนชุมชนไว้ว่า พจนานุกรมศัพท์ทางการศึกษาไว้ว่า เป็นโรงเรียนที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตในชุมชนอย่างใกล้ชิด พยายามให้บริการชุมชนทั้งในด้านการศึกษา และเป็นศูนย์กลางที่ประชาชนจะใช้เป็นแหล่งจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน รวมทั้งมีการนำทรัพยากรในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในด้านการเรียนการสอน

Edward G. Olsen (1945) ให้คำนิยามโรงเรียนชุมชนไว้ว่า โรงเรียนชุมชนคือ โรงเรียนที่ให้บริการทางการศึกษาตลอดวันแก่บุคคลทุกวัย บริการนี้จะช่วยให้บุคคลเรียนรู้อะไร การปรับปรุงวิธีที่จะอยู่ร่วมกัน และดำเนินชีวิตส่วนตัวอย่างมีประสิทธิภาพ บริการที่โรงเรียนให้มีแกนกลางคือหลักสูตรที่สอดคล้องสัมพันธ์กับปัญหาของชุมชน บริการทางการศึกษาของโรงเรียนจะใช้หลักการแสวงหาข้อเท็จจริง โดยอาศัยทรัพยากรทั้งหมดของชุมชนเป็นบ่อกำเนิดของความรู้เช่นเดียวกับห้องสมุดหรือห้องเรียน และบริการทางการศึกษาดังกล่าวมีการวางแผน มีการควบคุมและประเมินผลอยู่เสมอ

ส่วน Paul P. Hanna และ Robert A. Nasland (1953) ให้ความหมายของโรงเรียนชุมชนว่า หมายถึงโรงเรียนที่ให้การศึกษาในกิจกรรมต่าง ๆ นอกเหนือจากการสอนให้บุคคลรู้หนังสือ เป็นผู้มีความคิดในทางที่ดี เป็นหน่วยผลิตที่มีประสิทธิภาพ เป็นบุคคลที่มีแบบอย่างแสดงถึงค่านิยมและกระบวนการต่าง ๆ ทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของสังคมที่โรงเรียนนั้นตั้งอยู่ นอกเหนือจากสิ่งเหล่านี้แล้ว โรงเรียนชุมชนมีหน้าที่โดยตรงที่จะยกระดับและพัฒนาความเป็นอยู่ทุกด้านของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในระดับท้องถิ่น จังหวัด ส่วนภูมิภาค ชาติ หรือแม้แต่ระหว่างประเทศ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวชุมชนจะต้องใช้โรงเรียนอย่างถูกต้องและกว้างขวาง หลักสูตรของโรงเรียนจะต้องสะท้อนให้เห็นว่าได้มีการกำหนดขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ความต้องการของชุมชนที่วันนั้นก็คือชุมชนจะต้องเป็นผู้วิเคราะห์และกำหนดเอง อาคารเรียน อุปกรณ์ทางการศึกษาและวัสดุของโรงเรียนจะต้องรับใช้ทั้งชุมชน ไม่ว่าจะเด็กหรือผู้ใหญ่ภายในชุมชนของตน ในประการสุดท้าย โรงเรียนชุมชนจะต้องให้ความสนใจในปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อหาทางขจัดปัญหาเหล่านั้นให้หมดสิ้นไป เพื่อว่าในที่สุดแล้วจะได้เกิดการพัฒนาระดับความเป็นอยู่ของบุคคลและชุมชน

UNESCO (อ้างถึงใน ดารา ทีปะปาล. 2521) ให้คำนิยามโรงเรียนชุมชนว่า โรงเรียนชุมชน หมายถึง สถาบันซึ่งประชาชนมีภาระหน้าที่ในการส่งเสริมความเจริญแก่เด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ ให้สามารถทำหน้าที่ของพลเมือง การทำหน้าที่ดังกล่าวกระทำโดยการค้นคว้าเกี่ยวกับความต้องการของชุมชน โดยทำเป็นแบบแผนต่อเนื่องกันไป

ทวี ทิมขำ (2530) กล่าวถึงความหมายของโรงเรียนชุมชนว่า หมายถึง โรงเรียนที่ทำหน้าที่บริการชุมชนในด้านต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของชุมชนนั้น ๆ นอกเหนือไปจากการจัดสอนวิชาการต่าง ๆ ตามปกติ กล่าวคือ สามารถอำนวยความสะดวกแนะนำประชาชนเพื่อความกินดีอยู่ดี ให้แนวทางในการเสริมสร้างในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองได้สัดส่วนกัน เป็นวิธีการพัฒนาชุมชนด้วยการให้การศึกษาแบบรวม ๆ เพื่อสนองความต้องการของชุมชนนั้น ๆ โดยประชาชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อโครงการทางการศึกษาและด้านอื่น ๆ ของชุมชนตามแบบประชาธิปไตย โดยให้โรงเรียนยึดหลักชีวิต คือ การปรับปรุงตัวเองของประชาชนและชุมชนให้ดีขึ้น

สันต์ ธรรมบำรุง (2527) ให้นิยามของโรงเรียนชุมชนว่า หมายถึง โรงเรียนที่จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมความเจริญของท้องถิ่นทางการศึกษาของประชาชน โดยประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดหา บำรุง และร่วมดำเนินงานบนพื้นฐานแห่งสภาพที่แท้จริง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และทางการปกครอง

อภิชัย พันธเสน (2518) กล่าวว่า โรงเรียนชุมชน หมายถึง โรงเรียนของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน เป็นศูนย์กลางส่งเสริมความรู้ในชุมชน อันจะนำมาซึ่งการร่วมมือกันเพื่อจะดำเนินกิจการทุกอย่าง เพื่อยังความเจริญก้าวหน้าและความผาสุกมาสู่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น

จิรภา สุนทรสิต (2532) กล่าวถึงความหมายของโรงเรียนชุมชนว่า หมายถึง โรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนให้ประชาชนทุกคนทั้งที่อยู่ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน โดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลาง นอกจากการเรียนการสอนตามปกติแล้ว จะต้องจัดโครงการต่าง ๆ เพื่อผู้ใหญ่ เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ การอบรมวิชาชีพ การพัฒนาชุมชน ทั้งนี้จะต้องให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนด้วย ยิ่งไปกว่านั้นโรงเรียนจะต้องทำหน้าที่บริการชุมชนในด้านอาคารสถานที่และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน ตลอดจนพยายามหาวิธีการชักจูงให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการของโรงเรียนให้มากที่สุด

จากความหมายของโรงเรียนชุมชนข้างต้น สามารถสรุปลักษณะของโรงเรียนชุมชนได้ดังนี้

- 1.1 ให้บริการการศึกษาแก่คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนทั้งในและนอกโรงเรียน
- 1.2 สมาชิกในชุมชนเป็นผู้วิเคราะห์สภาพ ปัญหา และความต้องการในชุมชน มีส่วนร่วมในการจัดหา บำรุงและร่วมดำเนินงานด้านการศึกษาและพัฒนาชุมชน
- 1.3 หลักสูตรของโรงเรียนชุมชนมีความสัมพันธ์กับปัญหาของชุมชน
- 1.4 มีการใช้ทรัพยากรชุมชนให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาและการพัฒนา
- 1.5 โรงเรียนเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมของชุมชน
- 1.6 อาคาร สถานที่ วัสดุ และอุปกรณ์ของโรงเรียนจะต้องรับใช้ชุมชน
- 1.7 จุดมุ่งหมายของการดำเนินงาน เพื่อปรับปรุงตนเองของประชาชนและชุมชน

ให้ดีขึ้น

ดังนั้นโรงเรียนชุมชน หมายถึง โรงเรียนที่จัดการศึกษาแก่คนทุกเพศทุกวัยทั้งในและนอกโรงเรียน โดยมีหลักสูตรของโรงเรียนที่มีความสัมพันธ์กับสภาพ ปัญหา และความต้องการของชุมชนเป็นแกนกลาง สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานการศึกษา นอกจากนี้โรงเรียนยังเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมของชุมชน อาคาร สถานที่ วัสดุและอุปกรณ์ของโรงเรียนจะต้องรับใช้ชุมชน โดยการดำเนินการดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ การปรับปรุงตัวเองของประชาชนและชุมชนให้ดีขึ้น

2) ลักษณะของโรงเรียนชุมชน

คารา ทีปะปาล (2521) อุ่นดา นพคุณ (2523) และพิสิฐ พิษณานนท์ (2530) ได้กล่าวถึงลักษณะของโรงเรียนชุมชนไว้ ดังนี้

2.1 เป็นโรงเรียนเพื่อประชาชนทุกเพศทุกวัย มีใช้สอนเฉพาะเด็กในวัยเรียนอย่างเดียว แต่ยังสอนเด็กนอกวัยเรียนและผู้ใหญ่ให้มีทักษะในการอ่านเขียน และการเขียนเลข รวมทั้งให้ความรู้ในการประกอบอาชีพ การใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ การรักษาสุขภาพอนามัยและอื่น ๆ เพื่อการอยู่ดีกินดีของประชาชน

2.2 เป็นโรงเรียนที่ให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามารับบริการทางการศึกษาทั้งกลางวันและกลางคืน ตามโอกาสอันควร

2.3 ประชาชนสามารถใช้บริการต่าง ๆ ที่โรงเรียนมีอยู่ ซึ่งได้แก่ อาคาร สถานที่ ห้องประชุม วัสดุและอุปกรณ์เพื่อกิจกรรมต่าง ๆ โดยถือว่าชุมชนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ

2.4 กิจกรรมทางการศึกษาที่โรงเรียนชุมชนหรือทางราชการจัดขึ้น ส่วนใหญ่จะสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนนั้น

2.5 การเรียนการสอนและเนื้อหาวิชาที่สอนในโรงเรียนชุมชน จะเน้นหนักเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น โดยโรงเรียนพยายามนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

2.6 ครูและประชาชนในท้องถิ่นร่วมกันดำเนินงานของชุมชน โดยยึดหลักการทำงานตามระบอบประชาธิปไตย

Larry E. Decher (1972 อ้างถึงใน อุ่นตา นพคุณ, 2523) กล่าวถึงลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญของโรงเรียนชุมชนคือลักษณะของงาน หรือกิจกรรมที่โรงเรียนจัดทำให้หลักเกณฑ์การดำเนินงานของโรงเรียนชุมชนมีดังนี้ คือ

- 1) โรงเรียนจะทำการบริหารงานในลักษณะที่จะส่งเสริมเป้าหมายและการกระทำต่าง ๆ ที่สังคมยอมรับ
- 2) สมาชิกของชุมชนและเจ้าหน้าที่ของโรงเรียนร่วมมือร่วมใจกันกำหนดบทบาทของโรงเรียนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และการจัดทำหลักสูตรของโรงเรียน
- 3) สมาชิกของชุมชนและเจ้าหน้าที่ของโรงเรียนร่วมกันศึกษาปัญหาภายในชุมชนเพื่อหาทางให้ชุมชนเข้าใจและรับรู้ปัญหาดังกล่าว
- 4) โรงเรียนชุมชนเป็นหน่วยงานหนึ่งในจำนวนหน่วยงานต่าง ๆ ที่ทำงานโดยอิสระเพื่อแก้ไขปัญหาชุมชน ในบางกรณีโรงเรียนชุมชนจะทำหน้าที่เป็นหน่วยประสานงาน และในบางกรณีก็จะเป็นผู้เข้าไปร่วมทำงานกับหน่วยงานอื่น
- 5) โรงเรียนชุมชนนำความสามารถและความรู้ ความเชี่ยวชาญของสมาชิกภายในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่สามารถช่วยโครงการพัฒนาชุมชน และในทางกลับกันหน่วยงานต่าง ๆ และสมาชิกของชุมชนก็ใช้โครงการพัฒนาเพื่อประโยชน์ส่วนรวม
- 6) โรงเรียนชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับละแวกหมู่บ้านและท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตาม การหาวิธีแก้ไขปัญหของท้องถิ่นจะต้องมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชุมชนอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง

ชิรวัดน์ นิเจนตร (2528) และวิไล ตั้งจิตสมคิด (2528) กล่าวถึงลักษณะของโรงเรียนชุมชนไว้ ดังนี้

- 1) บุคลากรในโรงเรียน ได้แก่ครู ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกของชุมชน ไม่เพียงแต่สอนเด็กอย่างเดียว ยังช่วยแนะแนวและมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน พยายามเป็นผู้นำและผู้ติดตามในชุมชน โดยยึดหลักการทำงานตามระบอบประชาธิปไตย สามารถร่วมมือและประสานงานกับบุคลากรฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนได้ มีความคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน มีความรักและศรัทธาต่อท้องถิ่นของตน มีความสนใจและรับผิดชอบต่อปัญหาของชุมชน รวมทั้งสามารถติดต่อประสานงานกับหน่วยราชการขององค์การเอกชนได้ดี

2.2 หลักสูตร คณะกรรมการโรงเรียนซึ่งประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่าย ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชนในท้องถิ่นจะร่วมกันพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรของโรงเรียนชุมชนให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความต้องการของชุมชน เนื้อหาวิชาและกิจกรรมต่าง ๆ ต้องจัดให้สัมพันธ์กับแหล่งวิชา ทรัพยากรที่มีอยู่และสภาพแวดล้อมของชุมชนนั้น

2.3 การเรียนการสอน เน้นประสบการณ์จริง โดยให้ผู้เรียนลงมือแก้ปัญหาด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้โดยการกระทำ (Learning by Doing) คือมีการทดลองหรือการปฏิบัติควบคู่ไปกับการเรียนทฤษฎี อุปกรณ์การเรียนการสอนนั้นจะได้นำทรัพยากรในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์

2.4 การบริหารโรงเรียนชุมชน ควรจะดำเนินการตามหลักประชาธิปไตย โดยการดำเนินงานต่าง ๆ ควรจะได้รับความร่วมมือจากผู้ปกครอง นักเรียน และครูช่วยกัน มีการแบ่งงานให้ทำ ใช้ความสามารถของแต่ละคนให้เป็นประโยชน์ การตัดสินใจพิจารณาปัญหาต่าง ๆ โรงเรียนควรใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ มีการประชุมปรึกษาหารือกัน โดยดำเนินการเป็นขั้น ๆ ดังนี้

- 1) ตั้งจุดมุ่งหมายร่วมกัน (Purposing)
- 2) วางโครงการร่วมกัน (Planning) เพื่อที่จะกระทำร่วมกัน ขอความคิดเห็นของแต่ละคน เพื่อนำมาพิจารณาตัดสินใจ
- 3) ลงมือดำเนินการกระทำร่วมกัน (Executing)
- 4) สรุปผลและพิจารณาผลร่วมกัน (Evaluating) เพื่อพิจารณาข้อดีและข้อบกพร่อง แล้วหาทางส่งเสริมและปรับปรุงในคราวต่อไป

2.5 กิจกรรมของโรงเรียน โรงเรียนชุมชนมีบทบาทและหน้าที่ครอบคลุมหลายด้าน กิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียนประเภทนี้จึงมีทั้งกิจกรรมด้านวิชาการ การบริการ และการพัฒนา มีทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวกับนักเรียนและกิจกรรมเพื่อส่วนรวม

ในด้านกิจกรรมทางวิชาการนั้น มีทั้งการสอนอ่าน เขียนและเลขคณิตให้กับเด็ก เพื่อให้มีความรู้เบื้องต้นในการดำรงชีวิต การสอนวิชาชีพที่จำเป็นในท้องถิ่นแก่นักเรียน การเผยแพร่ความรู้ เทคนิคใหม่ ๆ ในการประกอบอาชีพให้กับประชาชนในชุมชน การอบรมโภชนศึกษาให้แม่บ้าน การให้ความรู้ด้านสุขภาพและการอนามัย ความรู้ด้านการเมืองการปกครอง กฎหมายที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน รวมทั้งการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับความมีระเบียบวินัย ความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

ในด้านการบริการชุมชนนั้น โรงเรียนจะเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นมาใช้บริการด้านอาคาร สถานที่ วัสดุหรืออุปกรณ์เพื่อจัดกิจกรรมที่จำเป็นต่าง ๆ ได้ เช่น การใช้สนามกีฬาของโรงเรียนในการจัดแข่งขันกีฬาต่าง ๆ การใช้ห้องสมุดหรือหอประชุมของโรงเรียน

ในการประชุมชาวบ้าน หรือการแสดงการสาธิตและนิทรรศการต่าง ๆ การจัดโครงการอาหารกลางวันให้กับนักเรียนที่ยากจน การออกวารสารหรือเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่ข่าวสาร และความรู้ที่จำเป็นแก่คนในชุมชน การจัดรายการเพื่อการศึกษาทางวิทยุหรือโทรทัศน์ การติดต่อเจ้าหน้าที่มาให้การรักษายาบาลหรือควบคุมโรคติดต่อในชุมชน เป็นต้น

สำหรับกิจกรรมด้านการพัฒนาชุมชนนั้น โรงเรียนสามารถทำได้หลายรูปแบบ ตั้งแต่การฝึกให้นักเรียนรู้จักบำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชน ด้วยการทำถนนหนทาง หรือสาธารณสถาน การประชุมปรึกษาหารือกับผู้ปกครองนักเรียน เพื่อปรับปรุงสวัสดิการต่าง ๆ ของชุมชน อาทิ บ่อน้ำสาธารณะ สถานีอนามัย สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ การตั้งศูนย์อนามัยแม่และเด็ก การจัดตั้งสหกรณ์หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ และถ้าหากมีความพร้อมทั้งในด้านบุคลากร งบประมาณและสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ทางโรงเรียนก็อาจร่วมมือกับประชาชนในการศึกษาและสำรวจชุมชน ทั้งในแง่ปัญหาและความต้องการ เพื่อที่จะวางแผนพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาชุมชนในระยะยาวได้

จิรภา ศูนย์สถิติ (2532) กล่าวถึงลักษณะของโรงเรียนชุมชนไว้ 4 ประการ ดังนี้

2.1 โรงเรียนชุมชนต้องถือว่าเป็นแหล่งทรัพยากรอันสำคัญยิ่ง สามารถนำมาปรับปรุงการเรียนการสอนและการจัดกิจกรรมของโรงเรียนได้ ทรัพยากรดังกล่าวคือทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติ

2.2 โรงเรียนชุมชนต้องถือว่าเป็นศูนย์ฝึกวิชาชีพของชุมชน เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนในชุมชนเข้ามารับการฝึกวิชาชีพ เพื่อเป็นการหาประสบการณ์ในการทำงาน

2.3 โรงเรียนชุมชนต้องถือว่าเป็นศูนย์กลางชุมชน ต้องให้บริการชุมชนในเรื่องเครื่องอำนวยความสะดวกทั้งหลายที่โรงเรียนมีอยู่ เช่น อาคาร สถานที่ วัสดุ อุปกรณ์ ตลอดจนการให้คำแนะนำปรึกษาหารือ

2.4 โรงเรียนชุมชนต้องถือว่าเป็นศูนย์บริการชุมชน มีหน้าที่ช่วยชุมชนในด้านการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ และต้องประสานงานกับองค์กรอื่น ๆ ในชุมชนนั้น

3) ประเภทของโรงเรียนชุมชน

โรงเรียนชุมชนนั้นหากจัดประเภทตามลักษณะโครงการและหลักสูตรของโรงเรียนสามารถแบ่งได้เป็น 4 ประเภท ต่างก็มีแนวโน้มที่จะนำทรัพยากรภายในชุมชนรวมทั้งตัวชุมชนเองให้เกิดประโยชน์ในทางการศึกษา ไม่ว่าโรงเรียนชุมชนจะเป็นโรงเรียนประเภทใดก็ตาม แต่ต่างก็มีจุดมุ่งหมายในการยกระดับและพัฒนาชุมชน โรงเรียนชุมชนอาจจะมีลักษณะตรงกับโรงเรียนชุมชนประเภทใดประเภทหนึ่ง หรืออาจมีลักษณะตรงกับโรงเรียนชุมชนทั้ง 4 ประเภทก็ได้

อุ้นตา นพคุณ (2523) วิไล ตั้งจิตสมคิด (2528) และ พิสิฐ พิษณานนท์ (2530) ได้กล่าวถึงโรงเรียนชุมชนทั้ง 4 ประเภท ดังนี้

3.1 หลักสูตรชุมชนเป็นศูนย์กลาง (The Community - Centered Curriculum)

โรงเรียนชุมชนที่มีหลักสูตรชุมชนเป็นศูนย์กลาง จะให้ความสำคัญแก่ชุมชน ทรัพยากรต่าง ๆ ที่ชุมชนมีอยู่ในชุมชนมีส่วนสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของเด็ก ๆ ในด้านการศึกษาชุมชนจะกำหนดหลักสูตรให้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรชุมชนมากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ และจะให้ความสำคัญในการวิเคราะห์ชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ เพื่อนำมาใช้เป็นประโยชน์ทางการศึกษา และเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ของชุมชน แต่มิได้นำเอาข้อมูลที่วิเคราะห์ห้มานั้น ไปจัดทำโครงการหรือพัฒนา

3.2 หลักสูตรอาชีพเป็นศูนย์กลาง (The Vocational - Centered Curriculum)

โรงเรียนชุมชนประเภทนี้จะใช้ชุมชนเป็นแหล่งทางการศึกษา ให้นักเรียนได้เกิดประสบการณ์ในการเรียนรู้ด้านประกอบอาชีพต่าง ๆ ในโรงเรียนบางโรงเรียนอาจจะเชิญหัวหน้าหน่วยงานหรือฝ่ายบริหารของบริษัทและโรงงานต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการร่างหลักสูตรของโรงเรียน รวมทั้งอาจจะจัดให้มีการเปิดหน่วยแนะแนวให้บริการในด้านอาชีพสำหรับเด็ก ๆ และจะมีหน่วยงานติดตามประเมินผลเด็กที่เรียนจบและไปประกอบอาชีพ ในด้านผู้ใหญ่โรงเรียนก็จะจัดตั้งหน่วยการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้น ทำหน้าที่ให้ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับสายอาชีพต่าง ๆ ที่ผู้ใหญ่สนใจ

3.3 หลักสูตรปฏิบัติการของชุมชน (The Community - Centered Function)

โรงเรียนชุมชนประเภทนี้จะป็นศูนย์กลางรับใช้และบริการชุมชนในด้านอาคารสถานที่ วัสดุและอุปกรณ์ต่าง ๆ ของโรงเรียนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ มากกว่าการให้ความสำคัญในการพัฒนาชุมชนโดยตรง

3.4 หลักสูตรให้บริการแก่ชุมชน (The Community - Centered Service)

โรงเรียนที่มีหลักสูตรให้บริการแก่ชุมชนนอกจากโรงเรียนจะให้ชุมชนใช้อาคารสถานที่ วัสดุและอุปกรณ์ของโรงเรียนแล้ว โรงเรียนจะจัดทำโครงการพัฒนาขึ้น โครงการพัฒนาที่จัดขึ้นเป็นโครงการที่ชุมชนและโรงเรียนร่วมมือกันวิเคราะห์และวางแผนงาน และมีกิจกรรมทางการศึกษาที่จะให้ความรู้เพิ่มเติมแก่นักเรียน เยาวชนและผู้ใหญ่ในเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันของเขา เช่น มีการสอนหนังสือผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือ สอนหลักโภชนาการแก่แม่บ้าน เป็นต้น

4) หน้าที่ของโรงเรียนชุมชน

Pedro (1964) กล่าวถึงหน้าที่ของโรงเรียนชุมชนไว้ ดังนี้

- 4.1 การจัดการศึกษาให้แก่เด็กในชุมชน
- 4.2 การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้แก่ชุมชน
- 4.3 การพัฒนาชุมชน

ก่อ สวัสดิพานิชย์ (2531) กล่าวถึงหน้าที่ของโรงเรียนชุมชน ดังนี้

- 4.1 สอนเด็ก
- 4.2 จัดการศึกษานอกโรงเรียนให้แก่ผู้ใหญ่
- 4.3 เป็นศูนย์วิชาการให้แก่ชุมชน

ประเวศ วะสี (2536) กล่าวถึงหน้าที่ของโรงเรียนชุมชน ดังนี้

- 4.1 ศึกษาชุมชนให้เข้าใจ
- 4.2 จัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่
- 4.3 ให้การศึกษาทุกรูปแบบเพื่อชุมชน

ศิริวัฒน์ นิจนตร (2528) กล่าวว่าหน้าที่ของโรงเรียนชุมชนนอกจากให้บริการทางการศึกษาแก่คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนแล้วยังมีการจัดบริการด้านต่าง ๆ ให้ประชาชนเข้ามาใช้ประโยชน์ เช่น ห้องสมุด โรงฝึกงาน หอประชุม เป็นต้น

จากความหมายของโรงเรียนชุมชนและหน้าที่ของโรงเรียนชุมชนดังที่ได้กล่าวข้างต้นสามารถสรุปหน้าที่ของโรงเรียนชุมชนได้ ดังนี้

- 4.1 จัดการศึกษาให้เด็ก
- 4.2 จัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่
- 4.3 การบริการชุมชน

หน้าที่ทั้ง 3 ประการดังกล่าวข้างต้นดำเนินงานโดยโรงเรียนร่วมกับสมาชิกในชุมชน และการดำเนินงานดังกล่าวจะต้องตอบสนองต่อสภาพ ปัญหา และความต้องการของชุมชน ใช้หลักสูตรเป็นแกนกลางการดำเนินงาน มีการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนให้เป็นประโยชน์เต็มที่ เพื่อจุดมุ่งหมายสูงสุดคือการพัฒนาชุมชนให้เจริญขึ้น

5) หลักเกณฑ์การคัดเลือกโรงเรียนชุมชน

ดารา ทีปะปาส (2521) ทวี ทิมขำ (2530) และวิไล คังจิตสมคิด (2528) กล่าวถึงการคัดเลือกโรงเรียนเพื่อดำเนินงานในลักษณะโรงเรียนชุมชนว่า ควรคัดเลือกโรงเรียนที่มีลักษณะกลาง ๆ คือไม่ใหญ่และไม่เล็กจนเกินไป มีสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่ง่ายต่อการปรับปรุงให้เป็นโรงเรียนชุมชน ดังนี้

5.1 สภาพของโรงเรียน

- 1) ควรเป็นโรงเรียนประเภทที่เปิดสอนทั้งชั้นประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย
- 2) ควรมีจำนวนนักเรียนไม่น้อยกว่า 300 คนและไม่เกิน 600 คน
- 3) มีอาคารเรียนถาวรและมีห้องเรียนครบชั้น
- 4) มีโรงฝึกงาน
- 5) บริเวณกว้างขวางพอสมควร
- 6) มีครูครบชั้นเรียน
- 7) ครูใหญ่มีลักษณะเป็นผู้นำ

5.2 สภาพแวดล้อม

- 1) ควรเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านขนาดกลาง ไม่ใหญ่และเล็กเกินไป
- 2) ประชาชนในหมู่บ้านมีฐานะปานกลาง มีอาชีพเป็นหลักฐาน
- 3) มีความสงบเรียบร้อยพอสมควร คดีอาญาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นน้อย
- 4) ประชาชนส่วนมากมีความเสียสละ และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ทั้ง

เคยให้ความร่วมมือกับทางราชการอย่างดีเสมอมา

- 5) การคมนาคมติดต่อกับอำเภอ หรือตลาดชุมชนสะดวกตลอดปี
- 6) อยู่ห่างไกลจากที่ว่าการอำเภอมากนัก

5.3 สภาพอื่น ๆ

- 1) โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในเขตตำบลหรือหมู่บ้านตัวอย่างของอำเภอ หรือหน่วย

ราชการอื่น

- 2) อยู่ในท้องที่ที่เปิดเป็นเขตพัฒนาชุมชนแล้ว และมีพัฒนาการประจำ
- 3) อยู่ในตำบลที่มีสถานีอนามัย หรือสำนักงานผดุงครรภ์
- 4) มีหน่วยศึกษาผู้ใหญ่เปิดทำการสอนอยู่ หรือมีโครงการจะเปิดในโอกาส

ต่อไป

ทวี ทิมขำ (2530) ได้กล่าวถึงการเตรียมการในด้านอาคารสถานที่และบริเวณของโรงเรียน ให้เป็นโรงเรียนชุมชนตามหลักเกณฑ์ทั่ว ๆ ไป ดังนี้

5.1 ขนาดของโรงเรียน เป็นโรงเรียนประถมศึกษาที่เปิดสอนทั้งในระดับประถมต้นและประถมปลาย (ขณะนั้นยังไม่เปลี่ยนแปลงหลักสูตร) มีนักเรียนตั้งแต่ 500 คนขึ้นไป ตั้งอยู่ในชุมชนที่มีประชากรหนาแน่นพอสมควร ทั้งนี้เพื่อให้คุ้มค่าการลงทุนในการจัดบริการชุมชน

5.2 อาคารเรียนและอาคารประกอบ จะต้องมีย่านเพียงพอกับจำนวนนักเรียน และสามารถให้บริการชุมชนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ หรือใช้อาคารสถานที่สำหรับการศึกษาและการส่งเสริมอาชีพในเขตที่ตั้งของโรงเรียนได้อย่างเพียงพอ โดยเฉพาะอาคารประกอบ เช่น ห้องประชุม ห้องอาหาร ห้องสมุด และอื่น ๆ อีกที่จำเป็นอย่างเพียงพอ

5.3 วัสดุอุปกรณ์ จัดเป็นส่วนประกอบของอาคารเรียนและอาคารประกอบ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ม้านั่ง เครื่องเขียนแบบพิมพ์ เครื่องพิมพ์ดีดเครื่องอัดสำเนา เครื่องครัว หนังสือประจำห้องสมุด อุปกรณ์การศึกษา เครื่องขยายเสียง และอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินการ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นอาจแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพท้องถิ่น ความต้องการของชุมชนและสภาพปัญหาของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่เจ้าหน้าที่หรือโรงเรียนจะต้องสำรวจและศึกษาทำความเข้าใจชุมชนอย่างละเอียด และมีข้อมูลอย่างเพียงพอต่อการเตรียมการจัดการ ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย หรือปรัชญาของโรงเรียนชุมชน

วัสดุครุภัณฑ์และอุปกรณ์ดังกล่าว นับเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะมีผลต่อความสำเร็จในอันที่จะเอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานของโรงเรียนชุมชนได้มากหรือน้อยเพียงใด ซึ่งโรงเรียนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะเป็นผู้รับผิดชอบในการเตรียมการให้เพียงพอในการจัดบริการชุมชนตามเป้าหมายของโรงเรียนชุมชนนั้น ต้องจัดบริการหลาย ๆ ทางควบคู่กันไปให้กับสมาชิกของชุมชนทุกเพศทุกวัย เป็นต้นว่าเรื่องการศึกษาแก่ชุมชน โดยถือว่าจะต้องให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกวันอย่างต่อเนื่อง หรือที่เรียกว่าการศึกษาดลอดชีวิต ซึ่งจะต้องจัดในรูปแบบทั่วถึงกัน เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ การศึกษาเบ็ดเสร็จและการบริการห้องสมุด ให้เป็นการส่งเสริมวิทยาการของชุมชน การส่งเสริมการประกอบอาชีพ ทำหน้าที่ถ่ายทอดทางวิชาการ โดยความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด การจัดบริการด้านนันทนาการและการกีฬา เพื่อส่งเสริมด้านพลานามัยแก่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนซึ่งเป็นทรัพยากรที่ต้องได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่ในทุก ๆ ด้าน ทั้งนี้เพื่อเตรียมคนให้เป็นสมาชิกที่ดีมีคุณภาพของชุมชนและประเทศต่อไป การบริการทางด้านสุขภาพอนามัยแก่ชุมชน โรงเรียนต้องเป็นแหล่งบริการทั้งทางด้านวิทยาการ อุปกรณ์การอนามัย โดยร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด เพื่อให้ชุมชนรู้และเข้าใจหลักการสาธารณสุขอย่างถูกต้อง เพื่อสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์ของชุมชน อันจะเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินการจัดกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชนต่อไป เพราะถ้าอนามัยของชุมชนไม่ดีแล้วย่อมยากต่อการจัดการในด้านอื่น ๆ ให้ดีได้

5.4 บริเวณและเนื้อที่ โรงเรียนที่จะเตรียมจัดเป็นโรงเรียนชุมชนได้นั้น ควรมีเนื้อที่อย่างน้อย 12 ไร่เพื่อไว้สำหรับประกอบกิจกรรมในด้านต่าง ๆ ได้อย่างเพียงพอ เช่น สนามกีฬาประเภทต่าง ๆ สนามเด็กเล่น แปลงสาธิตการเกษตร การเลี้ยงไก่ การเลี้ยงปลา การปลูกพืชผักสวนครัว เป็นต้น

อภิชาติ พันธเสน (2518) ได้กล่าวถึงหลักการในการคัดเลือกและจัดการโรงเรียนชุมชนไว้ ดังนี้

5.1 ชุมชนจะต้องมีความเจริญพอสมควร ฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนในท้องถิ่นนั้นดีกว่าฐานะเกณฑ์กลาง หมายถึง รายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชาชนในท้องถิ่นนั้นสูงกว่าเกณฑ์เฉลี่ยต่อหัวของประชาชนทั่วประเทศ

ถ้าหากไม่มีเครื่องมือที่แน่นอนในการวัด วิธีสังเกตง่าย ๆ ก็คือ

1) การแต่งตัวของนักเรียนที่มาเรียนว่ามีเสื้อผ้าสะอาดพอสมควรใส่มาโรงเรียนหรือไม่

2) มีหนังสือเรียนครบหรือไม่

3) มีอาหารกลางวันรับประทานเกือบครบทุกคนหรือไม่

5.2 ครูใหญ่ เป็นผู้ที่แคล่วคล่องว่องไว มีความสามารถในการติดต่อกับทางฝ่ายราชการ และสามารถเข้าได้ดีกับประชาชนในท้องถิ่น และทางที่ดีควรจะเป็นบุคคลในท้องถิ่นนั่นเอง และที่สำคัญควรเป็นผู้ที่กว้างขวางที่ประชาชนในท้องถิ่นโดยทั่วไปรู้จักและให้ความเคารพนับถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าหากเป็นประธานกรรมการในการดำเนินงานกลุ่มต่าง ๆ ในชนบทหลาย ๆ กลุ่มด้วยกัน ยิ่งเป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมเพราะสามารถติดต่อบุคคลได้ในวงกว้าง

5.3 จะต้องมีครูในโรงเรียนเพียงพอ อย่างน้อยต้องมีครูเกินกว่าชั้นเรียนทั้งหมดประมาณ 4 - 5 คน ไม่นับครูใหญ่ เพื่อที่จะให้ครูเหล่านั้นได้มีโอกาสทำกิจกรรมอย่างอื่นร่วมกับประชาชนในชนบท นอกเหนือจากกิจกรรมในการสอนซึ่งเป็นหน้าที่ประจำของครูทุกคนอยู่แล้ว

5.4 ครูส่วนใหญ่จะต้องเป็นคนที่อยู่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับโรงเรียนนั้น หรือมีบ้านพักอยู่ในบริเวณโรงเรียนนั่นเอง เพราะว่าถ้าหากเป็นครูที่มีลักษณะเท่าที่เป็นอยู่ส่วนใหญ่ในปัจจุบัน คือตอนเช้าขับรถสองล้อเครื่องเข้ามาสอนและรีบกลับบ้านเมื่อถึงเวลาเลิกสอนในตอนเย็น ก็คงไม่มีโอกาสที่จะติดต่อกับรู้จักและทำความสนิทสนมกับประชาชนในท้องถิ่นนอกเวลาเรียนหรือในวันหยุดราชการ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่สามารถที่จะจัดกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมกับชาวบ้านได้

5.5 เพศและวัยของครูในโรงเรียน ก็มีผลสำคัญต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของโรงเรียนชุมชน โรงเรียนที่มีครูหญิงในอัตราส่วนที่ค่อนข้างสูงย่อมประสบความสำเร็จมากกว่าโรงเรียนที่มีครูชายเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะครูหญิงมีความจำกัติดตามสถานะทางเพศในการที่จะคลุกคลี หรือให้ความสนิทสนมกับประชาชนในท้องถิ่นเหมือนเช่นครูชาย แต่ทั้งนี้ก็ย่อมมีข้อยกเว้นเป็นกรณีของแต่ละบุคคล แต่ผลส่วนใหญ่โดยเฉลี่ยมักจะมีแนวโน้มออกมาในลักษณะเช่นว่านี้ นอกจากนั้นวัยของครูก็มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของโรงเรียนชุมชน ถ้าหากได้ครูอยู่ในระหว่างวัยอายุ 20 - 30 ปี

เป็นส่วนใหญ่ และยังเป็นผู้ที่ยังไม่มีภาระทางครอบครัวมากนัก ครูก็มักจะทำหน้าที่เข้าถึงประชาชนได้ดี แต่ถ้าหากอยู่ในวัยสูงอายุ ความกระตือรือร้นที่จะทำงานในลักษณะเช่นว่านี้ก็จะลดน้อยถอยลงตามวัย

5.6 ประชานกรรมการศึกษาของโรงเรียน ตัวประชานกรรมการศึกษาของโรงเรียนชุมชนนั้นนับว่ามีส่วนสำคัญที่สุดส่วนหนึ่ง เกี่ยวกับการช่วยจัดหารายได้มาดำเนินการในโรงเรียนชุมชน ในท้องที่ส่วนใหญ่ของประเทศไทยซึ่งประชาชนนับถือพระพุทธศาสนา ประชานกรรมการศึกษาที่ดีที่สุดนั้นควรจะเป็นเจ้าอาวาสที่สนใจเรื่องการศึกษา ในกรณีที่โรงเรียนอยู่ใกล้วัดหรือเป็นบริเวณส่วนหนึ่งของวัดอยู่ ถ้าหากได้เจ้าอาวาสที่ยังไม่มีอายุมากเกินไป และให้ความสนใจในการศึกษาเป็นพิเศษ โรงเรียนจะไม่ประสบปัญหาเรื่องการเงินมากนัก เพราะเจ้าอาวาสจะเป็นผู้ช่วยหาเงินให้ทุกอย่าง แม้กระทั่งในงานจัดตั้งประจำปีของวัด โรงเรียนก็อาจจะได้รับแบ่งเงินจำนวนหนึ่งจากงานในลักษณะเช่นนี้มาดำเนินกิจกรรมของโรงเรียน ส่วนใหญ่โรงเรียนจะไม่ได้เจ้าอาวาสเป็นประชานกรรมการศึกษาของโรงเรียนชุมชน แต่มักจะได้แก่กำนันของตำบลนั้น ในกรณีเช่นนี้อาจจะมีผลคืออยู่ข้าง แต่ในหลายกรณีก็อาจจะมีผลเสียอยู่เหมือนกัน โดยเฉพาะในระบบการเลือกตัวกำนันในรูปแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คือการใช้ประชาชนในตำบลเลือกโดยตรง แทนที่จะเป็นการเลือกตั้งทางอ้อมจากผู้ใหญ่บ้านคนใดคนหนึ่งอย่างที่เคยทำมา ในรูปปัจจุบันมีการชิงดีชิงเด่นกันมาก และมีปัญหาถึงกับมีการตบชกกันเพื่อหวังในตำแหน่งดังกล่าว ในกรณีเช่นนี้มักมีอันตรายมากในเรื่องประชานกรรมการศึกษาเป็นกำนัน และมีกรรมการศึกษาบางคนหรือคนภายนอกที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นเป็นคู่แข่งการเลือกตั้งในสมัยต่อไป ในลักษณะเช่นนี้ถ้าหากครูใหญ่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อาจจะประสบความลำบากใจมาก เนื่องจากอิทธิพลของทั้งสองฝ่ายซึ่งขัดแย้งกัน และในที่สุดก็จะได้ไม่ได้รับความร่วมมือจากใครเลย ปัญหานี้เป็นปัญหาหนักอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการบริหารงานโรงเรียนชุมชน

วิไล ตั้งจิตสมคิด (2528) ได้กล่าวถึงเกณฑ์สำหรับพิจารณาว่าโรงเรียนใดเป็นโรงเรียนชุมชน ดังนี้

5.1 โรงเรียนนั้นสอนเนื้อหาตามความต้องการ เพื่อยกระดับการศึกษา สังคมและเศรษฐกิจของชุมชนหรือไม่

5.2 โรงเรียนนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงในการปรับปรุงความเป็นอยู่ของชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ให้ดีขึ้นหรือไม่

5.3 โรงเรียนนั้นเป็นเครื่องมือที่จะปรับปรุงความเป็นอยู่หรือไม่

5.4 หลักสูตรของโรงเรียนนั้นได้ช่วยกันวางเพื่อให้สนองความต้องการของชุมชน และมีการยืดหยุ่น ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามความจำเป็น และเพื่อความเหมาะสมหรือไม่

5.5 โรงเรียนเป็นแหล่งกลางของเด็ก หนุ่มสาวและผู้ใหญ่ทำงานร่วมกัน ช่วยเหลือกัน ค้นและวิเคราะห์ปัญหาชุมชนและช่วยกันคิดแก้หรือไม่

6) องค์ประกอบ หลักการ แนวการพัฒนาให้เกิดระบบโรงเรียนชุมชน

เสนห์ จามริก (253) กล่าวถึงองค์ประกอบ หลักการแนวทางการพัฒนาให้เกิดระบบโรงเรียนชุมชน ดังนี้

6.1 การเชื่อมโยงต่อชีวิตในและนอกโรงเรียน โดยเชื่อมกระบวนการเรียนรู้ในชั้นเรียนกับวิถีชีวิตชุมชน เชื่อมโยงการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน และสอดคล้องกับสภาพ ปัญหา ความต้องการและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก ตลอดจนจัดการศึกษาให้ครูได้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชุมชน ไม่จำกัดบทบาทหน้าที่อยู่แต่ในชั้นหรือเวลาเรียนเท่านั้น หากแต่พึงเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง

6.2 เขตจัดการศึกษากับความหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น อำนาจและความรับผิดชอบจัดการศึกษา นับตั้งแต่เรื่องหลักสูตรและการเรียนการสอนลงไป ต้องปล่อยให้เขตหรือภาคการศึกษาและชุมชนท้องถิ่นเป็นหลักสำคัญที่จะจัดการดูแลและดำเนินการ โดยหลักการมีอยู่ว่าจะต้องให้สถาบันการศึกษาตั้งแต่ระดับโรงเรียน วิทยาลัยขึ้นไปจนถึงอุดมศึกษาเป็นเรื่องของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ชุมชนอย่างแท้จริง แต่หลักการที่ว่ามันจะเป็นไปได้ก็ยังคงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขจัดการศึกษาอย่างน้อยอีก 4 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การศึกษาครบวงจร การศึกษาต่อเนื่อง และบทบาทพัฒนาท้องถิ่นของอุดมศึกษา

6.3 ภูมิปัญญากับการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ในทางปฏิบัติจริง ๆ ทางราชการยังคงยึดถือกระบวนการดำเนินการออกไปจากส่วนกลางลงไปสู่ส่วนภูมิภาค แล้วมอบให้ทางโรงเรียนลงไปปรับปรุงเพิ่มเติม ขาดการมีส่วนร่วมอย่างเป็นกิจลักษณะของชุมชนท้องถิ่น และยังมีปัญหาในการจัดการเรียนการสอนให้เป็นไปตามหลักการของหลักสูตร ขาดการสร้างแรงจูงใจให้เด็กเห็นความสำคัญของท้องถิ่น และเห็นช่องทางที่จะใช้ชีวิตในชุมชนอย่างเป็นสุขและเป็นประโยชน์ มีความสำนึกและรับรู้ในคุณค่าทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น และเรียนรู้ความเป็นเหตุเป็นผล

6.4 การศึกษาครบวงจร การปรับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกลมกลืนต่อสภาพแวดล้อมใหม่และวิชาความรู้สมัยใหม่ ในช่วงระยะหลังจะให้ความสำคัญในการปรับปรุงหลักสูตร แต่ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการได้จริง การศึกษาต่อเนื่อง โรงเรียนชุมชนเป็นแหล่งที่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่มาใช้บริการเพื่อจะเรียนรู้ในสิ่งที่ตนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนางานอาชีพและคุณภาพชีวิตของตน เป็นระบบการศึกษาที่มุ่งเน้นการเรียนเป็นหลักใหญ่มิใช่เรื่องการสอน เป็นระบบการศึกษาแบบหมุนเวียน (Revolving Education) คือคนต้องการจะ

เข้าเรียนเมื่อไรก็ได้ เป็นการเรียนรู้ต่อเนื่องกันไปตามความประสงค์ของผู้เรียนเอง ระบบการเรียนรู้จึงผสมผสานเป็นกระบวนการเดียวกันทั้งในและนอกโรงเรียน โดยมีศูนย์วิชาการชุมชนท้องถิ่นและทรัพยากรวิชาการอันจำเป็นในการพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชนต้องเปิด โอกาสช่องทางให้พัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก มีการผสมผสานสังเคราะห์ความรู้สมัยใหม่กับวิถีชีวิตของชุมชน

7) ประโยชน์ของโรงเรียนชุมชน

สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งที่โรงเรียนชุมชนควรที่จะเข้ามามีส่วนในกระบวนการศึกษาของชุมชนก็คือ โรงเรียน ไม่ใช่แต่ว่ามีหน้าที่รับผิดชอบแค่การสอนภายในโรงเรียน แต่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ต่อการศึกษาของทั้งชุมชน โรงเรียนจึงมีบทบาทส่งเสริมความเป็นอยู่ของทุกชีวิตในชุมชนด้วย นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว อีกประการหนึ่งก็คือ ในด้านประชาสัมพันธ์การจัด โครงการต่าง ๆ ที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียน จะเกิดความรู้สึกผูกพันต่อโรงเรียน และเกิดความรู้สึกว่าโรงเรียนเป็น โรงเรียนของเขา เป็นสถาบันที่เขามีส่วนเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ความรู้สึกผูกพันต่อโรงเรียนเช่นนี้เป็นวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของฝ่ายประชาสัมพันธ์โรงเรียนและครูใหญ่ทุกคน เมื่อชุมชนเกิดความรู้สึกผูกพันต่อโรงเรียนขึ้นมา โรงเรียนย่อมจะได้รับความร่วมมือจากชุมชนทั้งในด้านของวัสดุ การเสียดสแรงงานและเวลา ปัญหาความเข้าใจผิดระหว่างผู้ปกครองของนักเรียนย่อมจะลดลง Mott (อ้างถึงใน วิไล ตั้งจิตสมคิด, 2528) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการให้โรงเรียนเป็นหน่วยงานการศึกษาชุมชนว่า โรงเรียนประถมศึกษาเท่าที่ผ่านมาได้มีบทบาทเป็นสถาบันที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม เป็นสถาบันที่รับใช้ชนทุกชั้น ทุกวรรณะ ทุกเชื้อชาติ โครงสร้างของโรงเรียนชุมชนที่ได้ลงทุนไว้เป็นจำนวนมหาศาล เหมาะสมที่สุดสำหรับให้ชุมชนนำไปใช้ในการนันทนาการ และการให้การศึกษาเกี่ยวกับวิธีการใช้โรงเรียนเพื่อกิจกรรมของชุมชนย่อมจะประหยัดเงินที่จะใช้จำนวนมหาศาล ในการสร้างอาคารสถานที่ขึ้นมาใหม่ โรงเรียนต่าง ๆ ก็ตั้งอยู่ในอาณาบริเวณอันเหมาะสมที่จะรับใช้ชุมชน ในฐานะเป็นศูนย์นันทนาการ การศึกษาและการเรียนรู้ระบอบประชาธิปไตย และโดยที่เป็นโรงเรียนสำหรับบุคคลทุกเพศทุกวัย

3. โครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

1) แนวเหตุผลและความเป็นมาของโครงการ

โครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน เกิดจากความร่วมมือของข้าราชการทุกสังกัด เป็นโครงการที่สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรดิตต์ โดยว่าที่ ร.ต. พิสิทธิ์ ปัญญาภูสงฆา ผู้อำนวยการประถมศึกษาจังหวัดอุดรดิตต์ ได้มอบหมายให้หน่วยศึกษานิเทศก์ดำเนิน

การศึกษาแนวทางปรับปรุง แก้ไขให้โรงเรียนในสังกัด ให้สามารถบริหารและจัดการเรียนการสอน ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามแนวคิดการดำเนินงาน ในลักษณะ โรงเรียนชุมชนให้ได้ หน่วยศึกษานิเทศก์จึงได้นำเอาแนวคิดและเทคนิควิธีการดำเนินงาน โครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท (กศ.พช.) โครงการพัฒนาการเรียนการสอนเพื่อชีวิต ที่สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุตรดิตถ์ได้คิดค้นและพัฒนาขึ้นตั้งแต่ปีการศึกษา 2531 - 2533 และแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของกรมวิชาการ มารวมกันเป็นแนวคิดใหม่ดำเนินการในรูปแบบของ โรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน และได้นำเสนอสภาพ ปัญหาการจัดการศึกษา แนวคิดในการจัดการศึกษาดังกล่าวเข้าปรึกษาหารือกับนายสมบัติ สืบสมาน ผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์ ได้รับการอนุมัติให้ดำเนินโครงการ โรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนเป็นโครงการระดับจังหวัด เพื่อถวายเป็นราชสักการะเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ครบ 50 ปี ขึ้นในปีการศึกษา 2537 โดยมีสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุตรดิตถ์เป็นแกนนำในการดำเนินงาน มีหัวหน้าส่วนราชการทุกคนในจังหวัดเป็นคณะกรรมการ (โศภณ เกตุโกมล, 2539) เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่วันที่ 5 ธันวาคม 2537 มีจำนวนโรงเรียนที่ได้รับคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการทั้ง 50 โรงเรียน จากจำนวนโรงเรียนที่สมัครเข้ารับการคัดเลือกกว่าหนึ่งร้อยโรงเรียน โดยใช้เกณฑ์การคัดเลือก คือ ความสมัครใจของโรงเรียน มติของคณะกรรมการโรงเรียนหรือครู และความเห็นชอบของชุมชน (พิสิทธิ์ ปัญญาภูววงษา, 2538)

2) วัตถุประสงค์ของโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

2.1 เพื่อให้โรงเรียนมีรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ให้ผู้จบการศึกษามีคุณสมบัติตามเกณฑ์มาตรฐานของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ และสามารถดำรงอยู่ในโลกของการเปลี่ยนแปลงอย่างมีความสุข

2.2 เพื่อใช้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาชุมชน โดยนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีชาวบ้านมาประยุกต์ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

2.3 เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ 50 ปี

2.4 เพื่อประสานงานทุกหน่วยราชการทั้งภาครัฐและเอกชนให้เข้าร่วมพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนอย่างเป็นระบบ

2.5 เพื่อส่งเสริมการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์วัฒนธรรมของท้องถิ่น

2.6 เพื่อยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาและคุณภาพชีวิตนักเรียน ชุมชน ให้สูงขึ้น

2.7 เพื่อเป็นต้นแบบการจัดการศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุตรดิตถ์, 2538)

3) รูปแบบของโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

3.1 องค์ประกอบด้านปัจจัย

1) สถานภาพของโรงเรียนยังเป็นโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรดิตถ์ การเข้าร่วมเป็นโรงเรียนทดลองตามโครงการเป็นไปโดยความสมัครใจ

2) ผู้บริหารและครูได้รับการพัฒนาแนวความคิดรวบยอด (Concept) ตามบทบาทการจัดการเรียนการสอนเพื่อชีวิต และสามารถจัดกิจกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ เน้นการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ เทคโนโลยีพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้มากที่สุด

3) การจัดห้องเรียน อาคารสถานที่ สภาพแวดล้อมอื่น ๆ และสื่ออุปกรณ์ต่าง ๆ เชื้อต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่จัดให้นักเรียนได้เรียนรู้ ได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ได้ทดลองและฝึกปฏิบัติจริง รวมทั้งได้เรียนรู้ด้านการจัดการอย่างเหมาะสม

4) หน่วยงานที่ขอรับการสนับสนุนช่วยเหลือ

- สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดอุดรดิตถ์
- ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดอุดรดิตถ์
- สำนักงานเกษตรจังหวัดอุดรดิตถ์
- สำนักงานป่าไม้จังหวัดอุดรดิตถ์
- สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดอุดรดิตถ์
- สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดอุดรดิตถ์
- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดอุดรดิตถ์
- สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทจังหวัดอุดรดิตถ์
- สำนักงานแรงงานจังหวัดอุดรดิตถ์
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดอุดรดิตถ์
- หน่วยงานราชการ/เอกชนอื่น ๆ ในจังหวัด และต่างจังหวัด

5) โรงเรียนมีการวิเคราะห์ความต้องการของชุมชน และสร้างหลักสูตรท้องถิ่น โดยเน้นด้านวิชาชีพ มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยบูรณาการเนื้อหาวิชาและกิจกรรมให้มี ลักษณะที่สามารถยืดหยุ่นให้มีช่วงเวลาสำหรับนักเรียนฝึกปฏิบัติมากขึ้น

6) บ้าน วัด ชุมชนและสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน นอกชุมชน ระบบการสื่อสารทางไกลที่จะทำให้นักเรียนเกิดความรู้ มีประสบการณ์และทักษะเพิ่มขึ้น ถือเป็นห้องเรียนของนักเรียนทั้งสิ้น นักเรียนต้องออกไปเรียนรู้ศึกษาค้นคว้า ฝึกปฏิบัติงานจากแหล่งดังกล่าว และถือเป็นกิจกรรมการเรียนการสอน

3.2 องค์ประกอบด้านกระบวนการ

1) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจะมุ่งเน้นให้นักเรียนเป็นผู้เรียนรู้ด้วยตนเอง โดยสอดคล้องกระบวนการและทักษะกระบวนการเข้าในแต่ละเนื้อหาหรือกิจกรรมการเรียนต่าง ๆ รวมทั้งการได้เป็นผู้ลงมือปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดทักษะในการปฏิบัติงานนั้น ๆ ซึ่งอาจเป็นงานส่วนตัวและงานเป็นกลุ่ม

2) ผู้บริหารโรงเรียน ครู ศึกษานิเทศก์รวมทั้งผู้ปกครองร่วมกันกำหนดภาพความสำเร็จของการจัดการศึกษา แนวทางหรือแนวโน้มของความต้องการของชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาไปพร้อม ๆ กันระหว่างโรงเรียนและชุมชน

3) การบริหารโรงเรียนต้องอาศัยรูปแบบองค์บุคคล เป็นคณะกรรมการ ประกอบด้วยครูและ ผู้นำชุมชน มีการประชุมเพื่อรับทราบความก้าวหน้าหรือปรึกษาหารือเพื่อระดมความคิดในการจัดการศึกษา

4) การนิเทศการศึกษาเน้นการนิเทศภายในเป็นสำคัญ

3.3 องค์ประกอบด้านผลผลิต

1) นักเรียนที่จบการศึกษาจากโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน ต้องมีคุณลักษณะตามเกณฑ์มาตรฐานของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ โดยมีจุดเด่นในด้าน สะอาด-ขยัน-ประหยัด-ซื่อสัตย์-เสียสละ-อดทน

2) นักเรียนที่จบการศึกษาจากโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน ต้องมีเจตคติที่ดีต่อการประกอบอาชีพ รักถิ่น รวมทั้งมีกระบวนการและการจัดการที่ดีเพื่อชีวิตและชุมชนที่ตนอาศัยอยู่

3.4 องค์ประกอบด้านงบประมาณ

- 1) จากงบปกติสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรดิตถ์
- 2) จากงบพัฒนาจังหวัดอุดรดิตถ์
- 3) จากหน่วยราชการต่าง ๆ
- 4) จากภาคเอกชน
- 5) จากเงินรายได้อื่น ๆ

4. โรงเรียนชุมชนและโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

จากหลักการของโรงเรียนชุมชนและหลักการของโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนที่กล่าวไว้ข้างต้นมีแนวคิดคล้ายกัน ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้ ดังนี้

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการจัดโรงเรียนชุมชนและหลักการแนวคิดของโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

โรงเรียนชุมชน	โรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน
1. จัดการศึกษาแก่คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนทั้งในและนอกโรงเรียน	1. ยกระดับการจัดการศึกษาของนักเรียนและชุมชนให้สูงขึ้น
2. สมาชิกในชุมชนเป็นผู้วิเคราะห์สภาพ ปัญหา และความต้องการในชุมชน มีส่วนร่วมในการจัดหา บำรุงและร่วมดำเนินงานด้านการศึกษา พัฒนาชุมชน	2. โรงเรียนมีการวิเคราะห์ความต้องการของชุมชน ผู้บริหารโรงเรียน ครู ศึกษานิเทศก์ รวมทั้งผู้ปกครองร่วมกันกำหนดสภาพความสำเร็จของการจัดการศึกษา แนวทางหรือแนวโน้มความต้องการของชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน
3. หลักสูตรมีความสัมพันธ์กับสภาพ ปัญหา และความต้องการของชุมชน	3. สร้างหลักสูตรท้องถิ่นตามสภาพ ปัญหา และความต้องการของชุมชน โดยเน้นวิชาชีพ
4. มีการใช้ทรัพยากรชุมชนให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการพัฒนา	4. ประสานงานทุกหน่วยงานทั้งราชการและเอกชนให้เข้าร่วมพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนอย่างเป็นระบบ ตลอดจนใช้บ้าน วัด ชุมชน และสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน นอกชุมชน ระบบการสื่อสารทางไกลให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้
5. โรงเรียนเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมของชุมชน อาคาร สถานที่ วัสดุและอุปกรณ์ของโรงเรียนจะต้องรับใช้ชุมชน	5. ใช้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาชุมชน
6. มีจุดมุ่งหมายของการดำเนินงานเพื่อปรับปรุงตัวเองของประชาชนและชุมชนให้ดีขึ้น	6. ยกระดับคุณภาพชีวิตของ นักเรียน ชุมชนให้สูงขึ้น

จากตารางเปรียบเทียบการจัดโรงเรียนชุมชนและหลักการแนวคิดโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน พบว่าหลักการดำเนินการทั้งสองแนวทางเป็นไปในทางเดียวกัน คือมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน โดยใช้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษาแก่คนทุกเพศทุกวัยในชุมชน มีการวิเคราะห์สภาพ ปัญหา และความต้องการของชุมชนเพื่อสร้างเป็น

หลักสูตรให้ตอบสนองต่อสภาพ ปัญหา และความต้องการนั้น และมีการนำทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการจัดการศึกษาและการพัฒนาชุมชน

ดังนั้นการดำเนินงานของโรงเรียนในโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนจึงหมายความถึงการดำเนินงานตามหน้าที่ของโรงเรียนชุมชนนั่นเอง

5. การดำเนินงานโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน

ดังได้เคยกล่าวถึงหลักการและแนวคิดของโรงเรียนชุมชนและโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนไว้ว่า มีหลักการและแนวคิดเป็นไปในทางเดียวกัน ดังนั้นหน้าที่ของโรงเรียนชุมชน 3 ประการ คือ การจัดการศึกษาให้เด็ก การจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ และการบริการชุมชน จึงเป็นหน้าที่ของโรงเรียนที่อยู่ในโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนด้วย ที่จะต้องดำเนินการไปตามหน้าที่ให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการ มีรายละเอียดการดำเนินงานแยกตามหน้าที่ ได้ดังนี้

1) การจัดการศึกษาให้เด็ก

สังัด อุทรานันท์ (2521) กล่าวว่าบริการการศึกษาของโรงเรียนชุมชนตามอุดมการณ์ที่แท้จริงนั้นผู้ใหญ่กับเด็กอาจจะเข้าเรียนโดยใช้หลักสูตรเดียวกันได้ แต่เนื่องจากโรงเรียนชุมชนในประเทศไทยต้องผูกพันกับการศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education) อยู่มาก ดังนั้นหลักสูตรที่ใช้ในโรงเรียนชุมชนของประเทศไทยนั้น จึงไม่สามารถแยกออกจากระบบการบริหารการศึกษาโดยส่วนรวมได้เลย ดังนั้นหลักสูตรในโรงเรียนชุมชนของประเทศไทย จึงสามารถแยกออกจากกันได้เป็น 2 หลักสูตรคือ หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับการจัดการศึกษาแก่เด็ก และหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่สำหรับการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

นอกจากนี้ สังัด อุทรานันท์ (2521) ยังกล่าวอีกว่า หลักสูตรประถมศึกษาที่ใช้ในโรงเรียนชุมชนก็คือหลักสูตรที่ใช้กับโรงเรียนโดยทั่วไป และเมื่อพิจารณาถึงสภาพโดยทั่วไปเกี่ยวกับสถานะการศึกษาสำหรับประเทศไทยแล้ว หลักสูตรประถมศึกษาที่ใช้กับโรงเรียนทั่วไปนี้ ก็มีความจำเป็นและเหมาะสมกับโรงเรียนชุมชน กล่าวคือ

1.1 การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาภาคบังคับที่ทุกคนจะต้องเรียน การที่เราจะมุ่งอบรมสั่งสอนเด็กนักเรียนให้เป็นไปรูปใดนั้น จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องยึดถือ นโยบายของประเทศโดยส่วนรวม หากต่างคนต่างจัดแล้วจุดมุ่งหมายในการอบรมสั่งสอนและสร้างพลเมืองของชาติย่อมจะมีความแตกต่างกันไป

1.2 โรงเรียนชุมชนของเราที่จัดตั้งขึ้นมาก็คือ โรงเรียนประถมศึกษาโดยทั่วไป แต่ปรับปรุงลักษณะดำเนินการให้เป็นโรงเรียนชุมชนเท่านั้นเอง ดังนั้นสภาพการบริหารของโรงเรียนชุมชนก็ยังคงผูกพันอยู่กับโรงเรียนประถมศึกษาเช่นเดียวกับโรงเรียนอื่น ตามสภาพความเป็นจริงที่เหมาะสมกับสภาวะของประเทศไทยแล้ว โรงเรียนชุมชนก็ควรจะอยู่ภายใต้องค์การเดียวกันกับโรงเรียนประถมศึกษาโดยทั่วไป หลักสูตรประถมศึกษาที่ใช้ในโรงเรียนชุมชน ก็จำเป็นต้องใช้หลักสูตรอันเดียวกันกับโรงเรียนประถมศึกษาโดยทั่วไป

1.3 ประเทศไทยเรายังขาดนักวิชาการทางด้านหลักสูตรอยู่มาก หากกำหนดให้โรงเรียนชุมชนสร้างหลักสูตรประถมศึกษาขึ้นมาใช้เองนั้น ย่อมจะต้องอาศัยผู้ชำนาญการทางด้านหลักสูตรอย่างมาก และถึงแม้ว่าเราจะมีนักวิชาการมากเพียงพอ เราก็ยังไม่สมควรจะให้โรงเรียนชุมชนสร้างหลักสูตรประถมศึกษาขึ้นมาใช้ด้วยตนเอง เพราะเป็นการเสี่ยงต่อคุณภาพและความเหลื่อมล้ำทางวิชาการมาก

กล่าวโดยสรุปแล้ว โดยสภาพการณ์ที่เหมาะสมที่สุดสำหรับประเทศไทยในปัจจุบันนี้ หลักสูตรประถมศึกษาที่ใช้ในโรงเรียนชุมชน ก็จำเป็นต้องใช้หลักสูตรเดียวกันกับโรงเรียนประถมศึกษาโดยทั่วไป

เมื่อโรงเรียนชุมชนจำเป็นต้องใช้หลักสูตรประถมศึกษา ซึ่งเป็นหลักสูตรเดียวกันกับโรงเรียนประถมศึกษาโดยทั่วไปนั้น ทำอย่างไรเราจึงจะสามารถนำหลักสูตรประถมศึกษามาใช้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของท้องถิ่น และสอดคล้องกับอุดมการณ์ของโรงเรียนชุมชน

การที่จะนำหลักสูตรโรงเรียนประถมศึกษามาใช้ให้เหมาะสมกับโรงเรียนชุมชน และไม่ขัดต่อสภาพการณ์จัดการศึกษาของประเทศไทยนั้นทำได้ไม่ยากนัก โรงเรียนชุมชนควรจะได้นำหลักสูตรประถมศึกษามาใช้โดยสอดคล้องกับวิธีการเรียนการสอนดังต่อไปนี้ คือ

1) จัดสอนเนื้อหาของหลักสูตรให้ตรงกับความต้องการของท้องถิ่น

ยกตัวอย่างเช่น หลักสูตรกลางต้องการให้เราสอนเรื่องอาชีพของคนไทย เราก็ควรจะเพิ่มอาชีพที่สำคัญของท้องถิ่นนั้นเข้ามาด้วย ท้องถิ่นใดมีความต้องการและมีปัญหาเช่นใดที่จะต้องแก้ไข ครูก็ควรที่จะหาโอกาสสอดคล้องแก้ปัญหานั้นหรือสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นในโอกาสที่เหมาะสม เนื้อหาต่าง ๆ ของหลักสูตร ครูก็อาจจะเรียงลำดับเสียใหม่ให้ตรงกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น สิ่งไหนควรสอนก่อนหรือหลังก็ควรจะได้คำนึงถึงสภาพการณ์ของชุมชนนั้น ๆ

2) ขยายขอบเขตการใช้ทรัพยากรในชุมชนให้เป็นประโยชน์ต่อการสอนให้มากขึ้น การสอนเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ไม่ควรจำกัดอยู่แค่เนื้อหาในบทเรียน และสอนอยู่แต่ภายในห้องเรียนหรือรั้วโรงเรียนเท่านั้น ควรจะนำเด็กนักเรียนให้ออกไปศึกษากับสภาพจริง ๆ ของสังคม การศึกษาวิชาเกษตรก็ไม่ใช่ว่าสอนแต่วิชาการในห้องเรียนหรือทำแปลงทดลองภายใน

โรงเรียนเท่านั้น ควรจะนำเด็กออกไปดูหรือช่วยชาวบ้านปลูกพืชผัก ทำสวนครัว เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น โรงเรียนควรจะเชิญชาวบ้านที่มีความเชี่ยวชาญในอาชีพต่าง ๆ มาเป็นผู้สอนหรือเป็นวิทยากรในโอกาสอันควร นั่นคือโรงเรียนชุมชนควรจะจัดหาทางใช้ทรัพยากรธรรมชาติทางสังคม และทรัพยากรมนุษย์ที่มีอยู่ในชุมชนให้เป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางและอย่างทั่วถึง

3) เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีโอกาสรับความรู้หรือการบริการพร้อมนักเรียน ยกตัวอย่างเช่น ถ้าต้องการจะสอนนักเรียนเกี่ยวกับวิชาชีพบางอย่าง หรือจัดสอนเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยหรือสุขภาพิบาลในชุมชน โรงเรียนชุมชนควรจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามารับความรู้พร้อมกับเด็กไปด้วย ในบางครั้งโรงเรียนอาจจะมีโอกาสเชิญวิทยากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องมาให้ความรู้แก่นักเรียน หรือบางทีโรงเรียนอาจจะขอข้อมาพยนตร์มาฉายให้นักเรียนดู หากพิจารณาเห็นว่าความรู้ที่ได้จากวิทยากรหรือภาพยนตร์ หรือกิจกรรมใด ๆ จะเป็นประโยชน์ในการเพิ่มพูนความรู้แก่ชาวบ้าน โรงเรียนก็ควรจะเชิญชาวบ้านเข้ามาศึกษาหาความรู้ร่วมกับนักเรียนด้วย ในบางโอกาสโรงเรียนอาจจะเชิญเจ้าหน้าที่อนามัยมาตรวจสอบสุขภาพและรักษาพยาบาลแก่นักเรียน โรงเรียนก็ควรจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้รับบริการเช่นนี้ด้วย

แนวดำเนินการของโรงเรียนชุมชนที่กล่าวมา เป็นการจัดการเรียนการสอนในลักษณะการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ดังที่หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ได้เปิดโอกาสให้โรงเรียนดำเนินการจัดการเรียนการสอนให้ยืดหยุ่นตามเหตุการณ์และสภาพของท้องถิ่น โดยให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นอย่างเหมาะสม (กรมวิชาการ, 2535) และเป็นองค์ประกอบในด้านปัจจัยอีกประการหนึ่งของโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน มุ่งให้โรงเรียนวิเคราะห์ความต้องการของชุมชน และสร้างหลักสูตรท้องถิ่นโดยเน้นวิชาชีพ (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรดิตต์, ม.ป.ป.) ดังนั้นในส่วนของการดำเนินการจัดการศึกษาสำหรับเด็กในโรงเรียนในโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน ในงานวิจัยนี้จึงกล่าวถึงการดำเนินงานพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่อยู่บนพื้นฐานแนวคิดและหลักการของโรงเรียนชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

1) กระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

บุญมี เณรยอด (2531) ได้เสนอกระบวนการและวิธีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นไว้ ดังนี้

- 1.1. การจัดตั้งคณะกรรมการในการดำเนินงาน
- 1.2. การจัดตั้งคณะอนุกรรมการในแต่ละกลุ่มวิชา
- 1.3. การศึกษาและวิจัยข้อมูล
- 1.4. การกำหนดข้อตกลงเบื้องต้นในการปฏิบัติงานร่วมกัน
- 1.5. การดำเนินขบวนการกลุ่ม

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534) ได้เสนอขั้นตอนการจัดทำ และพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ดังนี้

- 1.1 การจัดระบบข้อมูลพื้นฐาน
- 1.2 การกำหนดความต้องการ จำเป็นของท้องถิ่น
- 1.3 การกำหนดเป้าหมาย จุดประสงค์การเรียนรู้
- 1.4 การจัดทำคำอธิบายรายวิชา หรือเนื้อหากิจกรรม
- 1.5 การจัดทำแผนการสอน คู่มือครู และสื่อ
- 1.6 การปรับปรุงและพัฒนา

สุมิตร คุณานุกร (2520) ได้จัดลำดับขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรไว้ 3 ขั้น ดังนี้

- 1.1 การกำหนดวัตถุประสงค์
- 1.2 การเลือกและการจัดเนื้อหาและกิจกรรม
- 1.3 การปรับปรุงหลักสูตร

ธีารง บัวศรี (2531) ได้จัดลำดับขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรไว้ ดังนี้

- 1.1 การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน
- 1.2 การกำหนดจุดมุ่งหมาย
- 1.3 การคัดเลือกและการจัดเนื้อหาสาระ
- 1.4 การกำหนดมาตรการวัดและประเมินผล
- 1.5 การนำหลักสูตรไปใช้
- 1.6 การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

สังต์ อุทรานันท์ (2532) กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ดังนี้

- 1.1 การศึกษาสภาพข้อมูลพื้นฐาน
- 1.2 การกำหนดจุดมุ่งหมายสำหรับหลักสูตรท้องถิ่น
- 1.3 พิจารณาความเหมาะสมของหลักสูตรกับสภาพของท้องถิ่น
- 1.4 ดำเนินการคัดเลือกเนื้อหาสาระของหลักสูตรกลาง และ/หรือจัด

สร้างรายวิชาขึ้นมาใหม่

- 1.5 ดำเนินการใช้หลักสูตร
- 1.6 ประเมินผลการใช้หลักสูตร
- 1.7 ทำการปรับปรุงแก้ไข

สันต์ ธรรมบำรุง (2527) ได้นำเสนอขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรของโรงเรียนชุมชน ดังนี้

- 1.1 การสำรวจสภาพของชุมชน
- 1.2 การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร โรงเรียนชุมชน
- 1.3 การเลือกและการจัดเนื้อหาวิชาในหลักสูตร
- 1.4 การเรียนการสอน

จากการนำเสนอกระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของนักการศึกษาข้างต้น สามารถสรุปกระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นได้ ดังนี้

- 1.1 การจัดตั้งคณะทำงาน
- 1.2 การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน
- 1.3 การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น
- 1.4 การนำหลักสูตรไปใช้
- 1.5 การประเมินผลหลักสูตร
- 1.6 การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

- 1.1 การจัดตั้งคณะทำงาน

หลักการดำเนินงานโรงเรียนชุมชนเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ในการพัฒนาหลักสูตรก็เช่นเดียวกัน ชีรวัดน์ นิเจนตร (2528) และวิไล ตั้งจิตสมคิด (2528) กล่าวว่า การปรับปรุงหลักสูตรของโรงเรียนชุมชนจะมีคณะกรรมการโรงเรียน ซึ่งประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่าย ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชนในท้องถิ่น พิสิฐ พิทยานนท์ (2530) กล่าวว่า ประชาชนควรเข้ามามีบทบาทในการร่างหลักสูตรด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนองตอบต่อความต้องการของชุมชนนั้น ๆ และปรีชา เศรษฐจิธร (2527) กล่าวถึงผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาหลักสูตรว่า ควรให้ประชาชน ครู ศึกษานิเทศก์ ศึกษานิเทศก์ อาจารย์อาสาและผู้อำนวยการอื่น ๆ และนักเรียนได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้างรายการหรือส่วนประกอบของหลักสูตรตามสมควร Larry E. Decker (1972) ได้กล่าวถึงการจัดทำหลักสูตรของโรงเรียนชุมชนว่า เป็นหน้าที่ของสมาชิกในชุมชนและเจ้าหน้าที่ของโรงเรียน

Pratt (1980 อ้างถึงใน สังัด อุทรานันท์, 2532) กล่าวว่า คณะทำงานที่มีประสิทธิภาพมักจะมีสมาชิกอยู่ระหว่าง 5 - 7 คน และสังัด อุทรานันท์ (2532) กล่าวว่า คณะทำงานส่วนใหญ่ควรมีสมาชิกจำนวนมากทำหน้าที่ให้ข้อมูลต่าง ๆ แต่คณะที่จะทำหน้าที่ในการจัดทำต้นร่างหรือเขียนเอกสารนั้นควรมีสมาชิกที่มีจำนวนไม่มากจนเกินไป กล่าวคือมีประมาณ

5 - 7 คน จะช่วยให้การทำงานเป็นไปด้วยความคล่องตัวมากขึ้น โดยเฉพาะคณะพัฒนาหลักสูตร ควรประกอบด้วยบุคคลที่มีความชำนาญในด้านต่าง ๆ 6 ด้าน คือ ผู้ชำนาญในด้านเนื้อหาวิชา ผู้ชำนาญในด้านวิชาชีพครู ผู้ชำนาญในด้านการพัฒนาหลักสูตร ซึ่งจะขาดเสียมิได้ใน 3 ด้านนี้ นอกจากนี้ยังมีผู้ชำนาญในด้านการวัดผล ผู้ชำนาญในด้านการจัดองค์การ และผู้ชำนาญในด้านการเขียน

1.2 การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน

องค์ประกอบในด้านปัจจัยประการหนึ่งของรูปแบบโรงเรียนในโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน คือการวิเคราะห์ความต้องการของชุมชน และสร้างหลักสูตรท้องถิ่น (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรธานี, 2538) การสำรวจสภาพของชุมชนทำให้ทราบความต้องการที่แท้จริงในชุมชนว่าคนในท้องถิ่นต้องการอะไร

วิธีการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน

สันต์ ธรรมบำรุง (2532) กล่าวถึงการสำรวจสภาพของชุมชนว่าอาจจะได้จากการ

ก. สัมภาษณ์

ข. การสอบถาม

ค. การสำรวจ

ง. การวิจัย

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2530) กล่าวถึงการวางแผน การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ว่าการที่ท้องถิ่นจะพัฒนาหลักสูตรได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ จะต้องมีการวางแผนอย่างมียุทธศาสตร์เพื่อกำหนดเป้าหมายในการพัฒนา โดยเครื่องมือหรือวิธีการที่ใช้ในการศึกษาข้อมูล ได้แก่

ก. แบบสอบถาม

ข. การสัมภาษณ์

ค. การสังเกต

สังัด อุทรานันท์ (2532) กล่าวถึงการศึกษารวบรวมข้อมูลเพื่อนำมาใช้พัฒนาหลักสูตร อาจจะทำได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือใช้ได้ทั้ง 2 กรณีประกอบกัน ซึ่งเป็นการสรุปรวมแนวคิดทั้งสองข้างต้นด้วย ได้แก่

ก. การศึกษาโดยตรง ได้แก่

ก) สอบถามโดยใช้แบบสอบถาม ในลักษณะของการวิจัยสำรวจ (Survey

Research)

ข) ทำการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง

ค) การสังเกตกิจกรรมหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในลักษณะของการวิจัยเชิงมานุษยวิทยา (Anthropological Approach)

- ง) การระดมความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้อง (Brain Storming)
- ข. การศึกษาโดยทางอ้อม ได้แก่
 - ก) การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร
 - ข) การรับฟังความคิดเห็นจากแหล่งต่าง ๆ
 - ค) การวิเคราะห์ตัวชี้นำ (Indicators) ที่สำคัญ

ประเภทของข้อมูลพื้นฐาน

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2530) กล่าวถึงประเภทของข้อมูลที่ศึกษาเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ดังนี้

- ก. เศรษฐกิจ
- ข. สังคมวัฒนธรรม
- ค. การศึกษา
- ง. ประชากร
- จ. สิ่งแวดล้อม

Edward G. Olsen (1945) กล่าวถึงประเภทของข้อมูลที่ศึกษาเพื่อสร้างหลักสูตรโรงเรียนชุมชน ดังนี้

ก. โครงสร้างของชุมชน (Community Structure) ได้แก่ หน้าที่พื้นฐาน อาณาเขตของชุมชน ฐานะของชุมชน ในด้านวัตถุต่าง ๆ สถาบัน และระดับจิตใจ

ข. ลักษณะของชุมชน (Community Setting) ในด้านกายภาพ ได้แก่ สภาพภูมิอากาศ ขนาดของชุมชน สภาพภูมิประเทศ ชนิดของดินและปุ๋ย แหล่งน้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้และสัตว์ป่า และในด้านลักษณะของประชากร ได้แก่ จำนวนประชากร อายุและเพศ การประกอบอาชีพ เชื้อชาติ พื้นฐานของชนกลุ่มน้อย โครงสร้างทางชนชั้น

ค. กระบวนการและปัญหาของชุมชน (Community Processes and Problems) ได้แก่ การใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมธรรมชาติ การรู้คุณค่าของอดีต การจัดระเบียบประชากร การแลกเปลี่ยนความคิด วิธีการดำรงชีวิต ได้แก่ อาชีพอุตสาหกรรมการค้า อาชีพบริการ สถานที่บริการ สภาพการทำงาน สหภาพแรงงาน ธุรกิจการจัดการ การขยายตัวทางเทคโนโลยี การช่วยเหลือผู้ยากจนและไม่มีที่อยู่อาศัย การให้สัญชาติแก่พลเมือง การรักษาสุขภาพและความปลอดภัย การดูแลรักษาครอบครัว การประกันทางการศึกษา การพบปะทางศาสนา สุนทรียภาพทางความงาม การพักผ่อนหย่อนใจ

ง. ความเป็นมาของชุมชน (Community Time Period) จากอดีตถึงปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต

จ. ตัวแทนของชุมชน (Community Agencies) ได้แก่ประเภทของตัวแทนและองค์กร ขอบเขตการบริการ การวางแผนชุมชน

สมศักดิ์ ศรีมาโนชน์ (2523) กล่าวถึงการศึกษาและสำรวจชุมชนว่า ควรศึกษาถึงปัญหาของชุมชนในด้าน

- ก. ปัญหาด้านการศึกษา
- ข. ปัญหาด้านอาชีพและเศรษฐกิจทั่ว ๆ ไป
- ค. ปัญหาด้านโภชนาการและสุขภาพอนามัย
- ง. ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2530) กล่าวว่า การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ ควรศึกษาข้อมูลต่อไปนี้

- ก. แนวโน้มของการพัฒนาท้องถิ่น
- ข. ความต้องการของท้องถิ่น
- ค. สิ่งที่มีผลกระทบต่อการศึกษา
- ง. ศักยภาพของโรงเรียน

กล่าวโดยสรุปจากการนำเสนอประเภทของข้อมูลพื้นฐานการศึกษา เพื่อดำเนินการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น ผู้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาควรศึกษาข้อมูลครอบคลุมทั้งในด้านสภาพที่เป็นอยู่ ปัญหา และความต้องการของชุมชน รวมถึงศักยภาพ ความพร้อมของโรงเรียนและชุมชน

1.3 การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

การใช้วิธีการในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

สงัด อุทรานันท์ (2532) กล่าวว่ามามีวิธีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นไว้ 2 ลักษณะดังนี้

ก. การปรับหลักสูตรกลางให้เข้ากับหลักสูตรท้องถิ่น เนื่องจากหลักสูตรประถมศึกษาที่ใช้เป็นหลักสูตรที่ร่างขึ้นในส่วนกลาง และใช้หลักสูตรเดียวกันทั่วประเทศ จึงอาจมีเนื้อหาสาระที่ไม่สอดคล้องกับสภาพ ปัญหา และความต้องการของท้องถิ่น ดังนั้น กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ จึงได้เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นสามารถปรับปรุงเนื้อหาสาระของหลักสูตรในบางส่วนให้สอดคล้องกับสภาพ ปัญหา และความต้องการของท้องถิ่นได้

ข. การสร้างหลักสูตรย่อยในระดับท้องถิ่นขึ้นมาเสริมหลักสูตรกลาง โดยครูโรงเรียนประถมศึกษาสามารถดำเนินการสร้างหลักสูตรย่อยในระดับท้องถิ่นขึ้นมาเสริมหลักสูตรกลางได้

ทัศนีย์ สุภเมธี (2531) กล่าวถึงวิธีการพัฒนาหลักสูตรกลางให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น ดังนี้

ก. การปรับ หมายถึง การปรับเนื้อหาหรือประมวลประสบการณ์ในหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่น เช่น ปัญหาการดำรงชีวิต สภาพภูมิศาสตร์ ประวัติความเป็นมาของชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ในแต่ละท้องถิ่นจะมีส่วนที่แตกต่างกัน เช่น การสอนเรื่องการดำรงชีวิตประจำวัน จุดประสงค์การเรียนรู้ในหลักสูตรต้องการให้นักเรียนรู้จักความปลอดภัยในการหุงต้มอาหาร ในเมืองควรสอนเกี่ยวกับความปลอดภัยในการใช้ก๊าซและเครื่องไฟฟ้า ส่วนโรงเรียนในชนบทควรสอนเรื่องความปลอดภัยในการใช้ฟันและถ่านในการหุงต้มอาหาร

ข. การขยาย หมายถึง เนื้อหา เรื่องใดที่ท้องถิ่นรู้จักดีแล้วก็ควรจะให้เด็กได้เรียนให้ลึกลงไปอีก เช่น ในภาคเหนือเด็กควรเรียนรู้เรื่องไม้สัก ตั้งแต่การเพาะเมล็ด การปลูก การบำรุงรักษา ประโยชน์ของไม้สัก การตัดต้นสัก การแปรรูป การจำหน่าย ในขณะที่เด็กภาคอื่นเรียนรู้แต่เพียงประโยชน์ของไม้สัก

ค. การเพิ่ม หมายถึง เนื้อหาบางเรื่องซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นควรเรียนรู้แต่คนในท้องถิ่นอื่นไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ เช่น เรื่องเกี่ยวกับอาชีพ ภาษาท้องถิ่น ประเพณี วันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น

กรมวิชาการ (2530) กล่าวถึงวิธีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ดังนี้

ก. การปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม เป็นการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริมที่มีอยู่ในหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น เช่น กิจกรรมในหลักสูตรอาจจะกำหนดไว้กว้าง ๆ เช่น คำว่า “ศึกษา” ท้องถิ่นต้องพิจารณากำหนดลักษณะหรือวิธีการของการ “ศึกษา” เาเองให้สอดคล้องกับสภาพหรือเงื่อนไขที่เป็นอยู่ เช่น ศึกษาโดยการ เรียนในห้องเรียน ค้นคว้าจากห้องสมุด ออกไปดูสภาพจริง ออกไปสัมภาษณ์ ผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น เชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาบรรยายให้ความรู้ เป็นต้น โดยกิจกรรมดังกล่าวจะต้องไม่ทำให้จุดประสงค์การเรียนรู้และเวลาเรียนเปลี่ยนแปลงไปแต่ประการใด

ขั้นตอนการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม

ก) ศึกษาผลที่ได้จากการวิเคราะห์ เกี่ยวกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและหาแนวทางแก้ไข
ข) ศึกษาหลักสูตรแม่บทแล้วกำหนดโครงสร้างเนื้อหาที่จะสอน
ค) จัดทำแผนการสอนโดยให้มีกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นกระบวนการและเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น

ข. การปรับรายละเอียดเนื้อหา ในหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุงพ.ศ. 2533) จะระบุเนื้อหาที่ให้เรียนไว้กว้าง ๆ โดยกำหนดเป็นขอบข่ายหรือหัวข้อต่าง ๆ ไว้เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถกำหนดรายละเอียดของเนื้อหาให้สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น ได้ด้วยการเพิ่มหรือปรับ ได้ตามความเหมาะสม การปรับหรือเพิ่มเติมรายละเอียดของ

เนื้อหา ท้องถิ่นสามารถดำเนินการได้ทันทีถ้าผลการวิเคราะห์พบว่า เป้าหมายของการพัฒนานั้นมีปรากฏในจุดประสงค์การเรียนรู้ของกลุ่มประสบการณ์หรือรายวิชาแล้ว โดยไม่ทำให้จุดประสงค์และคาบเวลาเรียนที่กำหนดไว้เปลี่ยนแปลงไป

ขั้นตอนการดำเนินงานปรับรายละเอียดของเนื้อหา

ก) ศึกษาจุดประสงค์ เนื้อหา กิจกรรม และคาบเวลาที่กำหนดไว้ในคำอธิบายรายวิชาของหลักสูตรแม่บท

ข) กำหนดรายละเอียดของเนื้อหาที่จะเพิ่มหรือปรับสำหรับนำมาให้เรียนรู้หรือฝึกทักษะ โดยให้เป็นไปตามผลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์

ค) นำเอารายละเอียดตามที่ได้จากข้อ (2) ไปปรับเข้าในโครงสร้างขอบข่ายของเนื้อหาของกลุ่มประสบการณ์/รายวิชาที่สอน แล้วนำไปจัดทำเป็นแผนการสอนต่อไป

ง) พิจารณาปรับแนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน สื่อ ให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่ปรับเพิ่มเติมหรือลดนั้น

ค. การจัดทำคำอธิบาย/รายวิชาเพิ่มเติมขึ้นใหม่ เป็นการจัดทำคำอธิบายหรือคำอธิบายรายวิชาเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ หลังจากที่ศึกษาแล้วพบว่า สิ่งที่จะมีการพัฒนานั้น ไม่มีปรากฏในจุดประสงค์การเรียนรู้ของกลุ่มประสบการณ์หรือรายวิชา/กลุ่มวิชาใด ๆ ในหลักสูตรแม่บท ทั้งนี้ท้องถิ่นจะต้องไม่ลืมว่า คำอธิบายหรือคำอธิบายรายวิชาที่สร้างขึ้นใหม่จะต้องไม่เป็นเนื้อหาหรือรายวิชาที่ซ้ำซ้อนกับเนื้อหา/รายวิชาที่มีอยู่แล้วในหลักสูตรแม่บท ไม่ว่าจะในกลุ่มประสบการณ์/กลุ่มวิชาเดียวกัน หรือต่างกลุ่มกัน

ขั้นตอนการดำเนินงานจัดทำคำอธิบาย/รายวิชาเพิ่มเติมขึ้นใหม่

ก) ศึกษาจุดหมายของหลักสูตรจุดประสงค์และโครงสร้างของเนื้อหาของกลุ่มประสบการณ์/กลุ่มวิชา จากหลักสูตรแม่บท เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการพิจารณาจัดทำ

ข) ศึกษาผลการวิเคราะห์สภาพที่ควรจะเป็นของการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดจุดประสงค์และเนื้อหา

ค) กำหนดจุดประสงค์ของเนื้อหา/รายวิชาโดย

(ก) วิเคราะห์จากปัญหา/ความต้องการของท้องถิ่น สำหรับกำหนดสภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียน โดยระบุปัญหาความต้องการของท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ สิ่งที่ต้องการให้รู้ พฤติกรรมที่ต้องการให้เกิด และเงื่อนไขต่าง ๆ (ถ้ามี)

(ข) เขียนจุดประสงค์ให้ครอบคลุมกับสภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียนทั้ง 4 ด้าน (ความรู้ ทักษะ เจตคติและกระบวนการ) รวมทั้งสอดคล้องกับจุดประสงค์ของกลุ่มวิชา/กลุ่มประสบการณ์ด้วย ซึ่งลักษณะของจุดประสงค์ที่ดีต้องบอกสภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อเรียนจบรายวิชานั้น ไม่ใช่การดำเนินงานหรือกิจกรรม

ง) กำหนดเนื้อหา โดยการวิเคราะห์จากจุดประสงค์ซึ่งระบุค่าหลักของจุดประสงค์รายวิชานั้น โดยประกอบด้วยส่วนที่เป็นความรู้ (สิ่งที่จะให้เรียนรู้/ศึกษา) และส่วนที่เป็นทักษะ (สิ่งที่ต้องการให้ฝึก) เนื้อหาที่กำหนดนี้จะต้อง

(ก) สอดคล้องกับจุดประสงค์รายวิชา

(ข) ประกอบด้วยส่วนที่เป็นความรู้และทักษะ เหมาะสมกับวัยและพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน

(ค) เหมาะสมกับคาบเวลา

(ง) ไม่ขัดกับความมั่นคงของชาติ ระบบการปกครองตามหลักประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และไม่ขัดต่อศีลธรรมอันดี

จ) กำหนดคาบเวลาเรียนสำหรับคำอธิบาย หรือรายวิชาที่จัดทำขึ้นใหม่ ในการกำหนดคาบเวลานี้ จะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขดังนี้ คือ

(ก) ระดับประถมศึกษา จำนวนคาบเวลาเรียนที่กำหนดนั้น จะต้องไม่ทำให้คาบเวลาเรียนสำหรับกลุ่มประสบการณ์/หน่วยย่อยที่มีอยู่เปลี่ยนแปลงไป

(ข) ระดับมัธยมศึกษา ถ้ารายวิชาที่กำหนดให้เป็นรายวิชาบังคับเลือก คาบเวลาเรียนที่กำหนดจะต้องเป็นไปตามที่ระบุไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร ถ้าเป็นรายวิชาเลือกเสรีสามารถกำหนดตามความเหมาะสมกับจุดประสงค์และเนื้อหาที่กำหนดให้เรียน แต่ควรให้สัมพันธ์กับโครงสร้างของกลุ่มวิชาที่เป็นอยู่เดิมด้วย ในกรณีที่มีเนื้อหามากก็อาจจัดทำเป็นหลายรายวิชาได้ เขียนคำอธิบาย/คำอธิบายรายวิชา ให้เป็นไปตามรูปแบบที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท โดยระบุแนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เนื้อหา และจุดประสงค์การเรียนรู้ของวิชา

ฉ) จัดทำเอกสารชี้แจงรายละเอียดประกอบการจัดทำเนื้อหาวิชาหรือรายวิชาที่จัดทำขึ้นใหม่ รายละเอียดเนื้อหาประกอบด้วย เหตุผลความจำเป็น

(ก) จุดประสงค์ (ของเนื้อหาวิชา/รายวิชาที่จัดทำ)

(ข) ขอบข่ายเนื้อหา

(ค) แนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

(ง) สื่อการเรียนการสอน

(จ) แนวการวัดผลและประเมินผล

ช) การเสนอขออนุมัติ ให้ท้องถิ่นส่งเอกสารในข้อ (6) - (7) ให้แก่หน่วยงานที่ทำหน้าที่พิจารณาอนุมัติ และเมื่อกระทรวงศึกษาธิการประกาศให้ใช้คำอธิบาย/รายวิชาดังกล่าวแล้ว จึงนำ เอกคำอธิบายหรือรายวิชาดังกล่าวมาจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน

เกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาอนุมัติคำอธิบาย/คำอธิบายรายวิชาเพิ่มเติมขึ้นใหม่

ก) สอนและสอดคล้องกับหลักการ จุดหมายและโครงสร้างของหลักสูตรแม่บท

ข) เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างความรู้ในแต่ละกลุ่มประสบการณ์หรือกลุ่มวิชาตาม ที่โครงสร้างหลักสูตรทั้ง 3 ระดับที่กำหนดไว้

ค) สอดคล้องและสนองต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม และความต้องการของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ง) มีความสมบูรณ์และความพร้อมเพียงที่จะนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนทั้งในด้านปัจจัย กระบวนการ ผลผลิตและผลกระทบ

จ) เป็นผลผลิตจากการนำข้อมูลในระดับท้องถิ่นมาพัฒนาการเรียนการสอนทั้งในด้านหลักสูตร สื่อการเรียนการสอน และเทคนิควิธีการสอน

ฉ) ไม่เป็นเนื้อหา/รายวิชาที่ซ้ำซ้อนกับรายวิชาหรือเนื้อหาวิชาที่มีในหลักสูตรแม่บท

ช) ไม่มีเนื้อหาที่กล่าวโดยตรงหรือพาดพิงในลักษณะที่ลบหลู่สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไม่ขัดต่อหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตย ไม่ขัดกับหลักศีลธรรมอันดี และไม่กระทบกระเทือนกับความมั่นคงของประเทศ

ซ) มีรูปแบบและวิธีการเขียนสอดคล้องและเป็นไปตามที่หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการกำหนด

ง. การปรับปรุงและเลือกใช้สื่อการเรียน สื่อการเรียนที่จะนำมาใช้ประกอบในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ท้องถิ่นสามารถพัฒนา ได้แก่ หนังสือเรียน แบบฝึกหัด หนังสือเสริมประสบการณ์ ได้แก่ หนังสืออ่านนอกเวลา หนังสืออ่านเพิ่มเติม หนังสืออุเทศ หนังสือส่งเสริมการอ่าน นอกจากนี้ยังมีคู่มือครู คู่มือการเรียนการสอน และสื่ออื่นที่ท้องถิ่นสามารถจะนำมาใช้ประกอบในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้อีก เช่น สื่อที่เป็นวัสดุอุปกรณ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในลักษณะนี้ ผลที่ได้จะเป็นการจัดหารวบรวมสื่อต่าง ๆ ที่มีอยู่ไว้สำหรับประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าไว้เพิ่มเติม รวมทั้งการสำรวจแหล่งสื่อ เพื่อจะนำมาใช้สำหรับการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม ซึ่งท้องถิ่นจะระบุรายละเอียดการใช้และรายชื่อสื่อลงในแผนการสอนที่จัดทำ โดยเมื่อท้องถิ่นดำเนินการปรับปรุงและเลือกใช้สื่อการเรียนแล้ว จะต้องให้ผู้บริหารสถานศึกษาหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายรับทราบ และให้ความเห็นชอบก่อนการนำเอามาใช้ประกอบการเรียนการสอนตามที่ระบุไว้ในแผนการสอน

ขั้นตอนการดำเนินงานปรับปรุงและเลือกใช้สื่อการเรียน

ก) วิเคราะห์หลักสูตร โดยวิเคราะห์จุดประสงค์ คำอธิบายรายวิชา และคาบเวลาเรียนที่ปรากฏอยู่ในหลักสูตรว่า รายวิชานั้นมีลักษณะสำคัญอย่างไร มุ่งให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ทักษะการปฏิบัติ เจตคติ และค่านิยมอย่างไร มีขอบข่ายเนื้อหาเพียงใด และมีความเวลาเรียนเท่าไร เพื่อจะได้กำหนดสื่อการเรียนการสอนที่จะใช้อย่างเหมาะสม

ข) สำรวจสื่อ เอกสาร หรือหนังสือ สำรวจรวบรวมสื่อ เอกสารหรือหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องหรือสอดคล้องกับจุดประสงค์และคำอธิบายรายวิชา จากแหล่งต่าง ๆ เช่น ร้านจำหน่ายหนังสือ ห้องสมุด ผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นต้น เพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์ความเหมาะสม สอดคล้องกับหลักสูตร

ค) วิเคราะห์สื่อ เอกสารหรือหนังสือ เป็นการวิเคราะห์สื่อ เอกสารหรือหนังสือที่สำรวจได้ตามขั้นที่ 2 เพื่อพิจารณาว่าจะสามารถนำมาใช้ประกอบการเรียนการสอนตามหลักสูตรได้หรือไม่ เพียงใด โดยใช้หลักเกณฑ์ต่อไปนี้

(ก) การสนองจุดประสงค์ของหลักสูตร

- มีเนื้อหาตามที่ปรากฏในคำอธิบาย/คำอธิบายรายวิชา
- ส่งเสริมการพัฒนาทักษะ
- ส่งเสริมการพัฒนาเจตคติและค่านิยม
- ส่งเสริมการนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

(ข) ความเหมาะสมของเนื้อหา

- ถูกต้องตามหลักวิชา
- ไม่ล้าสมัย
- เหมาะสมกับเวลาเรียน
- ยากง่ายเหมาะสมกับระดับชั้น

(ค) ความเหมาะสมในการเสนอเนื้อหา

- เรียงลำดับเนื้อหาดีไม่สับสน
- อธิบายความชัดเจน เข้าใจง่าย
- ใช้ตัวอย่างประกอบช่วยความเข้าใจได้ดี
- ใช้ภาพประกอบ ตาราง แผนภูมิ เป็นต้น เพื่อช่วยความเข้าใจอย่าง

เหมาะสม

(ง) การใช้ภาษา

- ถูกต้องเหมาะสมตามหลักภาษา
- กะทัดรัด ไม่เยิ่นเย้อ หรือวกวน
- ใช้ศัพท์และประโยคไม่ซับซ้อน เหมาะกับระดับชั้น

(จ) กิจกรรมเสนอแนะ

- มีคำถามหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รู้จักคิดวิเคราะห์วิจารณ์
- มีกิจกรรมส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ
- มีกิจกรรมส่งเสริมให้ผู้เรียนนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน

ง. การจัดทำสื่อการเรียนชิ้นใหม่ การดำเนินงานจัดทำสื่อการเรียนชิ้นใหม่ให้มีคุณภาพควรกระทำในรูปของคณะทำงาน และจะต้องมีเนื้อหาไม่ซ้ำซ้อนกับหนังสือเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้แล้วสำหรับรายวิชานั้น ๆ เมื่อท้องถิ่นที่ได้ดำเนินการและผู้บริหารสถานศึกษาหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ความเห็นชอบแล้วสามารถนำมาใช้ประกอบในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนได้ แต่ถ้าหากว่าต้องการให้กระทรวงศึกษาธิการประกาศกำหนดเป็นหนังสือ

เรียน หนังสืออ่านประกอบสำหรับกลุ่มประสบการณ์/รายวิชาต่าง ๆ จะต้องปฏิบัติตามระเบียบ/
คำสั่งที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด

ขั้นตอนการดำเนินงานจัดทำสื่อการเรียนการสอนขึ้นใหม่

ก) ขั้นเตรียมการ

- (ก) วิเคราะห์จุดประสงค์ของหลักสูตร
- (ข) วิเคราะห์ขอบเขตของเนื้อหาสาระ
- (ค) พิจารณาคาบเวลาเรียน
- (ง) วิเคราะห์ความรู้ความสามารถของผู้เรียน

ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เบื้องต้น จะเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานในขั้นต่อ ๆ ไป

ข) ขั้นวางแผน

- (ก) กำหนดจุดประสงค์ของสื่อ
- (ข) กำหนดขอบเขตของเนื้อหาสาระ
- (ค) ทำเค้าโครง (outline) ของสื่อ
- (ง) กำหนดแนวทางการเสนอเนื้อหาสาระ
- (จ) เตรียมการเกี่ยวกับข้อมูลและแหล่งข้อมูลที่จะต้องใช้ในการกร่างต้นฉบับ

ค) ขั้นกร่างต้นฉบับสื่อการเรียน

- (ก) ลงมือเขียนต้นฉบับครั้งที่ 1
- (ข) ตรวจสอบต้นฉบับครั้งที่ 1 และปรับปรุง
- (ค) ตรวจสอบต้นฉบับครั้งที่ 2 และปรับปรุง

ง) ขั้นทดลองใช้ต้นฉบับ

- (ก) ทดลองใช้ต้นฉบับกับผู้เรียน 1 คน หรือหลายคน และปรับปรุง
- (ข) ทดลองใช้ต้นฉบับกับกลุ่มตัวแทนผู้เรียนตามสภาพการเรียนการสอน แล้ว

ปรับปรุง

จ) จัดทำต้นฉบับสมบูรณ์

เกณฑ์การพิจารณาการจัดทำสื่อการเรียน

- ก) สอดคล้องกับจุดประสงค์และคำอธิบายรายวิชา
- ข) ถูกต้องตามหลักวิชาและมีเนื้อหาเป็นปัจจุบัน
- ค) เสนอเนื้อหาเป็นไปตามลำดับขั้นตอนการเรียนรู้
- ง) เนื้อหาเหมาะสมกับเวลาเรียน
- จ) เนื้อหามีความยากง่ายเหมาะสมกับระดับชั้น
- ฉ) เนื้อหาไม่ลบหลู่สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไม่ขัดต่อหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตย ไม่ขัดต่อศีลธรรมอันดี และไม่ขัดต่อความมั่นคงของชาติ
- ช) เนื้อหาสอดคล้องกับลักษณะเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในท้องถิ่น
- ช) ใช้ภาษาถูกต้อง ชัดเจน สละสลวย เป็นแบบอย่างได้
- ฉ) ความเหมาะสมของภาพประกอบ แผนภูมิ แผนที่ เป็นต้น
- ญ) กิจกรรมเสนอแนะเหมาะสม ส่งเสริมผู้เรียนให้รู้จักคิดวิเคราะห์ วิเคราะห์ ฝึกปฏิบัติ และส่งเสริมให้นำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน

1.4 การนำหลักสูตรไปใช้

หลักสูตรเป็นหัวใจของการจัดการศึกษา เป็นตัวกำหนดทิศทางการจัดการศึกษาในแต่ละระดับว่าจะเน้นไปในทางใด การนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติ หรือสู่การเรียนการสอนในโรงเรียน เป็นตัวบ่งชี้สัมฤทธิ์ผลของหลักสูตรว่าการใช้หลักสูตรนั้น ได้ผลและมีประสิทธิภาพเพียงใด

บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการใช้หลักสูตร

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2522) ได้กล่าวว่ามีบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการใช้หลักสูตร ได้แก่ ครู ผู้บริหารโรงเรียน คณะกรรมการบริหารกลุ่มโรงเรียนศึกษานิเทศก์อำเภอศึกษานิเทศก์จังหวัด หัวหน้ากองการประถมศึกษา หัวหน้ากองการศึกษาเทศบาลศึกษานิเทศก์อำเภอ ศึกษานิเทศก์จังหวัด ผู้อำนวยการการประถมศึกษาจังหวัด สถาบันฝึกหัดครูกรมเจ้าสังกัด และกรมวิชาการ

สัจด์ อุทวานันท์ (2527) กล่าวถึงบุคลากรและบทบาทของบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการใช้หลักสูตร ดังนี้

ก. นักวิชาการ ซึ่งได้แก่ ศึกษานิเทศก์ หรือนักวิชาการที่ทำหน้าที่พัฒนาหลักสูตร มีบทบาทในการใช้หลักสูตร คือ ช่วยพัฒนาครูให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้หลักสูตรและดำเนินการเรียนการสอนตามเจตนารมณ์ของหลักสูตร ทำการนิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตรกับหน่วยงานที่ใช้หลักสูตร และให้การสนับสนุนและส่งเสริมการดำเนินการใช้หลักสูตร โดยการให้บริการวัสดุหลักสูตร และให้กำลังใจแก่ผู้นำหลักสูตรไปใช้

ข. ผู้บริหารโรงเรียน มีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนการใช้หลักสูตร คือ ทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรที่โรงเรียนใช้อย่างชัดเจน ให้บริการวัสดุหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอนต่าง ๆ นิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตรในโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ กระตุ้นและส่งเสริมครูในการใช้หลักสูตรอย่างถูกต้อง เช่น จัดการอบรม สัมมนา เป็นต้น และให้กำลังใจ ตลอดจนบำรุงขวัญแก่ครูผู้ใช้หลักสูตรอย่างมีประสิทธิภาพ

ค. หัวหน้าหมวดวิชา หรือหัวหน้าสายวิชา ดำเนินการส่งเสริมการใช้หลักสูตร คือ ศึกษารายละเอียดและทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรที่ตนเองรับผิดชอบอย่างชัดเจน ช่วยวางแผนและจัดทำแผนการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับหลักสูตรที่ตนเองรับผิดชอบ จัดหาวัสดุหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอน และให้บริการแก่ครูคนอื่นที่อยู่ในสายเดียวกัน ดำเนินการนิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตรที่อยู่ในความรับผิดชอบของตนเองอย่างสม่ำเสมอ และประสานงานการใช้หลักสูตรกับหมวดวิชาอื่น ๆ หรือสายวิชาอื่น เพื่อให้การใช้หลักสูตรภายในโรงเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ง. ครูผู้สอน ในฐานะเป็นผู้ใช้หลักสูตรโดยตรง ครูผู้สอนมีส่วนช่วยสนับสนุนให้การใช้หลักสูตรในโรงเรียนมีประสิทธิภาพได้ คือ ศึกษาหลักสูตร เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรที่ตนเองใช้อย่างชัดเจน ปรับปรุงหลักสูตรที่ใช้อยู่ให้มีความเหมาะสมกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น สอนให้ถูกต้องกับเจตนารมณ์ของหลักสูตรที่ใช้อยู่ และพยายามคิดค้นหาวิธีการที่เหมาะสม หรือวิธีการที่มีประสิทธิภาพสำหรับการใช้หลักสูตรที่ตนเองเป็นผู้ใช้

จ. บุคลากรอื่น ๆ ภายในโรงเรียน ได้แก่ บรรณารักษ์ นักเทคโนโลยีทางการศึกษา นักวัดผล นักแนะแนว เป็นต้น ต่างก็มีบทบาทในการสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร คือ การปฏิบัติหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบอย่างเต็มที่ และให้ความช่วยเหลือ หรือให้บริการแก่ครูผู้ใช้หลักสูตรอย่างเหมาะสม

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2525) กล่าวว่า การนำหลักสูตรไปใช้มีคณะบุคคลที่เกี่ยวข้องอยู่ 3 กลุ่ม ได้แก่ ครูใหญ่ ครูประจำชั้น และชุมชนหรือผู้ปกครอง

หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2434) กล่าวถึงบุคลากรที่มีส่วนในการนำหลักสูตรไปใช้ในโรงเรียนว่าสามารถแบ่งออกได้ 2 กลุ่ม ได้แก่

ผู้สอนโดยตรง คือครู และผู้สนับสนุน คือ ผู้บริหารโรงเรียนศึกษานิเทศก์อำเภอ/จังหวัด
 กรรมการบริหารกลุ่มโรงเรียน ศึกษานิเทศก์อำเภอ/จังหวัด ผู้ปกครอง ประชาชน สื่อมวลชน
ลักษณะงานการนำหลักสูตรไปใช้

จากภาระงานในด้านต่าง ๆ ของบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการนำหลักสูตรไปใช้ ได้มีนัก
 การศึกษาหลายท่านกล่าวถึงงานการนำหลักสูตรไปใช้ ดังนี้

ธำรง บัวศรี (2532) กล่าวว่า การนำหลักสูตรไปใช้มีลักษณะดังนี้

ก. การเตรียมและการบริหารหลักสูตร

ก) การวางแผนนำหลักสูตรใหม่แทนที่หลักสูตรเดิม

ข) การเตรียมการก่อนนำหลักสูตรไปใช้

ค) การประชาสัมพันธ์หลักสูตร

ง) การเตรียมบุคลากร

จ) การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ สื่อการเรียนการสอน เครื่องมือเครื่องใช้ และอาคาร

สถานที่

ฉ) การเตรียมระบบบริหารของสถานศึกษา

ช) การเตรียมงบประมาณ ค่าใช้จ่าย

ซ) การเตรียมปรับปรุงหลักสูตรการฝึกหัดครู

ฌ) การเตรียมชุมชนและสังคม การตรวจสอบความพร้อม

ข. การตรวจสอบความพร้อม

ก) การประเมินผลหลักสูตรแม่บทก่อนนำไปใช้

ข) การประเมินผลความพร้อมของผู้เรียน ผู้สอน และชุมชน

ค) การประเมินผลโครงการที่สนับสนุนการนำหลักสูตรไปใช้

ค. การบริหารงานการใช้หลักสูตร

ก) การสนับสนุนงานการใช้หลักสูตร

ข) การกำกับดูแลเพื่อควบคุมคุณภาพของหลักสูตร

สังัด อุทรานันท์ (2532) กล่าวว่า การใช้หลักสูตรจะมีงานหลักอยู่ 3 ลักษณะ ดังนี้

ก. งานบริหารและบริการหลักสูตร

ก) งานเตรียมบุคลากร

ข) การจัดครูเข้าสอนตามหลักสูตร

ค) การบริหารและบริการวัสดุหลักสูตร

ง) การบริการหลักสูตรภายในโรงเรียน

- ข. งานดำเนินการเรียนการสอนตามหลักสูตร
- ก) การปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น
 - ข) การจัดทำแผนการสอน
 - ค) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
 - ง) การวัดและประเมินผลการเรียนการสอน
- ค. งานสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร
- ก) การนิเทศและติดตามการใช้หลักสูตร
 - ข) การจัดตั้งศูนย์วิชาการเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร
- วิจัย วมย์ใหญ่ (2535) กล่าวถึงงานการใช้หลักสูตร ดังนี้
- ก. การขออนุมัติหลักสูตร
- ข. การวางแผนการใช้หลักสูตร
- ก) การประชาสัมพันธ์
 - ข) การเตรียมความพร้อมของบุคลากร
 - ค) งบประมาณ
 - ง) วัสดุหลักสูตร
 - จ) บริการสนับสนุน
 - ฉ) อาคารสถานที่
 - ช) ระบบบริหาร
 - ซ) การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ
 - ฌ) การติดตามการใช้หลักสูตร
- ค. การบริหารหลักสูตร
- ก) การดำเนินการตามแผน
 - ข) การจัดตาราง
 - ค) แผนการสอน
 - ง) กิจกรรมการเรียนการสอน
 - จ) คู่มือผู้เรียน
 - ฉ) ความพร้อมของผู้เรียน
 - ช) การนิเทศกำกับดูแล
 - ซ) การประเมินผลการเรียน

Beauchamp (1975) กล่าวถึง การนำหลักสูตรไปใช้ว่า หมายถึงการนำหลักสูตรไปปฏิบัติ โดยประกอบด้วยกระบวนการที่สำคัญที่สุด คือ

ก. การแปลงหลักสูตรไปสู่การสอน
 ข. การจัดสภาพแวดล้อมในโรงเรียน ให้ครูได้มีพัฒนาการเรียนการสอน
 จากแนวคิดของการนำหลักสูตรไปใช้ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า หลักสูตรจะประสบผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรที่วางไว้ ก็ต่อเมื่อมีการนำหลักสูตรไปปฏิบัติให้บรรลุจุดมุ่งหมาย และก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด จึงควรมีการดำเนินงานในลักษณะดังนี้

ก. งานบริหารและบริการหลักสูตร

- ก) การเตรียมบุคลากร
- ข) การจัดบุคลากร
- ค) การบริหารและบริการวัสดุหลักสูตร
- ง) การบริการหลักสูตร

ข. งานการจัดการเรียนการสอน

- ก) การเตรียมการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
- ข) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
- ค) การจัดสื่อการเรียนการสอน
- ง) การวัดผลและประเมินผล
- จ) การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

ค. งานสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร

- ก) การประชาสัมพันธ์หลักสูตร
- ข) การนิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตร

รายละเอียดของงานด้านต่าง ๆ มีดังนี้

ก. งานบริหารและบริการหลักสูตร

- ก) การเตรียมบุคลากร

การใช้หลักสูตรจะสัมฤทธิ์ผลเพียงใด ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งคือบุคลากรผู้ใช้หลักสูตร งานเตรียมบุคลากรจึงเป็นงานที่สำคัญมาก หากผู้ใช้หลักสูตรมีความเข้าใจถึงหลักการ แนวคิด จุดมุ่งหมาย ตลอดจนแนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดผลและการประเมินผล ก็จะส่งผลให้หลักสูตรประสบผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้มากยิ่งขึ้น ดังนั้นหน่วยงานและบุคลากรที่เกี่ยวข้องจึงต้องมีการเตรียมบุคลากรผู้ใช้หลักสูตร เพื่อให้มีความรู้ความสามารถ ตลอดจนเข้าใจและสามารถใช้หลักสูตรได้อย่างมีสัมฤทธิ์ผล ซึ่งการเตรียมบุคลากรสามารถดำเนินการได้หลายวิธี

สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรดิตต์ (2538) กล่าวถึงปัจจัยประการหนึ่งที่นำไปสู่ความสำเร็จของโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน คือ ผู้บริหารโรงเรียนและครูจะต้องได้รับการพัฒนาแนวคิดและความคิดรวบยอดตามบทบาทการจัดการเรียนการสอนเพื่อชีวิต เพื่อจะได้จัดกิจกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ

สังค์ อุทรานันท์ (2532) กล่าวถึงวิธีการเตรียมบุคลากรเพื่อการใช้หลักสูตรว่า มีวิธีการเตรียมโดยการประชุมชี้แจง การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา การเผยแพร่เอกสารและสื่อมวลชนชนิดต่าง ๆ บุคลากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการเตรียมบุคลากรในหน่วยงานส่วนท้องถิ่น คือ ผู้บริหารโรงเรียน โดยเกี่ยวข้องในลักษณะการเตรียมครู โดยการส่งเข้ารับการฝึกอบรมซึ่งจัดโดยหน่วยงานต่าง ๆ และบางครั้งโรงเรียนอาจจะจัดให้มีการประชุมหรืออบรมภายในกลุ่มโรงเรียนหรือโรงเรียนของตนเอง

ธำรง บัวศรี (2521) กล่าวถึงการเตรียมครูผู้สอนว่า อาจจะทำให้หลายวิธี เช่น การจัดประชุมสัมมนา เพื่อความเข้าใจในเรื่องนโยบาย จุดมุ่งหมายของการศึกษา โครงสร้าง รูปแบบ และข้อกำหนดต่าง ๆ ของหลักสูตร การอบรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเฉพาะเรื่อง การประชุมปฏิบัติการเพื่อฝึกทักษะที่จำเป็น เช่น การจัดทำหน่วยการเรียนการสอน วิธีสอน การใช้สื่อการเรียนการสอน และการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ เป็นต้น

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2523) กล่าวว่า การเตรียมการจัดอบรมครูเพื่อใช้หลักสูตรใหม่เป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาหลักสูตรและการสอน ถ้าครูไม่ได้รับการอบรมนวัตกรรม เทคโนโลยี วิธีสอน กระบวนการใหม่ ๆ ที่นำมาใช้ แม้จะเขียนเสนอแนะไว้ในหลักสูตรและคู่มือครูอย่างชัดเจน แต่การนำไปใช้อาจจะสื่อสารได้ไม่เต็มที่ การใช้หลักสูตรจะดำเนินการไปอย่างขาดประสิทธิภาพ การจัดอบรมครูเพื่อใช้หลักสูตรใหม่นั้น ควรจะจัดในรูปประชุมเชิงปฏิบัติการ

ธีระ รุญเจริญ (2525) กล่าวถึงครูในโรงเรียนชุมชนว่า ครูควรได้รับการฝึกอบรมเรื่องโรงเรียนชุมชนโดยเฉพาะ รวมทั้งมีประสบการณ์ในการสอนมาพอสมควร

จากแนวคิดของนักวิชาการดังกล่าวข้างต้น พบว่าการเตรียมบุคลากรเพื่อใช้หลักสูตรเป็นกระบวนการที่สำคัญ โดยเฉพาะในแนวคิดโรงเรียนชุมชนซึ่งมีหลักการเช่นเดียวกับโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชน จะต้องมีการเตรียมบุคลากรโดยจัดให้บุคลากรเข้ารับการอบรมสัมมนาเกี่ยวกับแนวคิดของโครงการและการนำไปปฏิบัติให้มีความเข้าใจตรงกันเพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้

ข) การจัดบุคลากร

การจัดครูเข้าสอนเพื่อทำหน้าที่ให้การศึกษาเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ เพราะครูจะเป็นผู้ที่จัดประสบการณ์เรียนของเด็ก เป็นการเตรียมเด็กเพื่อการดำเนินชีวิตไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของสังคม สังค์ อุทรานันท์ (2532) กล่าวถึงการจัดครูเข้าสอนซึ่งเป็นงานของหัวหน้า

สถานศึกษาว่า การจัดครูเข้าสอนจำเป็นจะต้องคำนึงถึงความรู้ความสามารถ ตลอดจนความสมัครใจของครูแต่ละคนด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ใช้หลักสูตรแต่ละคนได้ใช้ศักยภาพของตน ให้เป็นประโยชน์ต่อการใช้หลักสูตรให้มากที่สุด

ชีรวัดน์ นิจนตร (2528) กล่าวถึงครูในโรงเรียนชุมชนว่า ควรมีลักษณะเป็นผู้นำ สามารถร่วมมือและประสานงานกับบุคลากรฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนได้ มีความคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน มีความรักและศรัทธาต่อท้องถิ่นของตน

ธีระ รุญเจริญ (2525) กล่าวถึงลักษณะของครูในโรงเรียนชุมชนว่าต้องเป็นคนที่มีความรู้และเข้าใจบทบาทของโรงเรียนที่มีต่อชุมชน มีทัศนคติที่ดีต่ออาชีพ เสียสละเพื่อส่วนรวม มีความรับผิดชอบในหน้าที่การงานสูง เข้ากับผู้นำและประชาชนในท้องถิ่นได้

ปรีชา เศรษฐีธร (2527) กล่าวถึงบทบาทครูในโรงเรียนชุมชนว่า ต้องมีความรู้ลึก ผูกพันและรับผิดชอบต่อความเป็นอยู่ของชุมชน เข้าใจความเป็นมาของชุมชน สามารถเข้ากับชุมชนได้ รู้จักหาวิธีรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชนมาใช้เป็นประโยชน์ในการเรียนการสอน

จากแนวคิดของนักวิชาการข้างต้นสรุปได้ว่า การจัดบุคลากรเข้ารับผิดชอบงานจะต้องคำนึงถึงการจัดครูเข้าสอนจำเป็นจะต้องคำนึงถึงความรู้ความสามารถ ตลอดจนความสมัครใจของครู นอกจากนี้ในโรงเรียนชุมชน การจัดบุคลากรจะต้องคำนึงถึง ความเสียสละ เข้าใจชุมชน เข้ากับผู้นำและประชาชนในชุมชนได้ด้วย

ค) การบริหารและการบริการวัสดุหลักสูตร

สังค์ อุทรานันท์ (2532) กล่าวว่า วัสดุหลักสูตรนี้ ได้แก่ เอกสารหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนทุกชนิดที่จัดทำขึ้นเพื่อให้ความสะดวก และช่วยเหลือครูให้สามารถใช้หลักสูตรได้อย่างถูกต้อง

ปรีชา เศรษฐีธร (2527) กล่าวว่า ชุมชนมีส่วนสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนโดยช่วยในด้านการจัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนให้แก่โรงเรียน ธีระ รุญเจริญ (2525) กล่าวว่า บทบาทของสถาบันและกลุ่มบุคคลในชุมชนที่มีต่อโรงเรียน คือ การบริการสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ โรงเรียนอาจได้รับความช่วยเหลือด้านงบประมาณ บริการแรงงาน จากชุมชน หวน พินรุพันธ์ (2529) กล่าวถึง การให้ความร่วมมือแก่โรงเรียนจากชุมชนว่า ชุมชนให้ความร่วมมือแก่โรงเรียนในด้านการเงิน วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ หรืออาจให้ความช่วยเหลือในด้านแรงงาน

จากแนวคิดของนักวิชาการข้างต้นจะเห็นว่า การบริหารและบริการวัสดุหลักสูตรนอกจากโรงเรียนจะได้รับการจัดสรรจากหน่วยงานต้นสังกัดแล้ว สถาบันและหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชนก็มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการสนับสนุนปัจจัยเหล่านี้ โดยอาจให้ความร่วมมือในลักษณะการสนับสนุนด้านงบประมาณ แรงงาน วัสดุและอุปกรณ์ต่าง ๆ ในโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิต

และชุมชนก็ได้ขอรับการสนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ เช่นเดียวกัน เช่น สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดอุตรดิตถ์ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดอุตรดิตถ์ สำนักงานเกษตรจังหวัดอุตรดิตถ์ สำนักงานป่าไม้จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นต้น (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุตรดิตถ์, 2538)

ง) การบริการหลักสูตรภายในโรงเรียน

สังค์ อุทรานันท์ (2532) กล่าวถึงการจัดบริการหลักสูตรภายในโรงเรียนว่า ได้แก่ การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้แก่ผู้ใช้หลักสูตร เช่น การบริการห้องสอนวิชาเฉพาะ บริการเกี่ยวกับห้องสมุด สื่อการเรียนการสอน บริการเกี่ยวกับเครื่องมือในการวัดผลและประเมินผล และการบริการแนะแนว เป็นต้น เป็นองค์ประกอบด้านปัจจัยที่สำคัญของโรงเรียนในโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนซึ่งต้องจัดห้องเรียน อาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม และสื่ออุปกรณ์ต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่จัดให้นักเรียน (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุตรดิตถ์, 2538)

ข. การจัดการเรียนการสอน

การจัดการเรียนการสอนเป็นขั้นตอนที่สำคัญของการนำหลักสูตรไปใช้ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจ มีค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม ทักษะและกระบวนการต่าง ๆ ตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร การจัดการเรียนการสอนประกอบด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

- ก) การเตรียมการสอน
- ข) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
- ค) การใช้สื่อและอุปกรณ์การสอน
- ง) การวัดผลและประเมินผลการเรียน

ดังรายละเอียดต่าง ๆ ต่อไปนี้

ก) การเตรียมการสอน

การเตรียมการสอนเป็นการวางแผนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนล่วงหน้าก่อนที่จะจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจริง มีความจำเป็นต่อการดำเนินการจัดการเรียนการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2529) ได้แบ่งการเตรียมการสอนออกเป็น 2 ระยะ ได้แก่

(ก) การเตรียมการสอนระยะยาว ซึ่งจะต้องเตรียมในเรื่องต่อไปนี้ คือ ศึกษาหลักสูตร ศึกษาเอกสารอื่น ๆ ที่ประกอบหลักสูตร เช่น แผนการสอน คู่มือครู เป็นต้น และศึกษาวิธีการวัดผลและประเมินผล ตลอดจนการใช้แบบฟอร์มต่าง ๆ ตามหลักสูตร ในการเตรียม

การสอนระยะยาวนั้น เป็นการเตรียมก่อนที่จะเปิดภาคเรียนเพื่อศึกษางานทั้งหมดของครูว่าจะต้องทำอะไรบ้างในปีการศึกษาหน้า

(ข) การเตรียมการสอนระยะสั้น ซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้ คือ เตรียม จุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล และตัวผู้เรียน
ไสว สุคนธา (อ้างถึงในยุพิน จายะภูมิ, 2533) กล่าวว่า การเตรียมการสอนสามารถจำแนกออกเป็น 3 ประเภท คือ

(ก) การเตรียมตัวในระยะยาว หรือการเตรียมตัวโดยทั่วไป หมายถึง การศึกษาและทำความเข้าใจจุดหมาย โครงสร้างของหลักสูตรที่จะทำการสอน เพื่อให้รู้ว่าจะสอนอะไรแก่นักเรียน สอนอย่างไร โดยวิธีการใด นอกจากนี้ควรมีการศึกษาแผนการสอน คู่มือครู หนังสืออ่านประกอบ แบบฝึกหัด ตลอดจนสื่อการสอนอื่น ๆ รวมทั้งวิธีการวัดผลและประเมินผลตามหลักสูตรเพิ่มเติม

(ข) การเตรียมตัวในระยะสั้น หมายถึง การศึกษาความคิดรวบยอด จุดประสงค์ เนื้อหา กิจกรรม สื่อการสอน การวัดผลและประเมินผลบทเรียนนั้นให้เข้าใจเพื่อกำหนดเวลาและกิจกรรม ตลอดจนเนื้อหาเพิ่มเติมให้เหมาะสม

(ค) ทำการบันทึกการสอน แม้ว่าในแผนการสอน คู่มือครู ได้เตรียมการไว้จนเกือบจะสมบูรณ์แล้ว ครูจำเป็นต้องนำมาจัดใหม่ให้เหมาะสมกับจำนวนคาบในแต่ละวัน ดังนั้น การทำบันทึกการสอนของครูจึงไม่จำเป็นต้องบันทึกให้ละเอียด เพียงแต่บอกว่าสอนอะไร เรื่องอะไร สอนโดยวิธีการใด ให้นักเรียนรู้อะไร ใช้อุปกรณ์อะไร ใช้เวลาเท่าใด และวันเดือนปีที่ทำการสอน

ความเปลี่ยนแปลงของวิทยาการต่าง ๆ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ครูต้องมีการเตรียมการสอน ถึงแม้ครูจะมีความชำนาญในการสอนเพียงใด ก็จะต้องเตรียมการสอน เพื่อให้การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นไปโดยราบรื่นตามแผนที่วางไว้

ข) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

โครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนมีองค์ประกอบด้านกระบวนการ โดยมุ่งจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเน้นให้ผู้เรียนเรียนรู้ด้วยตนเอง มีการสอดแทรกกระบวนการและทักษะกระบวนการเข้าในแต่ละเนื้อหาหรือกิจกรรมการเรียนต่าง ๆ รวมทั้งการได้เป็นผู้ลงมือปฏิบัติ เพื่อให้เกิดทักษะในการปฏิบัติงานนั้น ๆ (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรธานี, 2538)

ชีรวัดน์ นิจนตร (2528) และวิลโล่ ตั้งจิตสมคิด (2528) กล่าวถึงการเรียนการสอนของโรงเรียนชุมชนว่า เน้นประสบการณ์จริง โดยให้ผู้เรียนลงมือแก้ปัญหาด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้โดยการกระทำ (Learning by doing) คือมีการทดลองหรือปฏิบัติควบคู่ไปกับการเรียนทฤษฎี

Edward G. Olsen (1954) ได้กล่าวถึงการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของโรงเรียน
เชื่อมโยงกับชุมชน ดังนี้

- (ก) การศึกษาค้นคว้าจากเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ
- (ข) การใช้วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนประกอบการเรียนการสอน
- (ค) การเชิญวิทยากรมาบรรยายหรือสาธิตในโรงเรียน
- (ง) ให้นักเรียนไปสัมภาษณ์ผู้มีความรู้ในชุมชน
- (จ) พานักเรียนไปศึกษานอกสถานที่
- (ฉ) การสำรวจแหล่งความรู้ต่าง ๆ ในชุมชน
- (ช) การศึกษานอกสถานที่ที่ไกลออกไป
- (ซ) การตั้งค่ายพักแรม
- (ฌ) โครงการบริการสังคม

โครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนควรมีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยให้นัก
เรียนออกไปเรียนรู้ศึกษาค้นคว้า ฝึกปฏิบัติงานจากแหล่งต่าง ๆ ในชุมชน เช่น บ้าน วัด ชุมชน
และสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน นอกชุมชน และระบบสื่อสารทางไกล ถือว่าเป็นห้องเรียนของนัก
เรียน (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรธานี, 2539)

ค) การจัดสื่อการเรียนการสอน

สื่อการเรียนการสอนนับว่าเป็นสิ่งที่มีบทบาทอย่างมากในการเรียนการสอน เป็นตัวกลางที่
ช่วยให้การสื่อสารระหว่างผู้สอนและผู้เรียนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ แนวคิด
พื้นฐานของโครงการโรงเรียนเพื่อชีวิตและชุมชนและโรงเรียนชุมชน คือ การมุ่งใช้ทรัพยากรใน
ชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษามากที่สุด

ความหมายของทรัพยากรท้องถิ่น

ทรัพยากรท้องถิ่นสามารถเรียกชื่อได้หลายอย่าง เช่น แหล่งวิทยาการในชุมชน หรือแหล่ง
วิชาการในชุมชน ซึ่งนักการศึกษาได้ให้ความหมายดังต่อไปนี้

Olsen (1945) กล่าวว่า ทรัพยากรท้องถิ่นประกอบด้วยสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา
ทั้งหมด รวมทั้งประสบการณ์ซึ่งอาจได้รับจากชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือหลายชุมชนที่แวดล้อม
โรงเรียน ส่วนประกอบดังกล่าว ได้แก่ ธรรมชาติ ประชากร ไร่นา โรงงานอุตสาหกรรม กลุ่ม
คน และสถาบันต่าง ๆ ตลอดทั้งโครงสร้าง และกระบวนการของสังคม และแนวโน้มแห่งการ
เปลี่ยนแปลงของสังคม

Good (1973) กล่าวว่า แหล่งทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง สถาบัน องค์การต่าง ๆ บุคคล
ซึ่งมีความสามารถในท้องถิ่น วัตถุที่มีอิทธิพลต่อนักเรียนโดยตรงหรือโดยอ้อม

จากความหมายของทรัพยากรท้องถิ่นข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ในท้องถิ่นที่มีคุณค่า และมีประโยชน์ทางการศึกษา ซึ่งประกอบด้วยบุคคล วัตถุ สถาบันองค์การต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

ประเภทของทรัพยากรท้องถิ่น

Ely (1972) ได้จำแนกสื่อการสอนตามทรัพยากรการเรียนรู้ (Learning Resource) เป็น 5 รูปแบบ โดยแบ่งสื่อที่ออกแบบขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายทางการศึกษา (by design) และสื่อที่มีอยู่ทั่วไปแล้วนำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน (by utilization) ได้แก่

(ก) คน (People) ในทางการศึกษาโดยตรง หมายถึงบุคคลที่อยู่ในระบบโรงเรียน ได้แก่ ครู ผู้บริหาร ผู้แนะแนวการศึกษา ผู้ช่วยสอน หรือผู้อำนวยการความสะอาดต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ส่วนตามความหมายของการประยุกต์ใช้นั้น คน หมายถึง คนที่ทำงานหรือมีความชำนาญงานในแต่ละสาขา ซึ่งมีอยู่ในวงสังคมทั่วไป คนเหล่านี้นับเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” ซึ่งถึงแม้จะมีใช่นักการศึกษา แต่ก็สามารถจะช่วยอำนวยความสะดวก หรือเชิญมาเป็นวิทยากรเพื่อเสริมการเรียนรู้ได้ในการให้ความรู้แต่ละด้าน อาทิเช่น ศิลปิน นักการเมือง นักธุรกิจ ช่างซ่อมรถยนต์ เป็นต้น

(ข) วัสดุ (Materials) วัสดุในการศึกษาโดยตรงจะเป็นประเภทที่บรรจุเนื้อหา บทเรียน โดยรูปแบบของวัสดุมีใช้สิ่งสำคัญที่จะต้องคำนึงถึง เช่น หนังสือ สไลด์ फिल्मสตริป แผนที่ เป็นต้น หรือสื่อต่าง ๆ ที่เป็นทรัพยากรในโรงเรียน และได้รับการออกแบบเพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในการเรียนการสอน ส่วนวัสดุที่นำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนนั้นจะมีลักษณะเช่นเดียวกับวัสดุที่ใช้ในการศึกษา เพียงแต่ว่าเนื้อหาที่บรรจุอยู่ในวัสดุนั้น ส่วนมากจะอยู่ในรูปของความบันเทิง เช่น การจัดแสดงนิทรรศการภาพเขียน หรือภาพยนตร์สารคดีชีวิตสัตว์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มักถูกมองไปในรูปของความบันเทิง แต่ก็สามารถให้ความรู้ได้เช่นกัน

(ค) อาคารสถานที่ (Setting) หมายถึง ตัวตึก ที่ว่าง สิ่งแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งมีผลเกี่ยวข้องกับทรัพยากรรูปแบบอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วกับผู้เรียนด้วย สถานที่สำคัญในการศึกษา ได้แก่ ตึกเรียน และสถานที่อื่น ๆ ที่ออกแบบมาเพื่อการเรียนการสอนโดยส่วนรวม เช่น ห้องสมุด หอประชุม สนามเด็กเล่น เป็นต้น ส่วนสถานที่ต่างๆ ในชุมชนก็สามารถประยุกต์ใช้เป็นสื่อทรัพยากรเพื่อการเรียนการสอนได้เช่นเดียวกัน เช่น โรงงาน ตลาด สถานที่ทางประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

(ง) เครื่องมือและอุปกรณ์ (Tools and Equipment) เป็นทรัพยากรการเรียนรู้เพื่อช่วยในการผลิตหรือใช้ร่วมกับทรัพยากรอื่น ส่วนมากมักเป็นเครื่องมือด้านโสตทัศนอุปกรณ์ หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เครื่องถ่ายภาพเอกสาร เครื่องคอมพิวเตอร์ หรือแม้แต่ตะปู ไขควง เหล่านี้ เป็นต้น

(จ) กิจกรรม (Activities) โดยทั่วไปแล้วกิจกรรมที่มักกล่าวถึงเป็นการดำเนินงานที่จัดขึ้นเพื่อกระทำร่วมกับทรัพยากรอื่น ๆ หรือเป็นเทคนิควิธีการพิเศษเพื่อการเรียนการสอน เช่น การสอนแบบโปรแกรม เกมและสถานการณ์จำลอง การจัดทัศนศึกษา เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้มักมีวัตถุประสงค์เฉพาะที่ตั้งขึ้น มีการใช้วัสดุการเรียนเฉพาะวิชา หรือมีวิธีการพิเศษในการเรียนการสอน

จากแนวคิดการจำแนกสื่อของ Ely ข้างต้นที่จำแนกได้ 2 ประเภทตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา พบว่าสื่อที่นำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนเป็นทรัพยากรชุมชนที่นำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาตามความหมายของทรัพยากรท้องถิ่นดังกล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้ ยังมีนักการศึกษาท่านอื่น ๆ ได้จำแนกประเภทของทรัพยากรท้องถิ่นไว้ ดังนี้

Wesley และ Wronski (1958) ได้จำแนกทรัพยากรท้องถิ่นเป็น 3 ประเภท คือ

(ก) ประชาชน

(ข) ปรากฏการณ์ทางกายภาพ เช่น ดิน ภูเขา พืช แร่ แม่น้ำ และทะเลสาบ เป็นต้น

(ค) วัฒนธรรมและสถาบันทางสังคม เช่น สถาบันครอบครัว กิจกรรมทางเศรษฐกิจ รวมทั้งขนบธรรมเนียม ความคิด วิถีประชา จารีต ประเพณี และทัศนคติ

สุทิน เนียมพลับ (2522) ได้จำแนกแหล่งทรัพยากรในชุมชนออกเป็น 4 ประเภท คือ

(ก) ทรัพยากรบุคคล ได้แก่

- ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ชำนาญพิเศษ ได้แก่บุคคลที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะอาชีพที่ถนัด เช่นช่างแกะสลัก ช่างเครื่องยนต์ ช่างปั้น เป็นต้น

- ผู้ปกครองที่มีความสามารถพิเศษ ข้าราชการต่าง ๆ

(ข) แหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติ ได้แก่

- สภาพทางภูมิศาสตร์ ภูเขา พืช สัตว์ป่า เป็นต้น

- ลักษณะของดิน หิน แร่ ที่มีค่าต่อมนุษย์ในท้องถิ่น

- แม่น้ำ น้ำตก เป็นต้น

(ค) แหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรม ได้แก่

- ชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีไทยท้องถิ่น

- ชีวิตชาวภูไท ชาวกระเหรี่ยง ชาวเขา ชาวประมง เป็นต้น

(ง) แหล่งทรัพยากรทางสังคม ได้แก่

- โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ

- สถาปัตยกรรม

- สถาเทศบาล
- สถานที่สำคัญทางราชการต่าง ๆ

นิพนธ์ สุขปริดี (2518) ได้จำแนกทรัพยากรในชุมชนที่อาจนำมาใช้ประโยชน์ทางการศึกษาไว้ ดังนี้

(ก) แหล่งทรัพยากรภายในโรงเรียน ได้แก่ ต้นไม้ ดอกไม้ แมลง สวนครัว ครุ เหล่านี้ เป็นต้น

(ข) บุคลากรที่โรงเรียนเชิญมาเป็นวิทยากร เช่น ข้าราชการ ช่างนา ช่างสวน ช่างไม้ ชาวประมง บุรุษไปรษณีย์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

(ค) แหล่งชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ เช่น วัด บ้านเรือน สถานที่สำคัญทางศาสนา ประวัติศาสตร์ สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันทางครอบครัว สถานที่ราชการ ผลงานทางด้านศิลปะ เช่น สถาปัตยกรรม ดนตรี เป็นต้น

จากแนวคิดของนักการศึกษาสรุปว่าทรัพยากรในชุมชนที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในกิจกรรมการศึกษามี 4 ประเภท คือ

- (ก) บุคคล
- (ข) ทรัพยากรธรรมชาติ
- (ค) อาคารสถานที่
- (ง) สื่อโสตทัศนูปกรณ์

การใช้ทรัพยากรท้องถิ่น

Witich และ Schuller (1976 อ้างถึงใน กิตานันท์ มลิทอง, 2535) กล่าวว่า มีวิธีการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอยู่ 2 วิธี คือ

(ก) การนำตัวบุคคล สิ่งของ หรือแหล่งความรู้ต่าง ๆ ในชุมชนเข้ามาสู่ห้องเรียน

(ข) การนำนักเรียนออกไปยังชุมชนเพื่อให้มีประสบการณ์ตรง พบเห็นสถานที่เป็นจริง เพื่อให้การเรียนการสอนในชั้นสมบูรณ์ขึ้น

Michaelis (1972 อ้างถึงใน กิตานันท์ มลิทอง, 2535) เสนอแนะการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในการเรียนการสอน ดังนี้

(ก) การนำประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของนักเรียนมาใช้ในการเรียนการสอน (Daily Experiences)

- (ข) การทัศนศึกษา (Study Trips)
- (ค) เชิญผู้มีความรู้ความชำนาญมาบรรยายหรือสาธิต
- (ง) ให้นักเรียนไปสัมภาษณ์ผู้รู้ชำนาญเฉพาะด้านในท้องถิ่น

ลัดดา สุขปรีดี (2523) กล่าวถึงการนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนว่า อาจทำได้ 2 วิธี คือ

(ก) นำแหล่งวิชาในชุมชนมาใช้ในห้องเรียน เช่น การนำวัสดุอุปกรณ์ บางอย่างในชุมชนมาประกอบการเรียนการสอน หรือเชิญวิทยากรมาบรรยาย เป็นต้น

(ข) พานักเรียนออกไปศึกษานอกสถานที่ ซึ่งแหล่งที่วิชาการชุมชนตั้งอยู่ เช่น พาไปชมฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ไปดูการทำนา ไปชมสถานที่ราชการใกล้ ๆ โรงเรียน เป็นต้น และรวมถึงการพาไปศึกษานอกสถานที่ซึ่งแหล่งวิชาที่อยู่นอกชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ เช่น ไปชมพิพิธภัณฑน์ โบราณวัตถุ สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

ปรีชา นิพนธ์พิทยา (2525) กล่าวถึงการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นไว้ 2 วิธี คือ

(ก) การนำชุมชนมาสู่โรงเรียน ได้แก่

- เชิญบุคคลมาเป็นวิทยากรในโรงเรียนตามความสามารถพิเศษ
- นำเอกสารและสิ่งพิมพ์ของชุมชนมาเผยแพร่ในโรงเรียน
- การร่วมกิจกรรมพิเศษของโรงเรียน
- จัดตั้งสมาคมครู - ผู้ปกครอง

(ข) การนำโรงเรียนสู่ชุมชน ได้แก่

- จัดศูนย์สนใจอาชีพขึ้นในโรงเรียน
- ครูออกไปเยี่ยมชุมชน ศึกษาสำรวจชุมชน แล้วหาแนวทางนำข้อมูลที่ได้

ได้มาปรับปรุงการเรียนการสอน

- ให้ความร่วมมือช่วยเหลือ พัฒนาชุมชนตามความสามารถ เข้าร่วมกิจกรรมและประเพณีของท้องถิ่น

- จัดทัศนศึกษา เยี่ยมชมโรงงานอุตสาหกรรม การทำไร่ ทำนา ทำสวน การประกอบอาชีพต่าง ๆ ในท้องถิ่น

อมรา เล็กเริงสินธุ์ (2528) กล่าวถึงวิธีการใช้แหล่งวิชาการในชุมชนที่โรงเรียนควร จะนำมาใช้ประโยชน์ต่อการสอนของครูและการเล่าเรียนของนักเรียน ดังนี้

(ก) การนำนักเรียนออกไปสู่แหล่งวิชาการต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อศึกษา เช่น การสำรวจ การสัมภาษณ์ การออกไปตั้งค่ายพักแรม

(ข) การนำแหล่งวิชาการมาสู่ห้องเรียนเพื่อการศึกษา เช่น การเชิญวิทยากร ต่าง ๆ ที่มีความสามารถในด้านที่วิทยากรถนัดมาอภิปราย การจัดนิทรรศการ ซึ่งก่อให้เกิดคุณค่า และประโยชน์ต่อการศึกษา

(ค) การส่งนักเรียนเข้าไปฝึกงานหรือเข้าไปเรียนในสถานที่ประกอบการต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา เช่น ฟาร์มเลี้ยงสัตว์ การทำนา การประมง โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ โดยใช้สถานที่นั้นจัดเวลาสำหรับการฝึกงาน

กรมวิชาการ (2534) กล่าวถึงการบริหารด้านวิชาการ และการจัดการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ดังนี้

- (ก) ครูใช้สิ่งแวดล้อม สภาพสังคมและชีวิตให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน
- (ข) ใช้สถานฝึกงานอาชีพในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน
- (ค) จัดหาเครื่องมือและวัสดุ อุปกรณ์จากแหล่งต่าง ๆ ในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียน

การสอน

(ง) เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ศึกษาหาความรู้จากประสบการณ์และขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น

จากแนวคิดการนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนที่กล่าวไว้ข้างต้นสามารถสรุปวิธีการนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ได้ ดังนี้

- (ก) การนำทรัพยากรท้องถิ่นเข้ามาสู่โรงเรียน
- (ข) การนำโรงเรียนออกไปสู่ท้องถิ่น

วิธีการนำไปใช้ในแต่ละลักษณะขึ้นอยู่กับประเภทของทรัพยากร จุดมุ่งหมาย และความต้องการนำไปใช้ ดังนั้นบุคลากรผู้เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอนจำเป็นต้องศึกษาลักษณะและวิธีการใช้ทรัพยากรแต่ละประเภท โดยยึดจุดมุ่งหมายและความต้องการของการนำไปใช้เป็นเกณฑ์ ทั้งนี้เพื่อให้การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเป็นไปอย่างถูกต้อง และตรงตามวัตถุประสงค์ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายและเวลาที่เสียไป

ง) การวัดผลและประเมินผลการเรียน

การวัดผลและประเมินผลเป็นกระบวนการต่อเนื่องของการจัดการเรียนการสอน ผู้สอนจะต้องวัดผลและประเมินผลการสอนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้กระบวนการเรียนการสอนบรรลุจุดมุ่งหมาย ผู้สอนจึงควรเข้าใจลักษณะของการวัดผลและประเมินผล

ลักษณะและวิธีการวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอนมี 4 แบบ ดังนี้

- (ก) การประเมินผลเพื่อจัดตำแหน่ง (Placement Evaluation)
- (ข) การประเมินผลเพื่อปรับปรุงการเรียนการสอน (Formative Evaluation)
- (ค) การประเมินผลเพื่อตรวจหาข้อบกพร่องของการเรียน (Diagnosis Evaluation)

(ง) การประเมินผลเพื่อสรุปผลการเรียน (Summative Evaluation)

จุดมุ่งหมายของการวัดผล

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (ม.ป.ป.) กล่าวว่าจุดมุ่งหมายของการวัดผลเป็นการตรวจสอบของครูอาจารย์ และการเรียนรู้ของนักเรียน 3 ด้าน ได้แก่

- (ก) ด้านความรู้ความเข้าใจ (Cognitive Domain)
- (ข) ด้านทักษะปฏิบัติ (Psychomotor Domain)
- (ค) ด้านเจตคติ (Affective Domain)

เทคนิคในการวัดผล

เทคนิคในการวัดผลมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายและเนื้อหาสาระที่เรียน ทักษะกระบวนการและจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมตามที่คาดหวัง ครูผู้สอนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจเทคนิคการวัดผลและประเมินผล เพื่อให้ได้ผลของการวัดผลและประเมินผลที่มีความเที่ยงตรงและความเชื่อมั่นได้มากที่สุด

จำนง พรายยิ้มแห (2531) ได้เสนอเทคนิคการวัดผลไว้ ดังนี้

- (ก) เทคนิคในการสังเกต
- (ข) เทคนิคในการตรวจผลงาน
- (ค) เทคนิคในการสัมภาษณ์
- (ง) เทคนิคในการทดสอบข้อเขียน

ค. การสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร

ก) การนิเทศติดตามผลการใช้หลักสูตร เป็นกระบวนการทำงานร่วมกันเพื่อให้คำแนะนำช่วยเหลือเกี่ยวกับการใช้หลักสูตรว่าได้ดำเนินการไปด้วยความถูกต้อง มีปัญหาใดเกิดขึ้นหรือไม่ หากมีปัญหา ก็จะ ได้แก้ไขให้ลุล่วงลงไป โดยบุคลากรผู้มีหน้าที่ในการนิเทศ ได้แก่ผู้บริหารการศึกษาผู้บริหาร โรงเรียน ศิษยานิเทศก์ และคณะครูผู้ทำหน้าที่นิเทศการศึกษา (ถังจัด อุทรานันท์, 2532)

กรมวิชาการ (2522) ได้เสนอแนะวิธีการนิเทศภายในโรงเรียนไว้ ดังนี้

- (ก) การแนะนำที่ก่อให้เกิดการแก้ปัญหา การปรับปรุงงาน และการริเริ่มงาน เช่น แนะนำเกี่ยวกับหลักการสอน หลักการวัดผลและหลักการบริหาร ข้อคิดเห็นต่าง ๆ
- (ข) การประชุมชี้แจง เป็นการชี้แจงข้อมูล เช่น ชี้แจงโครงสร้างของหลักสูตร เป็นต้น
- (ค) การประชุมปฏิบัติการ เป็นการประชุมเพื่อให้ได้ทักษะในการปฏิบัติงาน ซึ่งมักจะเป็นภาคปฏิบัติ เช่น การประชุมปฏิบัติการทำแผนการสอน การผลิตอุปกรณ์ เป็นต้น

(ง) การประชุมสัมมนา เป็นการประชุมเพื่อแก้ปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และผู้เข้าร่วมประชุมมีโอกาสแสดงความคิดเห็นและรับฟังความคิดเห็น

(จ) การประชุมอบรม เป็นการประชุมเพื่อเสริมสร้างความรู้ใหม่ ๆ ซึ่งมีวิธีการหลายอย่าง เช่น การบรรยาย อภิปราย ชักถาม การประชุมกลุ่มย่อย การสาธิต การศึกษาดูงาน

ข) การประชาสัมพันธ์หลักสูตร

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2523) กล่าวว่า การประชาสัมพันธ์หลักสูตร หมายถึง ภารกิจที่กรรมการบริหารหลักสูตรจะต้องวางแผนดำเนินการใช้หลักสูตรเพื่อการสื่อสารสองทาง และเสริมสร้างให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความรู้ในหลักสูตร ป้องกันและแก้ไขความเข้าใจผิด ขจัดและลดสาเหตุแห่งความขัดแย้งต่าง ๆ รวมทั้งสนับสนุนนโยบายการดำเนินการใช้หลักสูตร การวางแผนงานประชาสัมพันธ์หลักสูตรเป็นหัวใจของการดำเนินงานประชาสัมพันธ์ที่ดี ช่วยให้เกิดการประสานงาน ขจัดอุปสรรคและความซ้ำซ้อน ถ้าขาดการวางแผนก็ยากที่งานการใช้หลักสูตรจะดำเนินไปตามวัตถุประสงค์ การวางแผนการประชาสัมพันธ์หลักสูตรควรจัดเป็น 3 ระยะ คือ ก่อนการใช้หลักสูตร ระหว่างการใช้หลักสูตร และภายหลังจากการใช้หลักสูตร การวางแผนประชาสัมพันธ์หลักสูตรมีดังนี้

(ก) การกำหนดวัตถุประสงค์ จะต้องกำหนดหรือระบุสิ่งที่ต้องการประชาสัมพันธ์ไว้อย่างชัดเจนว่าเพื่ออะไรบ้าง จะต้องสร้างความเข้าใจในสิ่งใด หรือด้วยการแก้ปัญหาใดในหลักสูตร

(ข) การกำหนดกลุ่มเป้าหมาย จะต้องระบุกลุ่มเป้าหมายให้แน่ชัดว่า กลุ่มเป้าหมายคือใคร มีพื้นฐานการศึกษาหรือภูมิหลังอย่างไร รวมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ เช่น พื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งว่าใครจะสามารถเป็นผู้นำความคิดเห็นหรือมีอิทธิพลต่อการเผยแพร่ข่าวสารหลักสูตรไปสู่ประชาชนในท้องถิ่น

(ค) การกำหนดหัวเรื่อง จะต้องกำหนดให้แน่นอนว่า แนวเรื่องเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์หลักสูตรจะเน้นไปทางใด ตลอดจนการกำหนดสัญลักษณ์ หรือข้อความที่จะเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้รวดเร็ว

(ง) การกำหนดระยะเวลา จะต้องมีการกำหนดช่วงระยะเวลา ต้องมีการกำหนดเวลาหรือช่วงเวลาอย่างเหมาะสมที่สุดในการปฏิบัติงานให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น อาจจะเริ่มจากการเผยแพร่เกี่ยวกับหลักสูตรใหม่ล่วงหน้า เป็นการกระตุ้นความสนใจ

(จ) การกำหนดสื่อและเทคนิคต่าง ๆ จะต้องกำหนดลงไปว่าจะใช้สื่อหรือเครื่องมือใดบ้าง รวมทั้งเทคนิคอื่น ๆ

(จ) การกำหนดงบประมาณ จะต้องกำหนดงบประมาณที่จะใช้ในการดำเนินงานให้ชัดเจน รวมทั้งกำหนดบุคลากรที่จะต้องใช้ในการดำเนินงาน

สุพิชญา ชีระกุล (2521) กล่าวถึงวิธีการประชาสัมพันธ์โรงเรียนสู่ชุมชนว่า ประชาสัมพันธ์โดยการเผยแพร่เอกสารสิ่งพิมพ์ ออกหนังสือราชการ ออกเยี่ยมเยียนชุมชน

กิติมา ปรีดีดิลก (2532) กล่าวถึงวิธีการประชาสัมพันธ์โรงเรียนสู่ชุมชนว่า โรงเรียนอาจทำได้โดยพิมพ์เอกสารฝากนักเรียนถึงผู้ปกครอง จัดประชุมผู้ปกครอง จัดนิทรรศการแสดงผลงานของนักเรียน

การประชาสัมพันธ์หลักสูตรมีความสำคัญมาก โดยเฉพาะในโรงเรียนชุมชนจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจ และความศรัทธาจากชุมชนเพื่อความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน โดยใช้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาต่อไป

1.5 การประเมินหลักสูตร

การประเมินหลักสูตรทำให้รู้คุณค่าของหลักสูตรว่าเป็นอย่างไร สามารถนำไปใช้ได้ดีเพียงใด ผลที่ได้จากการใช้หลักสูตรเป็นอย่างไร การประเมินหลักสูตรจึงมีความสำคัญและจำเป็น ทั้งนี้ข้อมูลที่ได้จากการประเมินหลักสูตรจะเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงหลักสูตรให้มีความสูงขึ้น อันจะเป็นผลในการนำหลักสูตรไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ได้โดยสะดวก

ลักษณะการประเมินหลักสูตร

วิชัย ดิสสระ (2535) กล่าวถึงลักษณะการประเมินหลักสูตรไว้ 3 ประการ ดังนี้

ก. การประเมินผลก่อนการดำเนินการ (Project Analysis) เป็นการพิจารณาวิเคราะห์ที่ความสมเหตุสมผลหรือความเชื่อมั่นที่กำหนดไว้ในหลักสูตร กับความที่น่าจะเป็นว่ามีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับความเป็นจริงหรือไม่อย่างไร

ข. การประเมินผลขณะดำเนินการ (Formative Evaluation) เป็นการพิจารณาวิเคราะห์ที่ว่าตัวหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้นเป็นอย่างไร เป้าหมายของการประเมินหลักสูตรขณะดำเนินการนี้มุ่งที่จะช่วยให้นักพัฒนาหลักสูตรสามารถวิเคราะห์และปรับปรุงกระบวนการเรียนการสอนที่นำไปใช้ได้มีความสมเหตุสมผลในขณะวางแผนหลักสูตรเป็นประการสำคัญ

ค. การประเมินผลหลังการดำเนินการ (Summative Evaluation) เป็นการวิเคราะห์หาผลที่เกิดขึ้นจากการเรียนการสอน หรือการวิเคราะห์ประสิทธิภาพของการวางแผนพัฒนาหลักสูตร กระบวนการนำหลักสูตรไปใช้ กระบวนการเรียนการสอนในโรงเรียน และผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการเรียนการสอน การดำเนินการประเมินผลส่วนมากจะอาศัยแบบสอบถามชนิดต่าง ๆ เป็นเครื่องมือรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผลการเรียนของนักเรียน ความคิดเห็นของนักเรียน ครู

ผู้ปกครอง ตลอดจนทั้งความคิดเห็นของบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้หลักสูตรทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

รูปแบบการประเมินหลักสูตร

Lewy (1977 อ้างถึงใน สัจด์ อุทรานันท์, 2532) กล่าวถึงรูปแบบการประเมินหลักสูตรไว้ 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

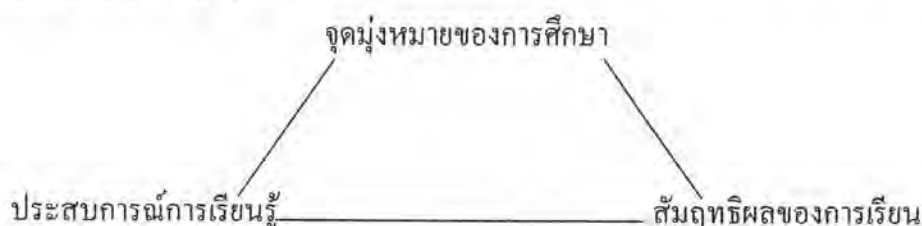
ก. การประเมินสัมฤทธิ์ผลของหลักสูตร มุ่งเน้นการศึกษาสัมฤทธิ์ผลที่ได้จากการใช้หลักสูตร รูปแบบการประเมินหลักสูตรที่มีการนำไปประยุกต์ใช้มากในกลุ่มนี้คือ รูปแบบการประเมินหลักสูตรของ Ralph W. Tyler

ข. การประเมินคุณค่าของหลักสูตร มีจุดมุ่งหมายเพื่อดูว่าหลักสูตรสามารถนำไปใช้ในสถานการณ์ที่กำหนดได้ดีเพียงใด และได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่าหรือไม่ จะเน้นการประเมินผลระหว่างการใช้หลักสูตร (Formative Evaluation) และประเมินผลหลังจากใช้หลักสูตรแล้ว (Summative Evaluation) รูปแบบการประเมินหลักสูตรที่อยู่ในแนวนี้ ได้แก่ รูปแบบการประเมินหลักสูตรของ Robert E. Stake และรูปแบบของ M. Provus

ค. การประเมินในลักษณะของการตัดสินใจ เน้นการทำงานอย่างมีระบบเกี่ยวกับการรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและการเสนอผลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ๆ ทั้งนี้ เพราะการประเมินหลักสูตรในรูปแบบนี้มีความเชื่อพื้นฐานว่า หลักสูตรที่ดีควรจะส่งผลกระทบต่อ การกระทำในอนาคต รูปแบบการประเมินหลักสูตรในลักษณะตัดสินใจนี้ ได้แก่ รูปแบบการประเมินหลักสูตรของ Phi Delta Kappa และรูปแบบของ Doris T. Gow

รูปแบบการประเมินหลักสูตรทั้ง 3 ลักษณะมีรายละเอียด ดังนี้

การประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Ralph W. Tyler เป็นรูปแบบที่เน้นการประเมินผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากหลักสูตร โดยถือว่ากระบวนการทางการศึกษามีจุดเน้นอยู่ 3 ส่วน คือ จุดมุ่งหมายของการศึกษา ประสพการณ์การเรียนรู้ และสัมฤทธิ์ผลของการเรียน ทั้ง 3 ส่วนมีความสัมพันธ์กัน ดังนี้

แผนภาพที่ 4 แสดงการประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Ralph W. Tyler

ความสัมพันธ์ของกระบวนการทางการศึกษาจากรูปข้างต้น เป็นการประเมินเปรียบเทียบสัมฤทธิ์ผลของการเรียนกับจุดมุ่งหมายของการศึกษา อย่างไรก็ตาม รูปแบบการประเมินหลักสูตรตามที่เสนอของ Tyler อาจมองถึงการประเมินเปรียบเทียบการจัดประสบการณ์

การเรียนรู้ที่ได้ปฏิบัติจริงกับสัมฤทธิ์ผลสัมฤทธิ์ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ เป็นการประเมินความสอดคล้องระหว่างจุดมุ่งหมายของหลักสูตรกับประสบการณ์การเรียนรู้ที่ระบุไว้ในหลักสูตร และความสัมพันธ์ของประสบการณ์การเรียนรู้กับสัมฤทธิ์ผลของการเรียน

ข้อจำกัดของการประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Tyler คือรูปแบบการประเมินหลักสูตรแบบนี้จะใช้กับหลักสูตรที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้าเรียบร้อยแล้วเท่านั้น ไม่คำนึงถึงปัจจัยหรือตัวป้อน หากเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือทันทีทันใดโดยไม่คาดหวังมาก่อน รูปแบบการประเมินนี้จะไม่ครอบคลุมถึง

ธำรง บัวศรี (2532) กล่าวว่า การประเมินหลักสูตรในรูปแบบของ Tyler จะมุ่งเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างจุดมุ่งหมายของการศึกษาและสัมฤทธิ์ผลของการเรียน วิธีการตรวจสอบใช้การตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่กำหนดไว้ในจุดประสงค์กับพฤติกรรมที่ตรวจสอบได้ โดยใช้วิธีการประเมินผลหลายวิธี เช่น การสังเกตผลพฤติกรรมในชั้นเรียน การทดสอบผลสัมฤทธิ์ในชั้นเรียน การจัดทำระเบียบพฤติกรรม การสัมภาษณ์และการให้ตอบแบบสอบถาม

การประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Robert E. Stake จะเน้นเกี่ยวกับชนิดของข้อมูลและประเภทของกิจกรรมที่ปฏิบัติอยู่ในโครงการเป็นสำคัญ ข้อมูลที่ใช้ในการประเมินหลักสูตรจำแนกออกมาเป็น 2 ชนิด คือ ข้อมูลเชิงบรรยาย (Descriptive) และข้อมูลเชิงตัดสิน (Judgemental)

ข้อมูลเชิงบรรยาย คือ ข้อมูลที่อธิบายลักษณะความมุ่งหวังของโครงการ (Intents Sources) และข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งที่สังเกตได้จากการปฏิบัติของโครงการนั้น

ข้อมูลเชิงตัดสิน คือ ข้อมูลเกี่ยวกับการพิจารณาคุณค่าของโครงการ ซึ่งใช้เกณฑ์ในการพิจารณา 2 ลักษณะ คือ เกณฑ์มาตรฐาน (Standard Sources) และเกณฑ์การตัดสิน (Judgment Sources) สำหรับเกณฑ์มาตรฐานนั้น ได้แก่ การนำเอามาตรฐานซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมาเป็นเกณฑ์สำหรับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ส่วนเกณฑ์การตัดสินนั้น ได้แก่ การถือเอาผลของวิธีการต่าง ๆ ซึ่งทำเพื่อเป้าหมายเดียวกันมาเปรียบเทียบกัน หรือเปรียบเทียบผลของโครงการลักษณะเดียวกันที่จัดอยู่ในชุมชนต่าง ๆ เป็นต้น

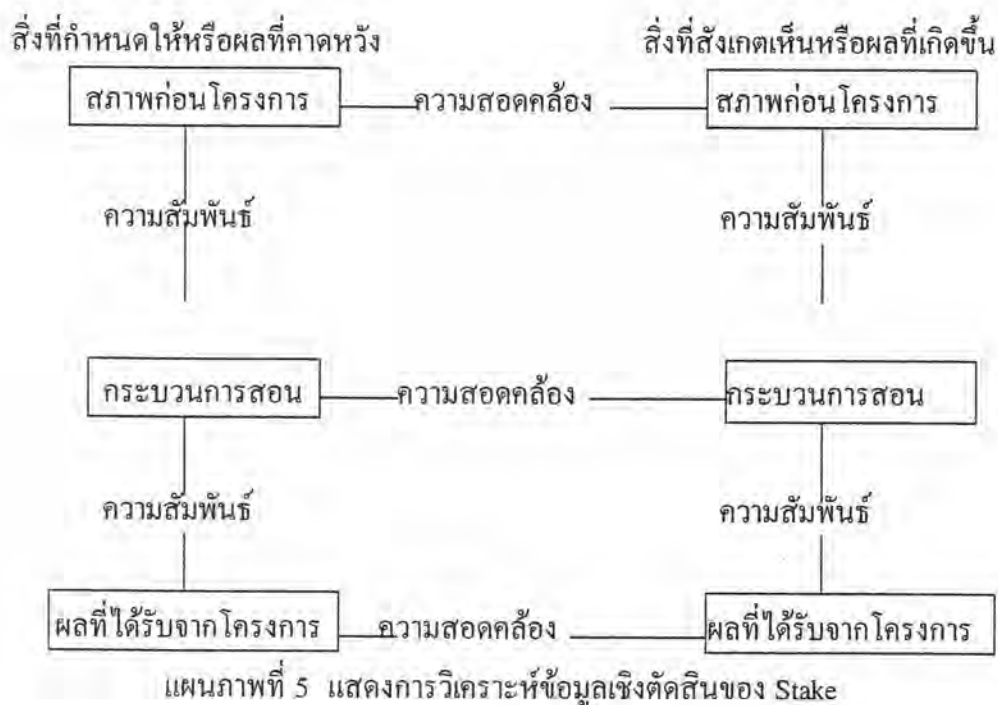
Stake ได้เสนอตารางวิเคราะห์หลักสูตรแบ่งออกเป็น 12 ช่อง แต่ละช่องจะสามารถกรอกข้อมูลเข้าไปได้ ข้อมูลเหล่านี้จะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และความสอดคล้องของตัวแปรต่าง ๆ ดังตาราง

ตารางที่ 3 ตารางวิเคราะห์หลักสูตรตามแบบของ Stake

ข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์หลักสูตร

เกณฑ์ในการวิเคราะห์หลักสูตร	ผลที่คาดหวัง	ผลที่เกิดขึ้น	มาตรฐานที่ใช้	ที่มาของเกณฑ์การตัดสิน
1. สภาพก่อนเริ่มโครงการ				
2. กระบวนการสอน				
3. ผลที่ได้รับจากโครงการ				

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย Stake ได้ใช้ความสอดคล้อง (Contingency) และความสัมพันธ์ (Congruence) เป็นเกณฑ์ในการควบคุมการประเมินผลทั้งหมด โดยสำรวจความสัมพันธ์ของสภาพก่อนโครงการ (Antecedents) กระบวนการสอนหรือการปฏิบัติ (Transactions) และผลที่ได้รับจากโครงการ (Outcomes) และสำรวจความสอดคล้องของสิ่งที่คาดหวังกับผลที่เกิดขึ้นของสภาพก่อนโครงการ กระบวนการสอน และผลที่ได้รับจากโครงการ ดังภาพ

แผนภาพที่ 5 แสดงการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงตัดสินของ Stake

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงตัดสิน Stake ใช้กระบวนการเปรียบเทียบระหว่างข้อมูลเชิงบรรยายของโครงการที่ต้องการประเมินกับข้อมูลเชิงบรรยายของโครงการอื่น ซึ่งได้เคยเปรียบเทียบกันกับเกณฑ์มาตรฐานมาแล้ว จากการเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดไว้กับเกณฑ์ที่ได้เปรียบเทียบกับโครงการอื่น ก็จะทำให้ได้ข้อมูลสำหรับการตัดสินใจที่จะกระทำในลักษณะใดได้

การประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Provus (Provus Discrepancy Evaluation Model)

การประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Provus จะมีขั้นตอนสำคัญ 5 ขั้นตอน คือ

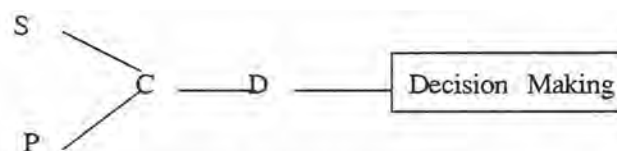
ก) การตั้งเกณฑ์มาตรฐาน (Standard - S) โดยผู้ประเมินหลักสูตรจะตั้งเกณฑ์มาตรฐานของสิ่งที่ต้องการวัดไว้ว่าต้องการในระดับไหน

ข) รวบรวมผลการปฏิบัติ (Performance - P) ผู้ประเมินจะทำการรวบรวมข้อมูลที่ต้องการทราบโดยละเอียด หรือเพียงพอสำหรับการนำไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานที่ตั้งไว้

ค) ทำการเปรียบเทียบผลการปฏิบัติกับเกณฑ์มาตรฐานที่ตั้งไว้ (Compare - C) โดยผู้ประเมินจะนำข้อมูลที่รวบรวมได้ในขั้นที่ 2 ไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้ในขั้นที่ 1

ง) ผลของการเปรียบเทียบ (Discrepancy - D) จากการเปรียบเทียบในขั้นที่ 3 จะทำให้ทราบถึงช่องว่างของความแตกต่างระหว่างเกณฑ์มาตรฐานกับผลการปฏิบัติ

จ) ทำการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นขั้นสุดท้ายของการประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Provus แสดงเป็นภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ 6 แสดงการประเมินผลหลักสูตรของ Provus

การประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Phi Delta Kappa (The Phi Delta Kappa Committee Model)

รูปแบบการประเมินหลักสูตรตามแนวคิดในการประเมินโครงการของ Daniel L. Stufflebeam) นิยมเรียกชื่อย่อของการประเมินหลักสูตรรูปแบบนี้ว่า CIPP Model หลักการประเมินหลักสูตรจะมุ่งประเมินสภาพการณ์ต่าง ๆ ของหลักสูตร 4 ส่วนด้วยกันคือ

ก) การประเมินสภาพแวดล้อม (Context Evaluation - C) เป็นการประเมินสภาพปัญหา และความต้องการของสังคม ตลอดจนปรัชญาและแนวคิดต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร

ข) การประเมินปัจจัยเบื้องต้น (Input Evaluation - I) เป็นการตรวจสอบความพร้อมของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการใช้หลักสูตร เช่น อาคาร สถานที่ บุคลากร งบประมาณ เป็นต้น

ค) การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation - P) เป็นการประเมินกระบวนการปฏิบัติงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการบริหารและบริการหลักสูตร กระบวนการจัดการเรียนการสอน ตลอดจนกระบวนการส่งเสริมการใช้หลักสูตร เป็นต้น

ง) การประเมินผลผลิต (Product Evaluation - P) เป็นการประเมินผลผลิตที่ได้จากหลักสูตรว่าตรงกับเจตนารมณ์และเป้าหมายของหลักสูตร หรือเป็นไปตามความคาดหวังหรือความต้องการของสังคมเพียงใด

การประเมินหลักสูตรโดยใช้ CIPP Model นี้เป็นการประเมินสภาพข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรในด้านต่าง ๆ ให้มีความครอบคลุมมากที่สุด หรือจะกล่าวได้อีกนัยหนึ่งก็คือ การประเมินหลักสูตรโดยใช้ CIPP Model เป็นแนวทางในการดำเนินการนั้นคือการประเมินระบบหลักสูตรนั่นเอง

การประเมินหลักสูตรของ Doris T. Gow (Doris T. Gow's Intrinsic Analysis Model)

การประเมินหลักสูตรตามรูปแบบของ Doris T. Gow เป็นรูปแบบประเมินเพื่อตัดสินคุณภาพของหลักสูตร กระบวนการดำเนินงานจะมี 2 ขั้นตอน ดังนี้

ก) วิเคราะห์หลักสูตร โดยพิจารณาจากองค์ประกอบ 4 ประการ คือ โอกาสในการเรียนรู้ สิ่งเร้า โครงสร้างของหลักสูตร และสภาพการเรียนการสอน

ข) ทำการตัดสินคุณภาพของหลักสูตร โดยใช้ทฤษฎีทางการศึกษาและทฤษฎีทางจิตวิทยาเป็นหลัก

การวิเคราะห์หลักสูตร

ในการวิเคราะห์หลักสูตรทั้ง 4 องค์ประกอบนั้น จะทำการวิเคราะห์สิ่งต่อไปนี้ คือ องค์ประกอบที่ 1 โอกาสในการเรียนรู้ (Opportunity) จะทำการพิจารณา

- โอกาสในการเรียนรู้เนื้อหา โดยการพิจารณาจากความถี่รอบยอด เนื้อหาและทักษะ

- โอกาสในการเรียนรู้อันเนื่องมาจากการใช้หลักสูตร โดยพิจารณาจากความเข้มของเนื้อหาสาระของหลักสูตร และการสนองตอบต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน

องค์ประกอบที่ 2 สิ่งเร้า (Motivators) จะทำการพิจารณา

- การที่ผู้เรียนได้มีโอกาสนำทางตนเอง เลือกสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง และมีการวางแผนการเรียนของตนเอง

- การที่ผู้เรียนได้รับแรงเสริม (Reinforcement) ทั้งจากภายนอกและที่เกิดขึ้นภายในตัวผู้เรียน

- ความหลากหลายของรูปแบบ วิธีการ และกลวิธีในการสอน

องค์ประกอบที่ 3 โครงสร้างของหลักสูตร (Structure) จะพิจารณา

- ความสอดคล้องระหว่างจุดประสงค์ของหลักสูตรกับลักษณะนิสัยและความ

ต้องการของผู้เรียน

- ความสอดคล้องระหว่างจุดประสงค์กับบทเรียน

- ความสอดคล้องระหว่างข้อสอบกับจุดประสงค์และบทเรียน

- ความเหมาะสมในการกำหนดและจัดลำดับของจุดประสงค์ เพื่อนำไปสู่เป้าหมาย

- ความเหมาะสมในการให้แนวทางกับครูสำหรับการวินิจฉัย และทำการสอนซ่อม

เสริมให้แก่ผู้เรียน

องค์ประกอบที่ 4 สภาพการเรียนการสอน (Instructional Events) จะพิจารณาจาก

- ความเหมาะสมของคู่มือในการให้แนวทางการสอนและให้ความรู้พื้นฐานจำเป็น

สำหรับครู

- ความเหมาะสมและความชัดเจนของเอกสารสำหรับผู้เรียนในการให้แนวทางแก่ผู้

เรียน

- ความสะดวกในการใช้รูปแบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการบริหารการสอน

- ความเหมาะสมและความสอดคล้องระหว่างกลวิธีในการสอนกับลักษณะของ

ผู้เรียน

การตัดสินคุณภาพของหลักสูตร

หลังจากได้ข้อมูลจากการวิเคราะห์คุณลักษณะต่าง ๆ ในองค์ประกอบทั้ง 4 ส่วนมาแล้ว ก็จะนำข้อมูลเหล่านั้นมาพิจารณาเปรียบเทียบกับหลักการและทฤษฎีทางการศึกษาและทางจิตวิทยา ว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ หรือมากน้อยเพียงใด การใช้หลักการและทฤษฎีทางการศึกษาและจิตวิทยาเป็นหลักในการพิจารณาตัดสินคุณภาพของหลักสูตรนี้ ทำให้การประเมินหลักสูตรโดยวิธีนี้มีความแตกต่างจากการประเมินหลักการประเมินโดยรูปแบบอื่น ซึ่งมักจะใช้ความคิดเห็นของบุคคลผู้วิเคราะห์เป็นหลักสำคัญ ดังนั้นเป็นรูปแบบการประเมินหลักสูตรของ Dorris T. Gow จึงเป็นรูปแบบที่มีความสมเหตุสมผลเป็นอย่างมาก

1.6 การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

การปรับปรุงแก้ไขและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรให้มีความทันสมัยและสามารถสนองความต้องการของสังคมเป็นสิ่งจำเป็น ทั้งนี้เพราะหลักสูตรที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งอาจจะไม่มีความเหมาะสมในอีกช่วงเวลาหนึ่ง จึงต้องมีการปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยและตอบสนองต่อสังคมในขณะนั้น

สังค อุทรานันท์ (2532) กล่าวถึงความแตกต่างกันของการปรับปรุงหลักสูตร การแก้ไขหลักสูตรและการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร ดังนี้

การปรับปรุงหลักสูตร (Curriculum Improvement) เป็นการทำให้หลักสูตรดีขึ้นโดยไม่ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างของหลักสูตรแต่อย่างใด

การแก้ไขหลักสูตร (Curriculum Revision) เป็นการทำให้หลักสูตรให้ดีขึ้น โดยมีการเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบบางส่วนของหลักสูตร แต่ก็ไม่ได้ทำให้โครงสร้างของหลักสูตรที่มีแต่เดิมเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน

การเปลี่ยนแปลงหลักสูตร (Curriculum Change) เป็นการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรที่มีความรุนแรง และมีผลกระทบต่อโครงสร้างของหลักสูตร วิธีการใช้หลักสูตร ตลอดจนถึงวิธีการวัดผลตามหลักสูตรด้วย

สาเหตุที่ต้องมีการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

ก. การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรโดยตรงนั้น โดยมากมักจะเป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการเมืองของรัฐบาล

ข. การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ หากโครงสร้างทางเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปหลักสูตรซึ่งถือเป็นเครื่องมือในการฝึกอบรมเยาวชนก็สมควรจะเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ค. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม จากการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม วัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนค่านิยมของสังคม เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการปรับปรุงแก้ไขหรือ

เปลี่ยนแปลงหลักสูตร เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อสภาพ ปัญหา และความต้องการของสังคม ที่เปลี่ยนแปลงไป

ง. การเปลี่ยนแปลงทางด้านนวัตกรรมและเทคโนโลยีทางการศึกษา การเปลี่ยนแปลงทางด้านนวัตกรรมและเทคโนโลยีในปัจจุบันมีความเป็นไปอย่างรวดเร็ว การใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีจะช่วยให้การจัดการศึกษาสัมฤทธิ์ผลได้โดยง่าย ดังนั้นการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีการจึงมีความจะต้องปรับปรุงแก้ไขให้สามารถนำเอานวัตกรรมและเทคโนโลยีต่าง ๆ มาใช้กับหลักสูตรได้โดยสะดวกยิ่งขึ้น

วิธีการปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตร

ก. การปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง (From the Top Down หรือ The Administrative Approach) เป็นวิธีการปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตรโดยผู้บริหาร หรือผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ดำเนินการ เมื่อผู้บริหารตัดสินใจปรับปรุงแก้ไขอย่างใดก็จะประกาศให้ผู้ปฏิบัติดำเนินการตาม การปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตรโดยวิธีนี้มีความสะดวกและรวดเร็วในการดำเนินการอย่างมาก แต่มีข้อจำกัดอยู่ตรงที่ผู้ใช้หลักสูตรไม่มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน จึงมักทำให้ผู้ใช้หลักสูตรไม่เข้าใจและไม่สนใจ หรือไม่ตั้งใจในการปฏิบัติตามแผนนโยบายที่ได้รับมา

ข. การปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงจากล่างขึ้นไปสู่บน (The Grass Roots Approach) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มจากผู้ปฏิบัติหรือผู้ใช้หลักสูตร ผู้บริหารและผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิจะเป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำหรือให้คำปรึกษาเท่านั้น โดยมักจะดำเนินการในลักษณะของการประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อหาแนวทางในการปรับปรุงหลักสูตรหรือการเรียนการสอน ข้อดีของการปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตรโดยวิธีนี้คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มจากผู้ปฏิบัติหรือผู้ใช้หลักสูตรได้มีส่วนร่วมในการปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงด้วย ดังนั้นจึงทำให้การดำเนินงานตามหลักสูตรใหม่เป็นไปอย่างได้ผล สำหรับข้อจำกัดในการดำเนินการโดยวิธีนี้คือความล่าช้าในการปฏิบัติงาน หรือความไม่เข้าใจในปรัชญาหรืออุดมการณ์ของหลักสูตรดั้งเดิม ซึ่งอาจจะนำไปสู่การผิดพลาดในการกำหนดเป้าหมายของการศึกษาในระยะยาวได้

ค. การปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตรโดยวิธีการทำงานร่วมกันระหว่างผู้บริหารศึกษานิเทศก์ และครู วิธีการปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตรแบบนี้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรจะร่วมกันทำงาน โดยอาศัยหลักสูตรและเอกสารต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วเป็นหลัก จากการปฏิบัติงานร่วมกันหากพบข้อบกพร่องสิ่งใดที่สมควรจะได้ปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลง คณะทำงานก็จะร่วมมือกันในการดำเนินการปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงต่อไป วิธีกรนี้เป็นที่นิยมแพร่หลายในปัจจุบัน ศึกษานิเทศก์เป็นผู้มีบทบาทอย่างมากในการปรับปรุงแก้ไข หรือเสนอแนะให้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร

ง. การปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตร โดยอาศัยกระบวนการฝึกอบรม เป็น การให้ความรู้แก่ครูประจำการ โดยการให้การศึกษาหรือฝึกอบรม อาจจะดำเนินการในลักษณะใด ลักษณะหนึ่งหรือหลายลักษณะ เช่น การให้การศึกษาเป็นกลุ่มย่อย การประชุมปฏิบัติการ การ ประชุมสัมมนา การฝึกอบรม เป็นต้น

จ. การปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงโดยวิธีการวิจัย (The Research Approach) เป็นวิธีที่นิยมในปัจจุบัน โดยมากมักจะเป็นการวิจัยในเชิงปฏิบัติ (Action Research) เมื่อผู้มี หน้าที่รับผิดชอบหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรทำการศึกษาวิจัย และทราบข้อดี ข้อจำกัด ตลอดจน ข้อบกพร่องต่าง ๆ ของหลักสูตรอย่างถูกต้องแล้วก็ดำเนินการปรับปรุงแก้ไขต่อไป การวิจัย เกี่ยวกับหลักสูตรอาจจะดำเนินการในลักษณะของ โครงการประเมินหลักสูตรหรือการวิจัยเฉพาะ เรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เป็นปัญหาเฉพาะที่เกิดขึ้นจากการใช้หลักสูตรก็ได้ การปรับปรุงแก้ไขหรือ เปลี่ยนแปลงหลักสูตรโดยวิธีนี้เป็นที่ยอมรับกันมาก เพราะเป็นการดำเนินการโดยอาศัยข้อมูล ที่เชื่อถือได้มาเป็นเครื่องสนับสนุน ทำให้เกิดความมั่นใจในสัมฤทธิ์ผลของหลักสูตรฉบับที่มีการ ปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงนั้น

ปัญหาและอุปสรรคของการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

- ก. อุปสรรคด้านการเงิน เมื่อมีการปรับปรุงหลักสูตรจะต้องใช้เงินในด้านต่าง ๆ ดังนี้
- ก) ต้องมีทุนในการวิจัย ซึ่งจำเป็นต้องใช้งบประมาณมากในการศึกษาข้อมูล
 - ข) ต้องมีทุนในการอบรมครูเพื่อให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการปรับปรุงหลักสูตร ตลอดจนเทคนิคใหม่ ๆ ในการปรับปรุงหลักสูตรให้เข้ากับท้องถิ่น
 - ค) ต้องมีทุนในการทดลองใช้หลักสูตรให้ทั่วถึง แต่ในทางปฏิบัติจริงมักจะทำการ ทดลองในบางพื้นที่ หรือทำการทดลองเป็นบางส่วน ทำให้การปรับปรุงหลักสูตรไม่ดีเท่าที่ควร
 - ง) ต้องมีทุนสำหรับการเปลี่ยนแปลงแบบเรียน เช่น การจัดพิมพ์ตำรา ชุดการ-สอน ตลอดจนคู่มือในการใช้หลักสูตร
- ข. บุคลากร
- ก) ครู ครูไม่ทราบหรือไม่สนใจหรือไม่เห็นด้วยในการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร
 - ข) ผู้บริหารโรงเรียนอาจจะไม่เห็นด้วยและไม่ส่งเสริมการปรับปรุงหลักสูตร เพราะต้องใช้งบประมาณมาก
 - ค) ด้านวัสดุอุปกรณ์ การปรับปรุงหลักสูตรที่เปลี่ยนแปลงจากการเรียนการสอน แบบให้ห้องจามาเป็นการเรียนการสอนแบบให้นักเรียนสืบเสาะหาความรู้เองจำเป็นต้องใช้วัสดุ อุปกรณ์ประกอบการสอน แต่สภาพความเป็นจริงแล้วทางกระทรวงหรือสถาบันผู้ผลิตวัสดุ อุปกรณ์เอง ไม่สามารถผลิตให้พอเพียงต่อความต้องการได้ และนอกจากนี้บางเนื้อหาวิชาจำเป็น

ต้องใช้อาคารสถานที่ที่มีลักษณะเฉพาะ และสำหรับการศึกษายาวิชาชีพจำเป็นต้องมีเครื่องมือให้ครบ ดังนั้นการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรจึงเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เพราะไม่อาจจัดหาวัสดุอุปกรณ์หรือสิ่งต่าง ๆ ได้ตามที่ต้องการ

ง) การจัดการด้านบริหาร มีปัญหาดังนี้

(ก) ผู้บริหารขาดความรับผิดชอบ ขาดการติดต่อประสานงานที่ดี ทำให้การปรับปรุงหลักสูตรไม่ได้ผล

(ข) ผู้บริหารขาดความคิดริเริ่มในการปรับปรุงหลักสูตรให้เข้ากับสภาพท้องถิ่นของโรงเรียน

(ค) ผู้บริหารไม่สืบทอดเจตนารมณ์ของการปรับปรุงหลักสูตร

(ง) ผู้บริหารมีความยึดมั่นในความเคยชินดั้งเดิมที่มีอยู่ และมักจะปฏิเสธที่จะรับการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ยอมรับสิ่งใหม่ ๆ

2) การจัดการศึกษานอกโรงเรียน

กิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนมิได้มีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

Phillip H. Coombs (อ้างถึงใน อุ่นตา นพคุณ, 2523) กล่าวถึงความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนว่า หมายถึง กิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นนอกระบบการศึกษาปกติ ไม่ว่าจะกิจกรรมนั้นจะจัดขึ้นเป็นกิจกรรมต่างหาก หรือจัดเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของกิจกรรมใหญ่ ๆ อื่น ๆ เป็นกิจกรรมที่มุ่งบริการกลุ่มผู้เรียนที่ได้กำหนดเป็นเป้าหมายและอย่างมีความมุ่งหมาย

อูนตา นพคุณ (2523) กล่าวถึงการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ว่า หมายถึงกิจกรรมหรือโครงการใด ๆ ที่สถาบันต่าง ๆ ในสังคมจัดขึ้น โดยมีเจตนาและวัตถุประสงค์ที่จะให้การเรียนรู้แก่ประชาชนที่สามารถกำหนดเป้าหมายได้ ผู้รับการศึกษาเองก็มีเจตนาหรือวัตถุประสงค์ที่จะรับการเรียนรู้ กิจกรรมดังกล่าวจัดให้แก่ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ทุกชุมชน และทุกระดับการศึกษา เพื่อให้บุคคลดังกล่าวมีความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ค่านิยมที่ดี กิจกรรมการศึกษาที่เรียกว่าเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะต้องจัดขึ้นในระยะเวลาอันสั้น หลักสูตรยืดหยุ่น ประหยัด และตอบสนองความต้องการ ความสนใจของผู้เรียนและปัญหาของชุมชน

สุวรรณ วัฒนวงศ์ (2529) กล่าวถึงการศึกษานอกระบบโรงเรียนว่า หมายถึง กิจกรรมทางการศึกษาใด ๆ ที่จัดขึ้นอย่างมีระบบ แต่จัดขึ้นนอกเหนือจากระบบโรงเรียนปกติ ทั้งนี้ไม่ว่าจะแยกออกเป็นกิจกรรมหนึ่งต่างหากหรือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมหลักก็ตาม โดยมีความมุ่งหมายที่จะให้บริการต่อประชาชนให้ได้รับการเรียนรู้ทั้งเยาวชนและผู้ใหญ่

จากความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนข้างต้น สรุปความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้ว่า หมายถึง กิจกรรมการศึกษาที่สถาบันต่าง ๆ ในสังคมจัดขึ้นอย่างมีระบบ นอกเหนือจากระบบภาคเรียนปกติ ทั้งที่เป็นกิจกรรมหนึ่งต่างหากและเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมหลัก มีเจตนาและวัตถุประสงค์ในการที่จะให้การเรียนรู้แก่ประชาชนที่สามารถกำหนดเป็นเป้าหมายได้ และผู้รับการศึกษามีเจตนาหรือวัตถุประสงค์ในการที่จะรับการเรียนรู้

ประเภทของกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียน

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (อ้างถึงใน อาชัญญา รัตนอุบล, 2539) กล่าวถึงการจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

- 2.1 กิจกรรมด้านความรู้พื้นฐาน
- 2.2 กิจกรรมด้านทักษะอาชีพเพื่อการดำรงชีวิต
- 2.3 กิจกรรมด้านข่าวสารข้อมูล

อุดม เขยกิจวงศ์ (2529) กล่าวถึงกิจกรรมการศึกษาที่จัดโดยกรมการศึกษานอกโรงเรียน มีดังนี้

- 2.1 กิจกรรมด้านการให้ความรู้พื้นฐาน
- 2.2 กิจกรรมด้านการให้ข้อมูลข่าวสาร
- 2.3 การศึกษาผู้ใหญ่สายอาชีพ

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2533) กล่าวถึงโครงการและกิจกรรมที่สำคัญของกรมการศึกษานอกโรงเรียนที่ดำเนินอยู่มีดังนี้

- 2.1 ด้านการให้ความรู้พื้นฐาน
- 2.2 ด้านข้อมูลข่าวสาร
- 2.3 ด้านทักษะวิชาชีพ

ปฐม นิคมานนท์ (2528) กล่าวถึงประเภทของกิจกรรมการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังนี้

- 2.1 การให้ความรู้พื้นฐาน
- 2.2 การฝึกทักษะวิชาชีพ
- 2.3 การให้ข้อมูลข่าวสาร

จากการจัดประเภทของกิจกรรมการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนข้างต้น จึงสรุปได้ว่ากิจกรรมการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนสามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

- 2.1 กิจกรรมด้านการให้ความรู้พื้นฐาน

2.2 กิจกรรมด้านการฝึกทักษะวิชาชีพ

2.3 กิจกรรมด้านการให้ข้อมูลข่าวสาร

กิจกรรมแต่ละประเภทมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 **กิจกรรมด้านการให้ความรู้พื้นฐาน** เป็นการให้ความรู้พื้นฐานในการดำรงชีวิต มุ่งช่วยให้ผู้เรียนสามารถคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีชีวิตอย่างเป็นปกติสุข (อาชัญญา รัตนอุบล, 2539)

อุดม เชยทิวส์ (2529) กล่าวถึงประเภทของกิจกรรมการให้ความรู้พื้นฐาน ดังนี้

1) การรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือ
 2) การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ เมื่อจบการศึกษาจะเทียบเท่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ใช้เวลาเรียน 200 ชั่วโมง แบ่งประเภทได้ ดังนี้

2.1 ประเภทชั้นเรียน

2.2 ประเภทอาสาสมัครเคลื่อนสอน

2.3 ประเภทการศึกษาแบบเบ็ดเสร็จสำหรับชาวเขา

3) การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นสืบเนื่อง

4) การจัดการศึกษาทางวิทยุไปรษณีย์ เป็นหลักสูตรเดียวกับหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จระดับ 3 - 4 - 5 แต่ลักษณะการเรียนการสอนนั้นต่างกัน การเรียนทางวิทยุไปรษณีย์นี้ผู้เรียนไม่ต้องมาเรียนที่โรงเรียน แต่เรียนอยู่ที่บ้านโดยการเปิดวิทยุฟัง

5) การจัดการศึกษานอกโรงเรียนประเภทบุคคลภายนอก

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2539) แบ่งประเภทของกิจกรรมการจัดการศึกษาเพื่อความรู้พื้นฐาน ดังนี้

1) การส่งเสริมการรู้หนังสือ

2) โครงการศึกษาต่อเนื่อง

จากประเภทของการจัดกิจกรรมการศึกษาเพื่อให้ความรู้พื้นฐานที่กล่าวข้างต้น สามารถแบ่งประเภทของกิจกรรมดังกล่าวได้ 3 ประเภท คือ

1) การรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือ

2) การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐาน

3) โครงการศึกษาต่อเนื่อง

ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไปนี้

1) **การรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือ**

การรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือเป็นกิจกรรมทางการศึกษานอกโรงเรียนที่จัดขึ้นเพื่อเร่งรัดให้พลเมืองไทยที่ยังอ่าน เขียนภาษาไทยไม่ได้ สามารถอ่านออกเขียนได้อย่างง่าย ๆ และ

คิดเลขเป็น เพื่อให้สามารถใช้ทักษะพื้นฐานทางด้านการอ่าน การเขียนและการคิดเลขในการติดต่อสื่อสารกับบุคคลและหน่วยงาน ตลอดจนพัฒนาบุคคลให้อยู่ในสังคมได้อย่างเหมาะสม

การรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือจัดในลักษณะของโครงการรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือแห่งชาติ เริ่มดำเนินงานในปีงบประมาณ 2526 มีสาระสำคัญ ดังนี้

หลักการ เป็นยุทธศาสตร์ของการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาความไม่รู้หนังสือของประชากร โดยอาศัยการระดมสรรพกำลังจากภาครัฐ เอกชนและองค์กรชุมชนอย่างเข้มข้น รวมทั้งการใช้อาสาสมัครทุกรูปแบบ โดยทำงานไม่มีค่าตอบแทน

วัตถุประสงค์ เพื่อลดอัตราการไม่รู้หนังสือในกลุ่มประชากรอายุ 14 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป ถึง 50 ปีที่ไม่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และยังสามารถอ่าน เขียนภาษาไทยไม่ได้ เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาชีวิตและแสวงหาความรู้ต่อไป

เป้าหมายการดำเนินงาน ในปีงบประมาณ 2526 ดำเนินการทดลองในพื้นที่ 8 จังหวัด ปี 2527 ดำเนินการใน 16 จังหวัด ปี 2529 ดำเนินการใน 35 จังหวัด และปี 2530 ดำเนินการทุกจังหวัดของประเทศ

การจัดกระบวนการเรียนการสอน ใช้หลักการให้ประชาชนในทุกอาชีพทุกวัยที่สามารถอ่านออกเขียนได้อาสาสมัครมาเป็นผู้สอนประชาชนในชุมชนของตนเอง อาสาสมัครโครงการรณรงค์ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ภิภุมุ ครู ตำรวจ ทหาร ผู้เป็นบุตร ผู้เป็นสามี กรรมกร และบุคคลในครอบครัวของตนเอง ในรูปแบบการสอนมีทั้งการสอนแบบตัวต่อตัว การสอนแบบกลุ่ม และการสอนแบบชั้นเรียน โดยใช้หนังสือสื่อแบบเรียนของโครงการและเอกสารอื่น ๆ ที่เหมาะสม

2) การศึกษาแบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐาน

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538) กล่าวถึงความหมายของการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐานว่า หมายถึง การศึกษาขั้นอ่านออกเขียนได้ ที่เมื่อเรียนแล้วผู้เรียนสามารถนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์และมุ่งแก้ปัญหาอันเป็นอุปสรรคต่อความอยู่เย็นเป็นสุข และต่อการกินดีอยู่ดีในชีวิตประจำวันของผู้เรียนเป็นสำคัญ วิธีการสอนจะให้ผู้เรียนร่วมกันศึกษาอภิปรายและหาแนวทางแก้ไขปัญหานั้น ๆ

การจัดการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐาน ปัจจุบันนี้ได้ดำเนินการตามหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐาน ปี พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นมาให้สอดคล้องกับสภาพภูมิภาคต่าง ๆ มี 4 หลักสูตรด้วยกัน คือ หลักสูตรสำหรับภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งในแต่ละหลักสูตรจะมีโครงสร้างเนื้อหา 3 ลักษณะ คือ เนื้อหาส่วนรวมของประเทศร้อยละ 20 เนื้อหาเฉพาะภาคร้อยละ 60 และเนื้อหาท้องถิ่นร้อยละ 20

การจัดการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐานดำเนินการใน 2 ลักษณะ คือ

2.1 การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐานประเภทปกติทั่วไป จัดสอนโดยครูสอนการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จที่ผ่านการอบรมมาแล้ว โดยเปิดสอนในเวลาเย็นหรือกลางคืน ผู้สอนจะได้ค่าตอบแทนรายชั่วโมง ในแต่ละชั้นเรียนจะมีผู้เรียนประมาณ 25 คน การเรียนการสอนใช้หลักสูตรแต่ละภูมิภาค มีระยะเวลาเรียน 200 ชั่วโมง หรือ 6 เดือน

2.2 การศึกษาแบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐานประเภทครูอาสาสมัครการศึกษานอกโรงเรียน เป็นการจัดการเรียนการสอนโดยครูอาสาสมัครซึ่งมีฐานะเป็นลูกจ้างชั่วคราวของกรมการศึกษานอกโรงเรียน กลุ่มผู้เรียนไม่น้อยกว่ากลุ่มละ 3 คน เปิดสอนตามหมู่บ้านที่มีครูอาสาสมัครการศึกษานอกโรงเรียน ปฏิบัติงานการเรียนการสอนใช้หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐานในแต่ละภูมิภาค ซึ่งครูอาสาสมัครการศึกษานอกโรงเรียนประเภทเคินสอนมีทั้งประเภทอาสาสมัครสอนชาวเขา และอาสาสมัครสอนประชาชนในพื้นที่ปกติทั่วไป

3) โครงการศึกษาต่อเนื่อง

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2539) กล่าวว่าโครงการศึกษาต่อเนื่องจัดสำหรับคนกลุ่มที่มีความรู้พื้นฐานมาแล้ว โครงการนี้ช่วยให้ผู้เรียนเรียนต่อในระดับสูงต่อไป หรือเทียบได้กับชั้นเรียนระดับ 6, 9 และ 12 ในระบบโรงเรียน อุดม เขยกิจวงศ์ (2529) กล่าวถึงระดับของการศึกษาต่อเนื่องว่าสามารถแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ระดับที่ 3 (ประถมศึกษาปีที่ 6) ระดับที่ 4 (มัธยมศึกษาปีที่ 3) และระดับที่ 5 (มัธยมศึกษาปีที่ 6) ใช้เวลาเรียน 1 ปี 6 เดือน ระดับ 3 ผู้เรียนต้องสอบให้ได้ไม่น้อยกว่า 30 หน่วยกิต

ประเภทของการศึกษาต่อเนื่อง

3.1 การจัดการศึกษาตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2531

การจัดการศึกษานอกโรงเรียนตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2531 หมายถึงการจัดการศึกษาในระดับต้น มุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถขั้นพื้นฐาน ให้คงสภาพการอ่านออกเขียนได้ คิดคำนวณได้ มีเจตคติที่ดีต่อการประกอบอาชีพ สามารถพัฒนาอาชีพให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจของตนเองและสังคม ตลอดจนดำรงตนเป็นพลเมืองดีในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญเพื่อให้คนมีความรู้ความสามารถและมีทักษะพื้นฐานในการศึกษาเพิ่มเติม รวมทั้งเป็นแนวทางในการประกอบอาชีพ การแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ฝึกให้รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหาโดยคำนึงถึงกระบวนการคิด เป็นองค์ประกอบอย่างน้อย 3 ประการ คือ ข้อมูลที่เกี่ยวกับตนเอง ข้อมูลที่เกี่ยวกับสังคมและสิ่งแวดล้อม และข้อมูลเกี่ยวกับวิชาการ

โครงสร้างหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับประถมศึกษาประกอบด้วย กลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐานซึ่งเป็นวิชาบังคับ และกลุ่มสภาพประสบการณ์เสริมซึ่งเป็นวิชาเลือก

สำหรับสภาพประสบการณ์พื้นฐาน(บังคับ) แบ่งเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน 1 กลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน 2 กลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน 3 และกลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน 4 สำหรับกลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน 1 และ 2 มีเนื้อหาวิชาที่บูรณาการจากวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิต ซึ่งประกอบด้วยสังคมศึกษา สุขภาพอนามัย สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์ สวัสดิศึกษา ประชากรศึกษา เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น ทักษะภาษาไทยและทักษะคณิตศาสตร์ กลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน 3 มีเนื้อหาสาระวิชาที่บูรณาการจากอาชีพ ท้องถิ่นกับทักษะภาษาไทยและทักษะคณิตศาสตร์ และกลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน 4 มีเนื้อหาเกี่ยวกับกิจกรรมการพบกลุ่ม ส่วนวิชาเลือกคือกลุ่มสภาพประสบการณ์เสริม ประกอบด้วย วิชาภาษาไทย คณิตศาสตร์ ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของภาคต่าง ๆ ภาษาต่างประเทศ 1 และภาษาต่างประเทศ 2 ผู้จบหลักสูตรต้องสอบได้กลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน(บังคับ) 190 สภาพ และกลุ่มสภาพประสบการณ์พื้นฐาน (เลือก) ไม่น้อยกว่า 60 สภาพ รวมไม่น้อยกว่า 250 สภาพ ใช้เวลาเรียนไม่น้อยกว่า 500 ชั่วโมง ยกเว้นกรณีที่มีการเทียบโอนผลการเรียนที่สามารถจับก่อนได้

วิธีการเรียน

ก. วิธีเรียนแบบชั้นเรียน (ขร.) จัดการเรียนการสอนโดย

ก) นักศึกษาได้รับการถ่ายทอดความรู้จากครูอาจารย์ผู้สอนโดยตรง ซึ่งใช้เวลาในภาคค่ำหรือหลังเลิกงานแล้ว

ข) นักศึกษาฟังวิทยุเพื่อเสริมความรู้

ค) นักศึกษาค้นคว้าจากแหล่งวิทยาการ

ง) การประเมินผล จะมีการประเมินผลการเรียนระหว่างภาคและปลายภาค

ข. วิธีเรียนทางไกล (ทก.) จัดการเรียนการสอนโดย

ก) ศึกษาแบบเรียนและชุดการเรียนด้วยตนเอง

ข) ฟังรายการวิทยุเพื่อเสริมความรู้

ค) ศึกษาค้นคว้าจากแหล่งวิทยาการ

ง) พบกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมการเรียนการสอน

จ) การประเมินผล จะมีการประเมินผลการเรียนระหว่างภาคและปลายภาค

ค. วิธีเรียนด้วยตนเอง (ตอ.) จัดการเรียนการสอนโดย

ก) ศึกษาแบบเรียนด้วยตัวเอง

ข) ฟังรายการวิทยุเพื่อเสริมความรู้

ค) ศึกษาค้นคว้าจากแหล่งวิทยาการ

ง) พบกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมการเรียนการสอน

จ) การประเมินผล จะมีการประเมินผลการเรียนปลายภาค

ทั้ง 3 วิธีเรียนมีแนวปฏิบัติดังนี้

ก) นักศึกษาสามารถเลือกเรียนวิธีเรียนใดวิธีเรียนหนึ่งได้

ข) นักศึกษาลงทะเบียนเรียนได้หลายวิธีในภาคเรียนเดียวกัน โดยไม่จำกัดกลุ่มสภาพหรือวิชาก็ได้

ค) ทุกวิธีเรียนลงทะเบียนเรียนในแต่ละภาคเรียนไม่เกิน 100 สภาพ และสามารถลงทะเบียนเรียนสภาพหรือวิชาใดก่อนหลังได้ตามความเหมาะสม

ง) ทุกวิธีเรียนนักศึกษาศึกษาสามารถโอนผลการเรียนกันได้ ตลอดจนเทียบโอนการเรียนวิชาสามัญหรือวิชาอาชีพได้

กลุ่มเป้าหมายที่มารับบริการ

ก. ผู้ออกจากระบบการศึกษากลางคัน

ข. ผู้ที่ได้รับการยกเว้นจากระบบการศึกษานอกโรงเรียน

ค. ผู้ด้อยโอกาสในเมือง/ชุมชนแออัดและชนบทห่างไกล โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณ

ชายแดน

ง. กลุ่มชนทางภาษาและวัฒนธรรม

จ. กลุ่มผู้ต้องขังในเรือนจำ

ฉ. คนพิการ

ช. ผู้นำท้องถิ่น

ซ. เยาวชนไทยในต่างประเทศ

ฅ. ทหารกองประจำการ

ฯลฯ

3.2 การจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนมัธยมศึกษา

ตอนต้น ปี 2530

การจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น ปี 2530 หมายถึง การจัดการศึกษาในขั้นต้นเนื่องจากหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับประถมศึกษาโดยมุ่งส่งเสริมให้ผู้ที่มีพลาดโอกาสที่จะศึกษาต่อในระบบโรงเรียนมีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้ตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน โดยฝึกฝนให้ผู้เรียนรู้จักคิดเป็น แก้ปัญหาเป็น และรู้จักตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง สังคม สิ่งแวดล้อม และวิชาการเพื่อปลูกฝังเจตคติที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ตลอดจนความสามารถในการประกอบอาชีพได้ทัดเทียมผู้อื่นควรแก่อัตภาพและความถนัดของตน ซึ่งช่วยส่งผลให้ผู้เรียนดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

โครงสร้างหลักสูตรการศึกษานอกระบบโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นประกอบด้วยหมวดวิชาบังคับ และหมวดวิชาเลือก หมวดวิชาบังคับมี 4 หมวดวิชา ได้แก่ ภาษาไทย คณิตศาสตร์ ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและอาชีพ หมวดวิชาเลือกมีให้เลือกหลายวิชา ได้แก่ ภาษาไทย คณิตศาสตร์ 1 คณิตศาสตร์ 2 ส่งเสริมคุณภาพชีวิต 1,2,3,4 และ 5 อาชีพ 1,2 และ 3 ภาษาอังกฤษ 1 และ 2 วิทยาศาสตร์ 1 และ 2 ผู้จบหลักสูตรต้องสอบได้หมวดวิชาบังคับ 4 หมวดวิชา จำนวน 26 หน่วยการเรียนรู้ และหมวดวิชาเลือกไม่น้อยกว่า 3 หมวดวิชา จำนวน 27 หน่วยการเรียนรู้

หลักสูตรนี้เปิดโอกาสให้ผู้เรียนเลือกเรียนตามแผนการเรียนรู้ได้ 2 แผน คือ

ก. แผนสายสามัญ ผู้เรียนต้องเรียนหมวดวิชาบังคับ 4 หมวดวิชา และเลือกหมวดวิชาเลือกที่เป็นวิชาสามัญอีกไม่น้อยกว่า 3 หมวดวิชา รวม 7 หมวดวิชา

ข. แผนสายอาชีพ ผู้เรียนต้องเรียนหมวดวิชาบังคับ 4 หมวดวิชา และเลือกหมวดวิชาเลือกที่เป็นวิชาสามัญ และ/หรือวิชาอาชีพตามความต้องการได้ไม่น้อยกว่า 3 หมวดวิชา รวม 7 หมวดวิชา

เวลาเรียนในปีการศึกษาหนึ่ง ๆ ให้แบ่งภาคเรียนออกเป็น 2 ภาคเรียน ภาคเรียนละ 20 สัปดาห์ และอาจเปิดภาคฤดูร้อนได้อีกตามที่เห็นสมควร หลักสูตรนี้กำหนดให้ผู้เรียนต้องมีเวลาเรียนไม่น้อยกว่า 4 ภาคเรียน ไม่นับภาคฤดูร้อน ยกเว้นกรณีที่มีการเทียบโอนวิชาชีพ ผู้เรียนสามารถจบได้ก่อน 4 ภาคเรียน

วิธีการเรียน

ก. แบบชั้นเรียน (ขร.) จะต้องเข้าเรียนในช่วงเย็นหรือค่ำ

ข. แบบทางไกล (ทก.) ผู้เรียนสามารถศึกษาค้นคว้าตนเองจากเอกสารรายวิชา รายการวิทยุและพบกลุ่มสัปดาห์ละ 1 ครั้ง

ค. แบบตนเอง (ตอ.) ผู้เรียนต้องศึกษาค้นคว้าตนเอง เข้าร่วมกิจกรรมพบกลุ่มไม่น้อยกว่าร้อยละ 75 ของหลักสูตร การเรียนในหลักสูตรนี้ผู้เรียนต้องขึ้นทะเบียนนักศึกษาและลงทะเบียนเรียนตามที่หลักสูตรกำหนด เมื่อเรียนจบหลักสูตรแล้วจะได้รับประกาศนียบัตรตามหลักสูตร ซึ่งเทียบเท่ากับการเรียนในระบบทุกประการ

3.3 การจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย ปี 2530

การจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย ปี 2530 หมายถึง การจัดการศึกษาตามหลักสูตรที่ต่อเนื่องจากหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จัดขึ้นเพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม เห็นช่องทางการประกอบอาชีพ รู้จักตัดสินใจเลือกอาชีพที่เหมาะสมกับตน สามารถนำประสบการณ์ไปแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน

ตามกระบวนการคิดเป็น ซึ่งต้องใช้ข้อมูลมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง สังคม สิ่งแวดล้อม และวิทยาการ สร้างให้เกิดทักษะในการประกอบอาชีพ เข้าใจสภาพ ปัญหา การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เกิดเจตคติที่ดีต่อสังคม พัฒนาบุคลิกภาพด้านจริยธรรม ค่านิยม และพฤติกรรมไปในแนวทางที่จะช่วยพัฒนาประเทศ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนสามารถ ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

หลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2530 นั้น ใช้ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 โดยแบ่งหมวดวิชาบังคับ 5 หมวด วิชาเลือก 6 หมวด เลือกเพียง 3 หมวด รวมแล้วเป็น 8 หมวดวิชา มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมไม่น้อยกว่าร้อยละ 75 ของหลักสูตร กิจกรรมที่จัดต้องส่งเสริมการทำงานโดยกระบวนการกลุ่ม เน้นการสร้าง คุณธรรม จริยธรรมและมีความรับผิดชอบ เสียสละเพื่อส่วนรวม

วิธีการเรียน

ก. แบบชั้นเรียน (ขร.) จะต้องเข้าเรียนในช่วงเย็น

ข. แบบทางไกล (ทก.) ผู้เรียนสามารถศึกษาด้วยตนเองจากเอกสารรายวิชาและรายการวิทยุ ซึ่งจะมีการพบกลุ่มผู้เรียนสัปดาห์ละ 1 ครั้ง

ค. แบบตนเอง (คอ.) ต้องศึกษาด้วยตนเอง และเข้าร่วมกิจกรรมพบกลุ่มไม่น้อยกว่า ร้อยละ 75 ของหลักสูตร การเรียนในหลักสูตรนี้ผู้เรียนต้องขึ้นทะเบียนเป็นนักศึกษา และลงทะเบียนเรียนตามหลักสูตรที่กำหนด เมื่อเรียนจบหลักสูตรก็จะได้รับประกาศนียบัตรตาม หลักสูตร ซึ่งเทียบเท่ากับการเรียนในระบบทุกประการ

2.2 กิจกรรมด้านการฝึกทักษะวิชาชีพ เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ทักษะอาชีพที่เป็น ประโยชน์ต่อการทำงานและการดำรงชีวิต ตามความต้องการและความพร้อมของประชาชน

ประเภทของกิจกรรมด้านการฝึกทักษะวิชาชีพ

1) การจัดการศึกษาอาชีพตามหลักสูตรกลุ่มสนใจ เป็นกิจกรรมการศึกษา นอกโรงเรียนที่จัดขึ้นให้แก่กลุ่มผู้เรียนซึ่งมีความต้องการและความสนใจร่วมกัน เพื่อผู้เรียนจะได้นำความรู้ความสามารถที่ได้รับไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วิธีการดำเนินงาน

1.1 สมาชิกกลุ่มสนใจต้องประกอบด้วยผู้เรียนไม่ต่ำกว่า 15 คน

1.2 ใช้สถานที่ใดก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสมและลักษณะวิชาที่สอน โดยไม่จัดในสถาบันที่เปิดสอนวิชานั้นอยู่และจัดในเวลาเดียวกัน

1.3 วิทยากรหรือผู้สอนไม่กำหนดวุฒิหรือความรู้พื้นฐาน แต่ต้องมีความรู้ความชำนาญในเรื่องที่สอนและมีประสบการณ์พอสมควร ซึ่งผู้สอนจะได้รับค่าสมนาคุณ เป็นรายชั่วโมง ไม่เกินวันละ 3 ชั่วโมง และแต่ละวิชาจะใช้เวลาไม่เกิน 30 ชั่วโมง

1.4 วิชาที่เปิดสอนมี 3 หมวด คือ หมวดคือ หมวดวิชาชีพ ได้แก่ เกษตรกรรม อุตสาหกรรม คหกรรม ชุรกิจและอื่น ๆ หมวดสังคมศึกษา ได้แก่ กฎหมายการปกครอง เศรษฐกิจสหกรณ์ ประชากรศึกษา สุขภาพอนามัย หมวดศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ ประเพณีพื้นบ้าน การบริหารกีฬา ดนตรี และอื่น ๆ

2) การจัดการศึกษาตามหลักสูตรประกาศนียบัตรอาชีพ ปี 2533 (หลักสูตร ปอ.)

การจัดการศึกษาตามหลักสูตรประกาศนียบัตรอาชีพ ปี 2533 (หลักสูตร ปอ.) เป็นการจัดการศึกษาหาความรู้ มองเห็นช่องทางการประกอบอาชีพ สามารถสร้างงานอาชีพ ลงมือประกอบอาชีพและมีรายได้จากการประกอบอาชีพ ทั้งในระหว่างการเรียนและหลังจากเรียนจบหลักสูตรไปแล้ว โดยใช้ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตจริงของแต่ละบุคคล มาผสมผสานให้กลมกลืนกับกระบวนการเรียนรู้และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นและชุมชน ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

กระบวนการเรียน

2.1 เรียนด้วยตนเองร้อยละ 75 เรียนเป็นกลุ่มร้อยละ 25 ของเวลาเรียนที่กำหนดไว้ในชุดการเรียน และเรียนด้วยตนเองตามโอกาส

2.2 เรียนวิชาโลกของอาชีพก่อนจึงเรียนวิชาการจัดการ และวิชาทักษะอื่น ๆ

2.3 การเรียนเป็นกลุ่มจะมีผู้เรียนประมาณ 15 - 20 คนต่อครู 1 คน ครูจะทำหน้าที่เป็นผู้จัด แนะนำ ให้คำปรึกษา ประสานงาน ดูแล และประเมินผล

2.4 สถานที่เรียนอาศัยศาลาวัด ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน บ้านของผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ใช้เวลาไม่น้อยกว่า 3 ปี 90 หน่วยการเรียน หรือ 2,700 ชั่วโมง

หลักสูตรประกอบด้วย ปอ. 1/900 ชั่วโมง ปอ. 2/900 ชั่วโมง และ ปอ. 3/900 ชั่วโมง ปอ. ละ 30 หน่วยการเรียน พบกลุ่ม ปอ. ละ 225 ชั่วโมง เรียนด้วยตนเอง 675 ชั่วโมง ระยะเวลาเรียนแต่ละ ปอ. ใช้เวลาเรียน 1 ปี รักษาสภาพไม่เกิน 2 ปี

เมื่อเรียนจบในแต่ละ ปอ. แล้วสามารถออกไปประกอบอาชีพได้ และจะกลับมาเรียนต่ออีก โดยมีกำหนดระยะเวลาเรียนตามเงื่อนไขระเบียบการรักษาสภาพนักศึกษาหรือจะเรียนต่อเนื่องจนจบหลักสูตรเลขก็ได้

ในการเรียนหลักสูตร ปอ. นี้ นักศึกษาต้องสมัครเป็นนักศึกษาและเรียนจนจบหลักสูตร ซึ่งหลักสูตรนี้จะเทียบเท่ากับการศึกษานอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ปี 2530

3) การจัดการศึกษาอาชีพแบบครบวงจรตามหลักสูตรวิชาชีพพระยะสั้น

การจัดการศึกษาอาชีพแบบครบวงจรตามหลักสูตรวิชาชีพพระยะสั้น เป็นการจัดการสอนวิชาชีพเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ นอกจากจะฝึกทักษะและฝีมือในอาชีพที่หลากหลายแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาความรู้ความสามารถต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น การวิเคราะห์ปัญหาและทางเลือกที่เหมาะสมในการพัฒนาอาชีพ การบริหาร การจัดการ การพัฒนาทัศนคติ ลักษณะนิสัยที่จำเป็น การทำงานเป็นกลุ่มและการแนะแนว เป็นต้น

การจัดการศึกษาอาชีพแบบครบวงจรตามหลักสูตรวิชาชีพพระยะสั้นของกรมการศึกษานอกโรงเรียนมุ่งเน้นในการพัฒนาทักษะเพื่อเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ และการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน สนับสนุนการประกอบอาชีพอิสระ และส่งเสริมการประกอบธุรกิจขนาดย่อม โดยใช้กระบวนการเรียนการสอนใน 3 ลักษณะคือ เพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อเสริมอาชีพเดิมที่มีอยู่ และเพื่อใช้ประกอบเป็นอาชีพ โดยจัดการศึกษาให้กับกลุ่มประชาชนที่ไม่ได้เข้าเรียนในระบบโรงเรียน ผู้ที่ไม่จบชั้นประถมศึกษาและไม่มีโอกาสศึกษาต่อ กลุ่มเยาวชนคนที่อยู่ในวัยแรงงานและกลุ่มประชาชนที่มีอาชีพอยู่แล้ว ต้องการหาความรู้เพิ่มเติม

ลักษณะการจัดกิจกรรม

3.1 การจัดฝึกอบรมประเภทประจำที่ จัดสอนโดยใช้สถานที่ของสถานศึกษาหรือสถานประกอบการ ที่มีอุปกรณ์การสอนและครูอาจารย์พร้อม โดยเปิดสอนทั้งในภาคกลางวันและภาคกลางคืน ทั้งในเมืองและเขตสุขาภิบาล ใช้เวลาเรียนไม่เกิน 300 ชั่วโมงตามความเหมาะสมของแต่ละวิชาผู้สอนจะได้ค่าตอบแทนเป็นรายชั่วโมง และแต่ละชั้นจะมีผู้เรียนอย่างน้อย 20 คนขึ้นไป

3.2 การฝึกอาชีพเคลื่อนที่ วิธีการเรียนการสอนคล้ายคลึงกับการฝึกอบรมประเภทประจำ ที่แตกต่างกันแต่เพียงจัดเป็นหน่วยเคลื่อนที่ไปสอนประชาชนในชนบท โดยจัดหาวิทยากรในท้องถิ่นนั้นเป็นผู้สอน ใช้เวลาเรียนไม่เกิน 300 ชั่วโมงตามความเหมาะสมของแต่ละวิชาชีพ มีผู้เรียนอย่างน้อย 15 คนขึ้นไป

การจัดกิจกรรมการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพหลากหลายกิจกรรมสามารถเลือกจัดให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ตามความจำเป็นและขีดความสามารถของผู้จัดและกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่การศึกษาเคลื่อนที่ เป็นการเผยแพร่ความรู้ข่าวสาร เพื่อให้ชาวบ้านหาความรู้ด้วยตนเอง การจัดทัศนศึกษาอาชีพหรือทัวร์อาชีพ โดยการนำประสบการณ์จากการดูงานมาอภิปราย การพบกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ การรวมกลุ่มผู้ประกอบอาชีพเดียวกันและจัดศูนย์ข้อมูลทางอาชีพ เป็นต้น

การจัดประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้

โมหัมมัด อับดุลกาเคร์ (2531) กล่าวถึงเครื่องมือในการจัดประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ว่าประกอบด้วย วิธีการ เทคนิค และอุปกรณ์ เชียร์ศรี วิวิศิริ (2530) กล่าวถึงเครื่องมือในการจัดประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ 2 ประการ คือ วิธีการและเทคนิคหรือกลวิธี

1) วิธีการ (Method)

เชียร์ศรี วิวิศิริ (2530) กล่าวว่า วิธีการ หมายถึง วิธีการจัดผู้เรียนเพื่อให้เกิดการเรียนการสอน โดยพิจารณาตามสถานการณ์ในขณะที่สื่อความหมาย

โมหัมมัด อับดุลกาเคร์ (2531) กล่าวถึงความหมายของวิธีการว่า หมายถึงความสัมพันธ์ที่สร้างขึ้นระหว่างผู้เรียนและสถาบัน หรือตัวแทนเพื่อให้ภารกิจทางการศึกษาสัมฤทธิ์ผล เช่น การสร้างความสัมพันธ์โดยให้ผู้เรียนมาซึ่งสถาบันแล้วจัดผู้เข้าร่วมเหล่านั้นเป็นกลุ่มตามลักษณะอายุ ความสามารถ รายวิชาที่สอน หรือมาตรการอื่น ๆ

เชียร์ศรี วิวิศิริ (2530) กล่าวถึงประเภทของวิธีการ ดังนี้

1.1 การจัดการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล หมายถึง การจัดให้ผู้เรียนเพื่อที่จะให้เรียนได้คนเดียว เช่น การศึกษาหรือเรียนรู้ด้วยตนเอง การสอนโดยใช้บทเรียนสำเร็จรูป การสอนทางไปรษณีย์ การสอนโดยใช้ระบบการศึกษาทางไกล หรือการสอนแบบตัวต่อตัว โดยเน้นการปฏิบัติ

1.2 การจัดการเรียนการสอนเป็นกลุ่ม หมายถึงการจัดการเรียนเพื่อให้ผู้เรียนเป็นกลุ่มย่อย 6 - 10 คน เช่นการจัดชั้นเรียนเล็ก ๆ การจัดกลุ่มเพื่ออภิปรายหรือเพื่อศึกษาค้นคว้าในบางเรื่อง

1.3 การจัดการเรียนการสอนในสถานการณ์มวลชน หมายถึง การจัดการเรียนการสอนให้แก่กลุ่มคนจำนวนมาก ๆ หรือเป็นมวลชน กลุ่มประเภทนี้บางที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติหรือตามปกติด้วย เช่น กลุ่มคนที่ชมภาพยนตร์ ลิเก วิทยุ โทรทัศน์ หรือสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เป็นหลัก ซึ่งคนทุกเพศทุกวัยดูรายการนั้น ๆ ได้ ผู้สอนหรือผู้ที่ให้ความรู้ไม่จำเป็นต้องจัดชั้นเรียนให้ผู้เรียน แต่ต้องรู้ว่าผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่จะได้รับความรู้เป็นใคร

โมหัมมัด อับดุลกาเคร์ (2531) กล่าวถึงวิธีการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ตามลักษณะความเป็นอยู่จริงของประชาชน ดังนี้

1.1 วิธีการแบบรายบุคคล (Individual Method) มีบุคคลจำนวนมากที่ต้องการเรียน แต่ไม่สามารถที่จะมาร่วมหรือมาเรียนในชั้นเรียนที่จัดขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะเหตุอยู่ในท้องที่ห่างไกลหรืออุปสรรคทางร่างกาย เช่น เป็นบุคคลไม่สมประกอบ เป็นต้น จึงจะต้องมีวิธีการจัดที่แตกต่างไปอีกวิธีหนึ่ง คือ วิธีการที่เรียกว่า วิธีการแบบรายบุคคล วิธีการนี้มีวิธีการจัดได้แก่

- ก. การเรียนทางไปรษณีย์
- ข. การศึกษาภายใต้การนำสำหรับรายบุคคล
- ค. การฝึกทักษะเฉพาะอย่าง
- ง. การศึกษาแบบฝึกหัดทำงานเฉพาะราย

1.2 วิธีการจัดเป็นกลุ่ม (Group Method) การจัดเป็นกลุ่ม หมายถึง การรวมบุคคลหลายคนเพื่อกิจกรรมศึกษาอย่างต่อเนื่อง คำว่ากลุ่มพวกนี้จะเห็นได้จากกลุ่มคนที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน กลุ่มพวกที่อยู่ต่างหาก กลุ่มพวกของบุคคลในสถาบันของสังคม เช่น กลุ่มคนในสมาคม เป็นต้น ลักษณะที่จัดเป็นกลุ่มจะจัดเป็น

- ก. ชั้นเรียน
- ข. กลุ่มอภิปรายปัญหา
- ค. การจัดสัมมนา
- ง. การจัดประชุม

1.3 วิธีการจัดแบบชุมชน (Community Method) ชุมชนเป็นลักษณะ เบ็ดเสร็จของการศึกษา มีปัญหาสำหรับชีวิตประจำวันอันเป็นฐานสำหรับกิจกรรมทางการศึกษา อยู่แล้ว ความพร้อมอันนี้สร้างโอกาสในการจัดการศึกษาอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งจะประกอบด้วยการศึกษา และกระทำรวมกันไป วิธีการเบื้องต้นของการศึกษาแบบชุมชนนี้ คือ การพัฒนาชุมชน วิธีการนี้มักไม่เป็นที่ยอมรับเป็นวิธีของการศึกษา เพราะการคละกันระหว่างการศึกษาและการกระทำ แต่อย่างไรก็ตามมีทางที่จะแยกได้ระหว่างการศึกษาผู้ใหญ่และการพัฒนาชุมชน คือ การศึกษาผู้ใหญ่ที่เน้นเกี่ยวข้องเฉพาะการศึกษาที่นำไปสู่การกระทำ

2) เทคนิคหรือกลวิธี (Techniques)

เชิยรศรี วิวิศิริ (2530) กล่าวถึงความหมายของเทคนิคหรือกลวิธีว่า หมายถึง ศิลปะในการถ่ายทอดความรู้หรือการกระทำเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้เรียนที่กำหนดไว้เป็นรายบุคคล กลุ่มย่อย กลุ่มใหญ่และมวลชน ตามลักษณะของเนื้อหาที่จะสอน

โมห์มมัด อับดุลกาเดร์ (2531) กล่าวถึงความหมายของเทคนิคการศึกษาผู้ใหญ่ว่า หมายถึง ความสัมพันธ์ที่ผู้แทนการศึกษาสร้างขึ้นระหว่างนักศึกษากับการเรียนรู้ ผลของการใช้เทคนิคนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละวิชาที่เรียน เพราะฉะนั้นการอธิบายเทคนิคนี้จะต้องพูดถึงลักษณะของวิชาที่เรียนมาประกอบความเข้าใจด้วย

ประเภทของเทคนิค

ก. การให้ความรู้หรือข่าวสาร ความรู้และข่าวสารเป็นเหตุจูงใจที่มีพลังมาก เป็นการชักชวนและดึงดูดให้คนเข้าร่วม เทคนิคนี้ประกอบด้วยการหาข้อเท็จจริงมาเสนอ หรือสถิติตัวเลขต่าง ๆ เป็นต้น เทคนิคนี้เหมาะแก่การใช้ในกลุ่มใหญ่ได้ด้วย

- ข. การใช้วิธีการบรรยาย (Lecture, Speech) เป็นเทคนิคเก่าแก่และเป็นที่ยอมรับทั่วไป
- ค. การจัดอภิปรายเป็นคณะ (Panel) เป็นที่ยอมรับใช้กันมากเช่นเดียวกันเพื่อช่วยเทคนิคของการบรรยาย โดยจัดคณะผู้ที่มีความรู้มาบรรยายเป็นตอน ๆ เฉพาะในหัวข้อที่กำหนด
- ง. การฝึกฝนทักษะ เป็นเทคนิคที่แตกต่างจากเทคนิคอื่น ๆ คือ ผู้เข้าร่วมจะต้องมีส่วนร่วมและจะต้องมีบทบาทเอง ทำเอง การจะใช้เทคนิคต้องมีอุปกรณ์พร้อม หรือมีความพร้อมที่จะให้นักศึกษาทุกคนมีโอกาสฝึกอย่างทั่วถึง
- จ. การสาธิต เป็นเทคนิคสำคัญในการสอนขั้นปฏิบัติการ ซึ่งจะต้องทำตามลำดับเพื่อสร้างทักษะและความชำนาญ
- ฉ. การเล่นบทบาทสมมุติ (Role Playing) มีประโยชน์ต่อการเรียนรู้เฉพาะหลายประการ ช่วยให้ผู้เรียนมีโอกาสเข้าใจทัศนคติ แนวทาง และพฤติกรรมของบุคคลในแต่ละบทบาทซึ่งเขาเล่นอยู่นั้นได้
- ช. การซ้อมและการทำแบบฝึกหัด มีประโยชน์ด้านผลักคันการเรียนรู้ ให้โอกาสแก่ผู้เรียนที่จะเพิ่มอัตราความเร็วเป็นขั้น ๆ ไป ในการศึกษาวิชาทักษะนั้นจะต้องจัดเวลาสำหรับการซ้อมและฝึกฝนให้มาก โดยการแนะนำช่วยเหลือของผู้สอนอย่างใกล้ชิดด้วย เพื่อประกันความถูกต้องในการฝึกนั้น ๆ
- ซ. การใช้ความรู้ ผู้ใหญ่ส่วนใหญ่มาเรียนต่อเพื่อสร้างแรงงูใจในความต้องการเฉพาะอันเร่งด่วนของเขา ความรู้อย่างเดียวไม่เพียงพอ ต้องให้เขาสามารถใช้ความรู้เพื่อแก้ปัญหาของเขาได้ด้วย กระบวนการแก้ปัญหาประกอบด้วยหลักพื้นฐาน ดังนี้
- การสำรวจปัญหา
 - การรวบรวมความรู้ที่ต้องการ
 - การคัดเลือกวิธีการที่จะใช้เพื่อแก้ปัญหา
 - การประเมินวิธีการต่าง ๆ ที่จะใช้เพื่อแก้ปัญหา
 - เลือกวิธีการที่ดีที่สุดที่จะใช้เพื่อแก้ปัญหานั้น
- ฌ. การอภิปรายกลุ่ม เป็นเทคนิคที่ดีที่สุดสำหรับกระบวนการเรียนเพื่อแก้ปัญหา เพราะเป็นเทคนิคที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้ศึกษาปัญหา รวมทั้งตรวจสอบและหาทางแก้ไขด้วยตนเอง

เทคนิค 10 ประการที่ยอมรับใช้กันมาก ได้แก่

- ก. เทคนิคการอภิปรายกลุ่ม (Discussion Group)
- ข. เทคนิคการระดมพลังสมอง (Brain Storming)
- ค. เทคนิคการอภิปรายเป็นคณะ (Panel Discussion)
- ง. เทคนิคการบรรยายเป็นชุดโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Symposium)

- จ. เทคนิคการเล่นบทบาทสมมุติ (Role Playing)
- ฉ. เทคนิคการใช้กรณีตัวอย่าง (Case Study)
- ช. เทคนิคการทำงานในรูปกรรมการ (Committee)
- ซ. เทคนิคการสาธิต (Demonstration)
- ฅ. เทคนิคการจัดทัศนศึกษา (Field Trip or Tour)
- ฉ. เทคนิคการบรรยาย (Lecture)
- รศ. รศ. รัตนา พุ่มไพศาล (2529) ได้กล่าวถึงเทคนิคหรือวิธีสอนผู้ใหญ่ไว้ ดังนี้
- ก. วิธีสอนที่เน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง ได้แก่
- การบรรยาย
 - การสาธิต
- ข. วิธีสอนที่เน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง ได้แก่
- การอภิปราย (Discussion) ได้แก่
 1. การอภิปรายเป็นกลุ่มใหญ่ แบ่งออกเป็น 3 วิธี
 - 1.1 การอภิปรายเพื่อนำเข้าสู่บทเรียน
 - 1.2 การอภิปรายแบบซักถามทั้งชั้น
 - 1.3 การอภิปรายเพื่อซักถามท้ายชั่วโมง
 2. การอภิปรายแบบกลุ่มย่อย แบ่งออกเป็น 9 วิธี
 - 2.1 การอภิปรายเป็นคณะ (Panel)
 - 2.2 การอภิปรายทางวิชาการ (Symposium)
 - 2.3 การระดมพลังสมอง (Brain Storming)
 - 2.4 การสัมภาษณ์ (Interview)
 - 2.5 การโต้เถียง (Debate)
 - 2.6 การถกปัญหาระหว่างวิทยากรกับผู้เรียน (Colloquy)
 - 2.7 การถามตอบทางวิชาการ (Forum)
 - 2.8 การอภิปรายเสียงกระซิบ (Buzz Session)
 - 2.9 การสนทนา (Dialogue)
 - ข. การสัมมนา (Seminar)
 - ค. การฝึกอบรมแบบอยู่ร่วมกัน (Institute)
 - ง. การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Work Shop)
 - จ. การประชุมทางวิชาการ (Conference)
 - ฉ. การประชุมของกลุ่มสมาชิกในเครือข่าย (Convention)

- ข. หลักสูตรระยะสั้น (Short Course)
- ช. บทบาทสมมุติ (Role Playing)
- ฅ. การแสดงอย่างสั้น (Skit)
- ฉ. กรณีตัวอย่าง (Case Study)
- ค. การสอนแบบคณะทำงาน (Committee)
- ฌ. คณะผู้ฟังเป็นผู้ช่วยให้เกิดความกระจำ (Audience Reaction Team)
- ง. คณะผู้ฟัง (Listening Team)
- จ. การศึกษานอกสถานที่ (Field Trip)
- ฉ. การสอนเป็นรายบุคคล (Individualized Study)
- ฉ. การสอนอ่าน (Teaching Reading)

รังสรรค์ ทิมพันธวงศ์ (2527) กล่าวถึงวิธีการสอนผู้ใหญ่แบบต่าง ๆ ดังนี้

- ก. วิธีสอนแบบรายบุคคล ได้แก่
 - การสอนทางไปรษณีย์
 - การสอนตัวต่อตัว
 - การฝึกหัดทำงาน
 - การสอนแบบโปรแกรม
 - หน่วยการเรียนรู้การสอนแบบโมดูล
- ข. วิธีการสอนเป็นกลุ่ม ได้แก่
 - ชั้นเรียน
 - การสัมมนา
 - กลุ่มอภิปราย (Discussion Group)
 - การฝึกงานในโรงฝึกงาน (Work Shop)
- ค. เทคนิคการสอนเพื่อให้ความรู้เนื้อหาสาระ ได้แก่
 - การบรรยาย
 - การโต้วาที
 - การอภิปรายเป็นคณะ (Panel Discussion)
 - การถกปัญหาระหว่างวิทยากรกับผู้เรียน (Colloquium)
 - การสอนแบบสนทนา (Dialogue)
 - การอภิปรายทางวิชาการ (Forum Lecture)
 - การประชุมทางวิชาการ (Symposium)
 - การศึกษานอกสถานที่

ง. เทคนิคการสอนเพื่อประยุกต์ความรู้ ได้แก่

- การอภิปรายกลุ่มย่อย (Buzz Group)
- การอภิปรายกลุ่ม (Group Discussion)
- การสอนแบบบทบาทสมมติ
- การศึกษากรณีตัวอย่าง
- การจำลองสถานการณ์
- การระดมพลังสมอง

จ. เทคนิคการสอนเพื่อการฝึกทักษะ ได้แก่

- การสาธิตและการฝึกปฏิบัติ
- การฝึกซ้ำ

รัตนา พุ่มไพศาล (2529) กล่าวถึงเกณฑ์ในการเลือกวิธีสอนว่า การเลือกวิธีเรียนวิธีสอนมาใช้ให้เหมาะสมและให้ได้ผล เป็นศิลปะและยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการสอน วิธีสอนทุก ๆ วิธีย่อมมีประโยชน์และเหมาะสมในการนำมาใช้สอนทั้งสิ้น ข้อสำคัญขึ้นอยู่กับว่าผู้สอนได้พิจารณาเลือกวิธีสอนได้เหมาะสมเพียงใด โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาเลือกวิธีสอน ดังนี้

ก. วัตถุประสงค์ของการเรียน วิธีสอนที่นำมาใช้ต้องพิจารณาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการเรียน ผู้สอนจะต้องพิจารณาว่าแต่ละวิชา แต่ละตอนของเนื้อหาวิชามุ่งให้ผู้เรียนเกิดพฤติกรรมอะไร ซึ่ง Malcolm Knowles (อ้างถึงใน รัตนา พุ่มไพศาล, 2529) เสนอแนะไว้ 6 ประเภท คือ ความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ ทศนคติ ค่านิยม และความสนใจ

ข. ความสามารถ ประสบการณ์ และความสนใจของผู้สอน

ค. ความสามารถ ประสบการณ์และความสนใจของผู้เรียน

ง. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน วิธีสอนบางวิธีต้องอาศัยความเข้าใจและความคุ้นเคยระหว่างผู้สอนและผู้เรียนเป็นอย่างดี จึงจะสามารถใช้ได้ผล เช่น วิธีการซักถาม อภิปราย การทำงานเป็นกลุ่ม เป็นต้น

จ. จำนวนผู้เรียน

ฉ. เวลาและสถานที่

ช. อุปกรณ์และสภาพแวดล้อม

(3) การใช้อุปกรณ์ (Devices)

คำว่า “อุปกรณ์” นี้เป็นคำที่แยกมาจากวิธีการ เทคนิค และเป็นสิ่งซึ่งจะสอนโดยตนเองไม่ได้ หากเป็นเครื่องมือช่วยให้การใช้วิธีการสอนหรือเทคนิคการสอนได้ผลดีขึ้น

ก. การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน มีผลช่วยความเข้าใจได้มาก ได้แก่การใช้อุปกรณ์โสตทัศนศึกษาประกอบ ใช้ภาพนิ่ง ภาพถ่าย ภาพตัดจากหนังสือพิมพ์ จากตำรา ภาพชุด ภาพสไลด์ ภาพยนตร์ อุปกรณ์ทางโสต เช่น เครื่องบันทึกเสียง เครื่องเล่นจานเสียง เป็นต้น

ข. การสาธิตผลงาน การสาธิตผลงานนี้ถือเป็นอุปกรณ์การศึกษาอย่างหนึ่ง ใช้กันมากทางการเกษตร ทางทหาร โดยแสดงให้เห็นว่าเมื่อใช้ความรู้หรือทักษะอันจำเป็นต่อการนั้น ๆ แล้วจะมีผลให้เห็นดังที่สาธิตนี้

ค. อุปกรณ์จากสถาบันเฉพาะ สถาบันเฉพาะมีอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับการศึกษาได้ เช่น สถานีวิทยุ โทรทัศน์ โดยใช้สถานีวิทยุ โทรทัศน์ออกรายการเพื่อการศึกษา

ง. การจัดสิ่งแวดล้อมเป็นอุปกรณ์การศึกษา การจัดสถานที่สำหรับงานต่าง ๆ สำหรับบรรยาย สำหรับประชุม มีส่วนช่วยในการเรียนรู้ได้ เช่น เรียงเป็นแถว เป็นรูปครึ่งวงกลม เป็นวงกลม เป็นต้น

จ. การใช้ตัวอย่างเป็นอุปกรณ์ การใช้ตัวอย่างต่าง ๆ จากของจริง คล้ายของจริง ตัวหุ่น ส่วนประกอบจากของจริง เป็นต้น

2.3 การจัดการศึกษาเพื่อให้ข้อมูลข่าวสาร

อุคม เขยกิจวงศ์ (2529) กล่าวถึงการจัดการศึกษาเพื่อให้ข้อมูลและข่าวสาร ได้แก่ จัดรายการวิทยุ เผยแพร่ทางเอกสาร ทางสื่อมวลชนต่าง ๆ จัดที่อ่านหนังสือพิมพ์ เป็นต้น มีหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งของรัฐและเอกชนได้ส่งเจ้าหน้าที่ออกไปให้ความรู้แก่ประชาชนในด้านการอยู่ดีกินดี การอนามัย การวางแผนครอบครัว การเกษตร การปรับปรุงบ้านเรือน ความรู้ทั่วไปทางด้านกฎหมาย การปกครองและประชาธิปไตย บางทีก็จัดส่งเสริมความรู้ทั่วไปทางสื่อมวลชน มีการออกรายการวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ วารสาร และสิ่งพิมพ์อื่น ๆ มีการฉายภาพยนตร์ ปาฐกถา และเผยแพร่ความรู้ให้กับประชาชนในรูปอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังประกอบด้วยการให้ข้อมูลข่าวสารที่ทันกับเหตุการณ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาสำหรับบุคคลที่ไม่มีโอกาสรับการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน ทั้งนี้เพื่อให้ข้อมูลและข่าวสารที่เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เพื่อย้ำและส่งเสริมความรู้ความคิดต่าง ๆ และเพื่อป้องกันการติมหังสือ กิจกรรมด้านการให้ข่าวสารข้อมูลที่นิยมจัด ได้แก่ การจัดห้องสมุดประชาชน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน การจัดหน่วยโสตทัศนศึกษา การผลิตหนังสือพิมพ์ ฝ่าผนัง การจัดรายการวิทยุและโทรทัศน์ การผลิตรายการวิดีโอเพื่อการศึกษา การจัดพิพิธภัณฑ์ วิทยาศาสตร์และท้องฟ้าจำลองกรุงเทพฯ

หวน พินธุพันธ์ (2529) ได้กล่าวถึงการจัดบริการข่าวสารของโรงเรียนแก่ชุมชนว่า โรงเรียนอาจใช้เครื่องขยายเสียงถ่ายทอดข่าวจากสถานีวิทยุกระจายเสียง จัดให้นักเรียนรายงานข่าวและเหตุการณ์สำคัญหรืออ่านบทความที่มีประโยชน์อย่างสม่ำเสมอ

8) การบริการชุมชน

3.1 การให้ความร่วมมือในด้านบุคลากร

ยนต์ ชุ่มจิต (2528) ได้กล่าวถึงการให้บุคลากรในโรงเรียนให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชน ดังนี้

- 1) ครู
 - เป็นวิทยากรบรรยายเมื่อชุมชนมีงานบางสิ่งบางอย่าง
 - ช่วยเหลือหน่วยงานอื่น เช่น การเลือกตั้ง
 - ร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชน
- 2) ครูและนักเรียน มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ดังนี้
 - พัฒนาชุมชนในด้านความเป็นอยู่
 - ทำถนนหนทางหรือขุดคูคลอง
 - การพัฒนาความสะอาดในชุมชน
 - การก่อสร้างที่สาธารณะประโยชน์ เช่น ศาลา ที่อ่านหนังสือพิมพ์
 - การร่วมกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรม

ปรีชา เศรษฐจิตร (2527) กล่าวถึงการให้ความร่วมมือในด้านบุคลากรแก่ชุมชนว่า ควรให้บุคลากรของโรงเรียนโดยเฉพาะนักเรียนไปช่วยในด้านอาสาพัฒนา เช่น พัฒนาดิน หนทาง วัด แหล่งน้ำ หรือช่วยเหลือชุมชนทางด้านแรงงาน กำลังความคิด

ชิรวัดน์ นิเจนตร (2528) กล่าวถึงบทบาทของครูที่มีต่อชุมชนว่า ครูเป็นที่ปรึกษาของชุมชนในการปฏิบัติงานและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เป็นผู้ประสานงานระหว่างประชาชนกับรัฐบาล เป็นนักรวมกลุ่มหรือจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน และเป็นผู้แก้ปัญหาแก่ชุมชน

2) การบริการด้านอาคารสถานที่

หวน พินธุพันธ์ (2529) ได้กล่าวถึงการบริการเกี่ยวกับอาคารสถานที่ของโรงเรียนแก่ชุมชน ดังนี้

1. เปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้อาคารสถานที่ของโรงเรียนในการจัดงานต่าง ๆ เช่น ประชาชนขอใช้หอประชุมจัดงานมงคลสมรสหรือจัดงานชุมนุมต่าง ๆ เป็นต้น
2. เปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้อาคารสถานที่เพื่อประชุม เช่น ใช้หอประชุมเพื่อประชุมประชาชนในหมู่บ้าน เป็นต้น
3. จัดบริการห้องสมุดแก่ประชาชนในชุมชน คือบริการให้ประชาชนมาใช้ห้องสมุดมาอ่านหนังสือในห้องสมุดได้ และทางโรงเรียนอาจบริการห้องสมุดในวันเสาร์ วันอาทิตย์ เพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้มาอ่านหนังสือพิมพ์หรือหนังสืออื่น ๆ

4. ให้ประชาชนในชุมชนได้ใช้สนามกีฬาของโรงเรียนในการออกกำลังกายในการเล่นกีฬาหรือออกกำลังกายต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนชนบทมักไม่มีสนามกีฬา นอกจากในโรงเรียน ดังนั้นถ้าหากโรงเรียนให้ประชาชนในชุมชนมาใช้สนามกีฬาเพื่อการออกกำลังกายหรือเล่นกีฬาได้ ก็จะช่วยให้ประชาชนมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรงด้วย

5. ให้ประชาชนในชุมชนใช้ห้องพยาบาล เพราะบางชุมชนอยู่ห่างไกลจากสถานีนอนามัยมาก ก็เปิดโอกาสให้ประชาชนที่เจ็บป่วยได้รับการปฐมพยาบาล เช่น เกิดบาดแผลเล็ก ๆ น้อย ๆ ท้องเดิน ปวดศีรษะ เป็นต้น

ชิววัฒน์ นิจนตร (2528) กล่าวถึงการบริการชุมชนในด้านอาคารสถานที่ว่า โรงเรียนควรเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนมาใช้บริการด้านอาคารสถานที่เพื่อจัดกิจกรรมที่จำเป็นต่าง ๆ เช่น การใช้สนามกีฬาของโรงเรียนในการจัดการแข่งขันกีฬาต่าง ๆ การใช้ห้องสมุดหรือหอประชุมของโรงเรียนในการประชุมชาวบ้าน หรือการแสดงการสาธิตและนิทรรศการต่าง ๆ

3) การบริการวัสดุและอุปกรณ์

ปรีชา เศรษฐีธร (2527) กล่าวถึงการบริการวัสดุอุปกรณ์ว่าควรบริการโต๊ะ เก้าอี้ให้ชุมชนยืมเพื่อจัดกิจกรรมต่าง ๆ

ทวี ทิมขำ (2530) กล่าวว่าวัสดุและอุปกรณ์นับเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งที่จะมีผลต่อความสำเร็จต่อการดำเนินงานของโรงเรียนชุมชน เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ม้านั่ง เครื่องพิมพ์ดีด เครื่องอัดสำเนา เครื่องครัว หนังสือประจำห้องสมุด อุปกรณ์การศึกษา เครื่องขยายเสียง และอื่น ๆ ที่จำเป็น โรงเรียนต้องเตรียมการให้เพียงพอที่จะบริการชุมชน

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิสุทธิ์ ราตรี (2524) ได้ศึกษาความสอดคล้องของการดำเนินงานโรงเรียนชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานีกับหลักการและวัตถุประสงค์ของโรงเรียนชุมชนพบว่า โรงเรียนชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานีมีการดำเนินงานในด้าน การให้การศึกษาและบริการแก่ชุมชน และการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือโรงเรียน ไม่สอดคล้องกับหลักการและวัตถุประสงค์ของโรงเรียนชุมชน ส่วนการดำเนินงานในด้านการปลูกฝังประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานแก่ชุมชนและการปรับปรุงหลักสูตรและการเรียนการสอนสอดคล้องกับหลักการและวัตถุประสงค์ของโรงเรียนชุมชน

ปรีชา นิพนธ์พิทยา (2522) ศึกษาการดำเนินงานโรงเรียนชุมชนในเขตการศึกษา 1 ผลการวิจัย พบว่า โรงเรียนชุมชนในเขตการศึกษา 1 เป็นโรงเรียนประถมศึกษาขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีอาคารเรียนถาวร มีอุปกรณ์ที่จำเป็นและจำนวนครูเพียงพอแก่นักเรียน กรรมการโรงเรียนมีสถานภาพเหมาะสมสำหรับปฏิบัติหน้าที่ในฐานะกรรมการโรงเรียนชุมชน และ

โรงเรียนประสบปัญหาในด้านการขาดงบประมาณในการดำเนินงาน ขาดครูสอนวิชาชีพ การจัดหลักสูตรให้สนองความต้องการของชุมชน การประสานงานและการประชาสัมพันธ์ ครูใหญ่ ครู และกรรมการ โรงเรียนชุมชนมีความเห็นว่า ถ้าประชาชนมีความรู้ดีและให้ความช่วยเหลือร่วมมือกับโรงเรียนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ แล้ว จะทำให้การจัดการศึกษาของโรงเรียนได้ผลดียิ่งขึ้น ทางราชการควรสนับสนุนโรงเรียนให้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาชุมชน

จากรายงานการประเมินโครงการการปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษาให้เป็นโรงเรียนชุมชน พ.ศ. 2524 ซึ่งดำเนินการโดยกองวิชาการ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2525) พบว่า คณะกรรมการโรงเรียนชุมชนในระดับจังหวัดมีบทบาทในการสนับสนุนโรงเรียนน้อย เพราะไม่มีเจ้าหน้าที่ประสานงาน หรือที่มีอยู่แล้วก็ไม่ได้ติดตามผลงานแต่อย่างใด ส่วนคณะกรรมการระดับโรงเรียนส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือต่อการดำเนินงานของโรงเรียนปานกลางและน้อยตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากคณะกรรมการมีเวลาน้อย ไม่เข้าใจหลักการของโรงเรียนชุมชนและโรงเรียนมีกิจกรรมเกี่ยวกับชุมชนน้อย ห้องสมุดโรงเรียนชุมชนบริการแก่ชุมชนได้น้อย เพราะทางโรงเรียนมีหนังสือน้อย ชุมชนเองไม่สนใจอ่านหนังสือ โรงเรียนขาดบุคลากรที่จะดำเนินการในเรื่องนี้ บางโรงเรียนมีปัญหาการขาดสถานที่จัดห้องสมุด ขาดหนังสือสำหรับประชาชน และโรงเรียนอยู่ไกลจากหมู่บ้านมาก การให้การศึกษาและบริการชุมชนในด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียนบริการได้น้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการจัดการศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญ และจัดการศึกษาในลักษณะกลุ่มสนใจ การให้บริการแก่ประชาชนในชุมชนในด้านอาคาร สถานที่ และอุปกรณ์ โรงเรียนชุมชนบริการประชาชนมากที่สุด คือ อุปกรณ์กีฬา โดยเฉพาะฟุตบอล และการใช้สนามของโรงเรียนในการเล่นกีฬา รวมถึงการใช้บริเวณโรงเรียนในการจัดงานต่าง ๆ สิ่งที่โรงเรียนให้บริการบ่อยครั้ง ได้แก่ เครื่องขยายเสียง โต๊ะ เก้าอี้ ห้องสุขา บ่อน้ำ อุปกรณ์โภชนาการ ห้องสมุด ถังน้ำ เครื่องพิมพ์ดีดและห้องประชุม ความช่วยเหลือที่ชุมชนให้แก่โรงเรียนมากที่สุดในด้านแรงงานในการช่วยพัฒนาโรงเรียน การบริจาคสิ่งของต่าง ๆ ให้แก่โรงเรียน และการช่วยกิจกรรมของโรงเรียน